

PANEVĖŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

PANEVĖŽIO KRAŠTAS IR ŽMONĖS AMŽININKŲ ATSIMINIMUOSE

PANEVĖŽIO KRAŠTAS IR ŽMONĖS AMŽININKŲ ATSIMINIMUOSE

KONFERENCIJOS MEDŽIAGA
2013 10 16
CONFERENCE

PANEVĖŽYS REGION AND ITS PEOPLE IN THE MEMOIRS OF CONTEMPORARIES

PANEVĖŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

PANEVĖŽIO KRAŠTAS IR ŽMONĖS AMŽININKŲ ATSIMINIMUOSE

Panevėžys
2014

B 14-4430_2

821.172-94(063)
UDK 94(474.5)(06)
Pa-182

Panevėžio apskrities
G. Petkevičaitės-Bitės
viešoji biblioteka
1-14-4431 S.

Sudarytoja Margarita Mašalienė
Vertėja Virginija Švedienė
Dailininkė Asta Radvenskienė

© Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka
© Straipsnių autoriai

ISBN 978-9955-659-60-0

TURINYS

Pratarmė / 6

ALGIS MICKŪNAS. Kas esi ir kas neprarandama / 8

VILMA POPOVIENĖ. Memuaristikos diskurso strategijos / 26

VITALIJA KAZILIONYTĖ. Amžininkų atsiminimai – krašto identiteto raiška / 42

ZITA PIKELYTĖ. Vizualieji pri(si)minimai: fotografija atminčiai / 58

LIONĖ LAPINSKIENĖ. Aleksandros Šilgalytės atsiminimai „Gyvenimo vieškely" – Lietuvos švietimo istorijos atspindys XX a. 3–4 dešimtmečių laikotarpiu / 81

EGLĖ ŽILINSKAITĖ-ŠINKŪNIENĖ. Pranas Skardžius amžininkų prisiminimuose: dėstytojas studentės akimis / 89

ARŪNAS ASTRAMSKAS. Juozapo Kozakevičiaus viešosios veiklos nuostatos ir „Amžiaus kronikos" parengimo motyvai / 100

VERONIKA GIRININKAITĖ. Vytautas Civinskis *Dienoraštyje* (1904–1910) apie Panevėžio kraštą / 118

JUOZAPAS ANTANAVIČIUS. Kunigo dvasia mano prisiminimuose / 137

BRONISLAVA LAPINSKAITĖ. Jonjuozio gyvenimas arba kunigo Jono Rimšos (1905–1996) autobiografija / 142

RITA ALEKNAITĖ-BIELIAUSKIENĖ. Įsisąmonintos vertybės – sėkmingo kūrybinio gyvenimo laidas. Alfonsas Mikulskis – Panevėžyje pamirštas muzikas / 152

JUOZAS BRAZAUSKAS. „... turėjau gražų gyvenimą..." (G. Petkevičaitė-Bitė): iš Gabrielės Petkevičaitės-Bitės mokinių ir mokytojų atsiminimų / 170

DANGUOLĖ JONAITIENĖ. Lietuvos kariuomenės karininko Kazio Grigaičio (1915–1949) gyvenimo istorija / 182

ANGELĖ MIKELINSKAITĖ. Žvilgsnis į vieną memuarinę publikaciją: aktoriaus Gedimino Karkos (1922–1991) prisiminimai apie Panevėžio dramos teatro studiją / 190

DALIA MEŠKONYTĖ. Antanas Černa: prisiminimuose strigęs pokaris ir sovietmečio „statybos" / 198

Konferencijų medžiagos publikacijos / 206

PRATARMĖ

Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje 2013 m. spalio 16 d. įvyko mokslinė konferencija „Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose". Tai jau XIV bibliotekos rengiama krašto kultūros istorijos, rašytinio paveldo tyrinėjimams skirta konferencija bei antroji konferencija iš ciklo, skirto egodokumentiniam paveldui – autobiografinės raštijos pirmuoju asmeniu tyrinėjimui, aktualizavimui, sklaidai. Pirmoji šio ciklo konferencija „Panevėžio krašto kultūrinio gyvenimo atspindžiai epistoliniame palikime", įvykusi 2012 m., buvo skirta vienam iš sudėtingiausių žanrų egodokumentiniame pavelde – korespondencijai.

Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos sveikinimą konferencijos dalyviams perdavęs viceministras ROMAS JAROCKIS pažymėjo, kad tokios konferencijos yra iniciatyva, parodanti, kaip turi vystytis regiono kultūra, kokia svarbi regiono lokalinė istorija, lokalinis identitetas kaip valstybės bazinė atrama ir pamatas.

Šiame leidinyje publikuojama penkiolika konferencijoje perskaitytų pranešimų pagrindu parengtų straipsnių. Juose gvildenama, kaip gimsta atsiminimai, koks jų, kaip istorijos šaltinių, patikimumas, kaip Panevėžio kraštas ir jo žmones atspindimi amžininkų nepublikuotuose atsiminimuose, saugomuose atminties institucijų saugyklose ir privačiose kolekcijose, kokia šių atsiminimų pažintinė ir literatūrinė vertė. Dauguma pranešimų tekstų, rengiant knygą spaudai, autoriai praplėtė ir papildė.

Konferencijos metu bibliotekoje veikė konferencijos temą papildanti spaudinių ir dokumentų paroda „Praeitį saugantys tekstai: atsiminimų apie Panevėžio kraštą leidiniai ir rankraščiai bibliotekos fonduose".

Sudarytoja

FOREWORD

The Conference "Panevėžys Region and Its People in the Memoirs of Contemporaries" was held on the 16th of October, 2013 in Panevėžys County Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library. This is the fourteenth conference held by the Library, devoted to the research of cultural history and written heritage of the region, and the second conference of the series of conferences devoted to the reviewing and dissemination of the ego-documental heritage.

Greetings from the Lithuanian Ministry of Culture were forwarded by the Vice Minister ROMAS JAROCKIS who noted that a conference like this is an initiative showing the development of region's culture, the importance of region's history, the importance of localized identity as a base and foundation for the state.

There were made fifteen reports in the Conference. It is analyzed how memories are born, what is their reliability as a source of history, how Panevėžys region and its people reflect in the unpublished memoirs of contemporaries, which are stored in memory institutions and private collections, what is educational and literary value of these memoirs. Most texts of the reports while preparing them for publication, were expanded and updated by the authors.

Conference theme was supplemented by the exhibition of documents and publications "Texts keeping the past: memoirs about Panevėžys region and manuscripts in the library funds".

Compiler

KAS ESI IR KAS NEPRARANDAMA

Prof. ALGIS MICKŪNAS
Ohajo universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas
111 Coventry Ln. Athens, Ohio, USA
Pilies g. 12/15, LT-01403, Vilnius
amuali@gmail.com

ŽODŽIO MAGIJA

Dabartyje nebėra abejonės, kad žmogus ne tik nežino, bet gal ir neklausia, kokia yra jo ar jos tapatybė, ir jei ji yra, tai ji yra priimta, lyg būtų visiems akivaizdi. Viena svarbi patirties plotmė, nulemianti šį klausimą, yra kalbos ir ritualo magija. Nuo pirmos dienos kūdikis įgauna tapatybę kokiu nors kalbos ritualo būdu, kur yra ištariami kokio nors šamano „šventi žodžiai", ir štai, kūdikėkis tampa Islamiečiu, Krikščioniu, Hebrajumi, Šinto, Hindu. Pagal valstybės reikalavimus, tampa Lietuviu, Sudaniečiu, Izraelitu, Indu, Japonu, užregistruotu ant popieriaus lapo su vardu ir pavarde. Net ir daiktai turi tapatumus, nustatytus specifinės kalbos kategorijų. Kalbos vartotojams atrodo, kad daikto vardas sutampa su daiktu.

Apie pirmapradį visų daiktų tapatumą kalba įvairios kultūros. Žodžiu, kiekvienas įvykis gali sutapti su visais kitais įvykiais. Kiekvienas posakis, brėžinys, šokis gali būti tapatus su pasakytais, nubrėžtais ir šoktais dalykais. Suvokti šiam meno pobūdžiui reikia laiką, erdvę ir judesį suvokti kaip specifinę kosmoso patirtį. Pradėkime nuo „poetiškų" posakių, kurie kultūrose sutampa su žmogaus „gyvenamu pasauliu", kuriame visi daiktai ir įvykiai atrodo „normalūs" ir visiems pažįstami. Yra sakoma, kad poeto (dainiaus, žyniaus) žodžiai atveria ir parodo kosmoso ir jame esančių daiktų bei įvykių struktūrą. Jie pasakoja, kaip žmonės gyvena, miršta, myli ir garbina. Jie nustato ribas tarp kasdienybės ir šventumo, žmonių ir dievybių „erdvės". Jau senokai žinoma, kad pirmapradė kalbos patirtis buvo – ir yra – jėga, sutampanti ir galinti sukurti įvykius, ku-

riuos kalba nusako, bet ne taip, lyg kalba būtu kopija regimų daiktų. Reikia pastebėti skirtumą tarp modernios kalbos, kai „apie ką nors kalbama", ir tokios, kuri sutampa su daiktais ar įvykiais. Todėl visi daiktai bei įvykiai nesiskiria nuo specifinės kalbos struktūros, kuri yra tų daiktų ir įvykių jėga. Šis kalbos pobūdis pastebimas nuo Vedų ritualų iki dabartinių kultų. Vedų (ankstyvoje Indijoje) patirtyje žodis gali išgelbėti arba sunaikinti, jis yra pačių daiktų ir įvykių galia. Kada Vedų šventikas ką nors paskelbia, jo žodis yra lygus įvykiui. Kai Hopi genties „vaistų žinovas" šoka lietaus šokį, jo šokis sukelia lietų – iš tikrųjų jo žodis yra lietaus pajėgumas. Kai suvalgoma dar plakanti nugalėto karžygio širdis, valgymo ritualas reiškia, kad valgytojai tampa tuo karžygiu su jo jėgomis. Šioje vietoje dar nėra kanibalizmo, nes valgymas nekyla iš alkio, bet iš noro tapti to kito jėgomis.

Nors mūsų modernioji civilizacija patikrina įvairių sričių ritualines ir mokslines veiklas, kitaip tariant, nepasiduoda jokiems „prietarams", tačiau užgriuvus sunkioms bėdoms, tos civilizacijos gyventojai neretai sugrįžta į posakių ir veiklos bei įvykių sutapatinimą. Pavyzdžiui, esant sausrai, šamanai, šventikai, gubernatoriai, prezidentai kviečia žmones „melsti lietaus". Jų maldos kupinos šūkių, imperatyvų, maldavimų, nusižeminimų, pažadų, kurių jėga turi iššaukti lietų. Moderniam šventikui sakant: „valgykit, tai yra mano kūnas, gerkit, tai yra mano kraujas", siekiama sutapatinti sakytoją su pirmapradžio kulto kūrėjo jėga. Tą patį reiškia teigimai, kad veikėjas ne tik sutampa su kulto kūrėju, bet kalba to kūrėjo vardu ir jėga. Žmogus įgauna tapatybę tik per kokį nors žodinį ir ritualinį veiksmą. Visi „krikštijimai" yra sutapatinimas ir tapatybės įgavimas. Kūdikis gimsta, bet tuojau jis tampa kuo kitu: jis gabenamas į šventyklą, murkdomas į vandenį, jam tariami magiški žodžiai, kurių galia jis tampa „krikščionimi". Tas pat ir vartojant funkcijų pavadinimus – jis prezidentas, ji mokslininkė, žvaigždė, jis muzikas, ana mokytoja. Bet dar kasdieniškesnis sutapatinamas pasireiškia reklamose ir sporte. Kiekvienas reklamuojamas dalykas apgaubiamas įvaizdžiais, muzika, įsakomaisiais šūkiais, kurie prekei suteikia patrauklumo, net romantikos: „jei nusipirksi tuos batus, tapsi sporto žvaigždė", „jei vartosi šį kremą, būsi Madona".

Kitaip tariant, įvaizdžiai, muzika, iššūkiai prekę padaro būtybe, kurią įsigijęs pirkėjas sutampa su tos prekės peršamomis galiomis: tampa sporto žvaigžde, garsia prostitute ir pan. Kai Lietuvos komanda laimi rungtynes, sakykim Madride, lietuviai sėdi Vilniaus bare, šoka ir šūkauja: „mes pirmi, mes laimėjome!" Jie susitapatina su laimėjusia komanda, o komanda – su tauta: „Lietuva laimėjo". Tokie ritualai yra net pavojingi, nes laimėjus ir tapus komandos jėga, toji jėga plinta ir išsilieja į gatves, kur deginami automobiliai, užpuolami praeiviai, daužomi parduotuvių langai, prievartaujamos moterys. Aišku, modernus skeptikas galėtų teigti, kad sporto rungtynės Madride buvo Vilniaus riaušių ir automobilių deginimo priežastis. Toks aiškinimas peržengtų visas priežastingumo ribas, nes priežastingumas turi veikti toje pačioje laiko ir erdvės aplinkoje ir būti lygus rezultatui. Paprastu sporto įvykiu Madride negalima aiškinti didžiulių riaušių Vilniuje. Priežastingumo aiškinimai jau leidžia sutapatinti vieną įvykį su kitu. Tokia kalbos magijos patirtis yra pagrindas masių revoliucijom, kurios pasisavina poetiškus šūkius, ideologinius ritualus, perdėtus „vadų" galių įvaizdžius ir „mūsų suvienytas jėgas". Reikia tik įsivaizduoti, kaip žemaūgis, aptukęs, susivėlęs juodaplaukis tapo arijų – lieknų, aukštaūgių, šviesiaplaukių vadas. Įvaizdžiais, ritualais, posakiais ir ideologiniais šūkiais jis buvo sutapatintas su Vokietija, o pastaroji – su juo: „Hitleris yra Vokietija, o Vokietija yra Hitleris".

Kalbos struktūroje, kur posakiai, įvardijimai yra tas pats, kaip kosmoso įvykiai ir jų jėgos, taip pat susiformuoja kosmoso struktūra, interpretuota per laiko, erdvės ir judesių bruožus. Kitaip tariant, nepaisant daiktų ir įvykių duoties, jie visi yra patiriami tokio kosmoso rėmuose. Savaime aišku, reikės pakeisti dabartinę kosmoso sampratą ir atverti kitokį jo pobūdį. Posakiuose, šokiuose, brėžiniuose ir plastikoje jų turiniai ne atstovauja daiktus ar įvykius, bet su jais sutampa. Vadinasi, kiekvienas laiko ir erdvės įvykis sutampa su visais kitais laiko ir erdvės įvykiais. Posakiai, šūkiai, raginimai, maldavimai, šokis, „čia ir dabar" sutampa su lietumi „ten ir tada, ir visur". Šitaip sutapatintas „judesys peršoka" Vakaruose suprantamus laiko ir erdvės nuotolius ir tampa patirtimi visų laiko ir erdvės „taškų" ir juose atsiradusių daiktų bei įvykių tapatumo. Taip pat

ritualiniai šokiai, posakiai, įsakymai nėra tokių įvykių „priežastys“, bet yra su jais tapatūs. Taigi, posakiai, ištariami „šventi“ žodžiai yra lygūs kosmoso ir jame esančių įvykių sutapimui su visais įvykiais.

Ši padėtis pasireiškia visuose menuose, na ir teatre. Aktorius teatre „dingsta“ – jis sutampa su savo vaidmeniu. Burtonas yra Hamletas, ir jei žiūrovas eina į teatrą pažiūrėti Burtono, jis nemato Hamleto. Jei Burtonui spektaklio metu rūpi jo santykiai su p. Taylor, jis nebus geras Hamletas. Žodžiu, Burtonas turi dingti Hamleto tapatybėje. Kiekvienas posakis, įvykis, daiktas, būtybė gali būti pakeisti bet kokiu kitu posakiu, įvykiu, būtybe. Ši laiko ir erdvės pokyčių dinamika lemia žmogaus susitapatinimą su daiktais ir įvykiais; jis yra tauras, stumbras, liūtas, vilkas, veršiukas, lakus erelis. Ji yra stirnaakė, rasa, giedrė, žibuoklė. Vadinasi, ji ar jis iš pradžių nėra žmogus, o paskui įgauna vardą. Jis yra tas vardas ir jo sutapatinimas su kokiu nors daiktu ar įvykiu, su jo jėgomis. Todėl pakeitus vardą, posakius apie jį ar ją, sudaroma kita jo ar jos tapatybė. Juk ir dievai kūrė pasaulį tik ištardami žodžius, posakius bei muziką, kaip sutampančius su kūriniais. „Lai būnie liūtas, lai būnie medis, žuvis, asilas, žvaigždė“ – ir ištarus tuos žodžius, visa tai pasirodo „tikrovėje“. Taip reikia suprasti „šuolių magiją“, kur vienas įvykis „šuoliu“ tampa kitu įvykiu, todėl kadaise Vatikane aukščiausio šamano ištarti žodžiai padarė Lietuvą krikščioniška.

Gyvenant pasaulyje, žmogus įsigyja įvairovę tapatybių iš vis nekeldamas klausimo, kas gi yra „tapatus“ tarp tų visų tapatybių? Gimęs kaime, toks vaikėzas turėjo tapatybę – vardą, įvairias kitas tapatybes: piemenukas, sūnelis, geras grybautojas – juk baba visiems sakydavo apie mane kad „jis tikras grybautojas“. Priverstas palikti tėviškę ir iškeliauti „nežinion“, tas vaikėzas tapo „pabėgeliu“ ir, atsiduręs lageryje Vokietijoje po antrojo pasaulinio karo, tapo „dipuku“, o po ketverių metų – emigrantu. Nebe vaikėzas, o jau bernas, atsidūręs „naujame pasaulyje“ pradėjo dirbti fabrike, o už poros metų tapo kareiviu ir atsidūrė visai kitame kontinente tarp visai keistų ir nepažįstamų papročių, žmonių ir nematytos aplinkos. O karinė vadovybė visuomet sakydavo, kad „jis tikras kareivis“ ir po karo grįžus į naują „tėvynę“, jam buvo pasiūlyta karinė karjera visam gyvenimui. Tai būtų buvusi viso suaugusio žmogaus gyvenimo

tapatybė, bet tos tapatybės buvo atsisakyta ir ieškota kitokios. O kitokia buvo inžinerijos mokslas, ir jis tapo inžinierium. Gražus gyvenimas, meilė, vedybos, kurių dėka jis tapo „vyru“, turinčiu ją kaip „žmoną“. Bet vis tiek kažko trūko ir panoro grįžti į mokslą. Šį kartą visai „nereikalingą“, nes tas mokslas buvo filosofija: su ja nei sėsi nei akėsi, nei pastatysi būdelę ar iškepsi blyną. Bet vistiek jis keliavo per įvairias mokyklas Amerikoje bei Vokietijoje ir pagaliau gavo visai kitokią tapatybę – „filosofijos daktaras“. Aišku, su tokia „doktorantūra“ nemokėsi nei rakšties iškrapštyti iš piršto. Bet vistiek, ši tapatybė, patvirtinta universiteto įteiktu diplomu, atvėrė duris būti dėstytoju ir ne bet kur, o universitete. O pastarajame po ilgų metų dėstytojavimo įgauta „paskutinė“ tapatybė – profesorius.

Bet kas iš to, kad ta tapatybių įvairovė iš vis nepasako, kokia yra tokio žmogaus pagrindinė ir tikra tapatybė. Koks gali būti tęstinumas ir santykis tarp to vaikėzo, piemenuko ir profesoriaus? Jeigu pastatytum vieną prie kito, ir jeigu prakalbintum ir vieną ir kitą, nerastum tarp jų nieko bendro. Negalima sakyti, kad tai „tas pats“ žmogus, nes pagal dabartinę „išmintį“ mes nebežinome, kas yra „žmogus“. Vieni sako, kad žmogus – tai atsistojusi beždžionė, kiti sako, kad tai – nupuolęs angelas, dar kiti argumentuoja, kad žmogus – tai racionali būtybė, o dar kiti šūkauja, kad žmogus yra krūva nesuvaldomų ir priešingų aistrų. Nereikia be reikalo varginti skaitytoją ir papildyti tokią žmogaus tapatybių daugybę žodine magija. Atrodo viskas aišku, kad norint surasti vieną, tęstiną tapatybę, tuojau peršasi jų neišvengiama daugybė, ir iškelia klausimą, ar iš vis tokia paieška gali būti sąmoninga. Bet jei nėra tapatybės, tai mes pasiekiame labai siaubingą stovį: dingsta atsakomybė ir subyra bendruomenės gyvenimas, nes be tęstinos tapatybės šiandien neįmanoma kaltinti ką nors už jo vakarykščius veiksmus. Juk šiandien jo tapatybė gali skirtis nuo jo vakarykštės tapatybės [6].

EINANT TAKU

Atrodo, kad be tapatybės žmogus praranda savo pagrindą ir visa tai, kas pasaulyje yra reikšminga, džiaugsminga ir verta. Bet vistiek reikia grįžti prie tapatybės tęstinumo klausimo, nepaisant tų magiškai įgytų tapatybių. Juk gyvenant Amerikoje gali įsigyti

įvairias tapatybes ir net didžiuotis savo amerikoniška tapatybe, bet kodėl kyla „noras“ būti lietuviu, grįžti į gimtinę žinant, kad visa krūva prabėgusių metų sugriovė trobas, išlaužė medžius, išdžiovino krūmus, pakeitė pasakas ir žodžius, dainų gaidas, išdilino paminklus. Nepaisant to, vistiek reikia grįžti – ne į praeitį, atsiminimus, ar patirti nostalgiją, bet pastebėti, kad niekas nepasikeitė, kad ir pats nepasikeitei nuo to vaikėzo, piemenuko iki profesoriaus. Nepasikeitė ne dėl to, kad liko tie patys genai, ta pati mokslų nustatyta DNR, gal jau pražilę, bet tie „patys“ giminės, bet dėl poros beveik nepastebimų patirties bruožų. Kaip minėta, kūdikis yra be jokios tapatybės, ir būtų galima teigti, kad jis yra grynas „potencialas“. Patirtas pasaulis – pastarojo tyli „kalba“ užrašo savo „norus“: ko reikia žąsiukui, kiek aukštai pašoka šuniukas, kaip būti ramsčiu vakare pavargusiai močiutei, kaip prajuokinti susirūpinusią motiną besivartant kūliais, kaip kvepia alyvos ir obuolių sodai, kokie skanūs džiovinti grybai sriuboje, ir kaip garuoja tik ką iškepta duona. Koks žavus nakties paukščių takas, dar neužterštas civilizacijos šviesų, kaip nuskamba vakaro tyla mergaičių dainomis, kaip pasirodo tikra žmogaus ištvermė šienavimo dienomis tarp dalgių žvangėjimo, kaip niūniuodamos vakarais moterys įaudžia laukų gėlynus į staltieses ir antklodes, ir kaip nekaltai ir ramiai visi alsuoja nakties sapnuose. Visa tokia Lietuvos tyra patirtis tampa tyliu matu, besitęsiančiu per visas gyvenimo patirtis. Viskas yra matuojama pagal tokią tyrą patirtį, ir viskas pasirodo lyg trūkumas, lyg drumzlina, nepakankamai tikra, nejauku. Tai nėra nei romantika nei nostalgija, bet tiesiog visam gyvenimui įausta ir nedingstanti patirtis, kuri be perstojo daro gyvenimą džiaugsmingą, taikingą, įsimylėjusį pasaulį, stropiai pajuntantį, kad visos gyvybės „trokšta“ pilnaties, supranta savus takus, keliones ir lemtį.

Todėl dar kitas visame gyvenime nedingstantis bruožas, sudarantis tęstiną tapatybę, pasirodo kaip „takas“, kurio ribose ir srovėje teka visas gyvenimo būdas. Takas sudaro vieną iš pagrindinių visos žmonijos suvokimo visatos būdų. Čia pasirodo kitas kalbos klodas, nesutampantis su trumpai apibrėžta kalbos magija, bet turintis galią „atverti“ visatos prasmę. Tokia kalba yra dažniausiai sutapatinama su „poezija“, bet ne šiandienine, daugiausia vadi-

nama „subjekto kūryba“, kaip išraiška galingų ir dieviškų genijų. Pirmapradė „poezija“ neturi nei subjekto nei objekto, bet įžvalgą į visatos ir visų įvykių sąstatą. Tai ir reikia susipažinti su tokios poezijos visuotinumu ir tokioje visumoje įpinti lietuvių kalbą, žinant, juk pastaroji yra „pasaulio takų poetinė atvertis“ ant kurios dar nušvinta pasaulio rytmečio aušra.

Teigimas, kad kalba nėra žmogaus kūrinys, turi pagrindą tame, kad daiktų duotis visuomet randasi pasaulio sąryšių tinkle, kur vienas daiktas nurodo į kitus, kur samanos vienoje medžio pusėje nurodo šiaurę, kur linkstančios šakos reiškia audrą, kur stirnos staigus šuolis reiškia pavojų, kur lendantis daigas paskelbia ateinantį pavasarį. Trumpai tariant, žmogaus kalba, t. y. pirmpradinių balsų sudėliojimas irgi sudaro pasaulio „kalbos“ „skelbimą“. Bet kalba yra daugiau negu žodžiai. Pastarieji yra kūniški gestai, dingstantįs akivaizdoje to, ką jie paskelbia ir atveria. Žodiniai gestai, ar jie būtų garsai, ar rankų judesiai, turi reikšmę. Jie paskelbia pasaulio įvykius, dingsta, patys nesirodo ir nerodo kokio nors „subjekto“ su įvairove „vidinių“ sąvokų, genetinių ar biologinių eigų, ar psichologinių jausmų. Kalba ar gestai pasirodo tik jiems nepavykus sugauti pasaulio reikšmių sąryšio ir reikalauja surinkti iš gestų ir garsų fono kitus, geriau atitinkančius pasaulio reikalavimus. Apibudinimas rankos gesto, jo ilgio, rankos spalvos, fiziologijos ir evoliucijos, kuris seka nakties skliautu skriejantį meteorą, prarastų savo pirmapradinę reikšmę – meteoro skrydžio paskelbimą ir taptų kitų žodžių objektu. Visa tai galima išreikšti įrankių metaforomis. Paprastas plaktukas savo „pasaulietiškoje“ esmėje turi reikšmę, nes jis nurodo į vinį, o vinis nurodo į kalamą lentą, lenta nurodo į statomą sieną, o pastaroji – į pastatą. Plaktukas „dingsta“, nes jo įrankinė esmė yra nurodyti į visą statybą. Jis pasirodo tik tada, kada jis sulūžta. Taip pat su žodžiais ir gestais: jie yra pastebimi tik tada, kada jie „lūžta“ ir patampa netinkamais pasaulio reikalavimams, jo paties tinklo reikšmingomis nuorodomis. Būtina pastebėti, kad tokios nuorodos nėra duotos kokioje erdvėje ar a priori nustatytame laike: jos yra „kintantis įvykis“, kur kiekvienas judesys perstato laiko ir erdvės kompozicijas.

„Kelio“ supratimas yra vienas iš pagrindinių žmogiškos ir

dieviškos kalbų bruožų. Kiekvienas poetinis ištarimas sudaro kelią, kuris turi būti nužengtas kalbos būdu. Tuo pačiu momentu, kada kalba pasigirsta, žodis kaip garsas sudaro judesį, turintį jėga atverti sau kelią. Garso judesys sudaro kelią, kuris atveria plotmę tarp žemės ir dangaus bei leidžia žemei ir dangui pasirodyti jų skirtume, ir leidžia jiems būti. Ištartas žodis, kaip strėlė gali vesti tiesiai prie tikslo, arba kaip malda gali atverti kelią tarp dangaus ir žemės. „Kelias" pasirodo įvairiausiose civilizacijose: Indijos maldos ir aukojimo žodis *„nitha"* reiškia „himnas" kur *„ni"* reiškia „vesti kelią". Maldos atveju galingas Ossa rišasi su Vedos *„vac"* kaip dieviškos kalbos, kaip pasiuntinio tarp dangaus ir žemės: *dios aggelos, antar duto na rodasi karad vak* („tarp dangaus ir žemės garsas keliauja kaip pasiuntinys"). Maldos judesys į dangų ir judesys dieviško žodžio iš dangaus turi būti pasiųstas pagal „amžinai" nustatytas taisykles: *Sa pratnavan navyaste visvavura suktaya pathah krunuhi prach* („Kaip tada ir visada parenkite kelią naujam himnui, jūs puošnūs visomis gerybėmis"). Galima suprasti, kad kelias tarp dangaus ir žemės neturi būti atvertas iš naujo, nes himno kelias buvo atvertas pirmpradinio *„rsis"*, kurį sekė poetų protėviai *„pathikrtah"*. Žodis, kuris suranda kelią, yra kilnus, siekia aukščiau ir vėl atveria kelią tarp dangaus ir žemės. Kelio nustatymas rodo skirtumus tarp „aukšto ir žemo", „kilimo ir kritimo", tarp jų įvaizdžių įvairovės ir psichologinius jausmus, kaip „kylančius lūkesčius ir nugrimzdimus į neviltį" arba tarp „kilnių ir žemų jausmų". Toks kelias ir jo atvėrimas sudaro dangiško ir žemiško kosmoso supratimo rėmus. Todėl „kelias" nenurodo į įvykį, bet yra visatą nustatantis ir padalinantis įvykis.

Kaip minėta, įvairiausi būdai gali sudaryti „kalbos kelio" supratimą. Žemė, oras, vanduo – jau sutapatinami su žodžio judesiu ankstyvuose graikų ir arijų poetiniuose pasisakymuose. Poetiški posakiai – lyg sparnuotas paukštis: *Para hi mevimanyavah patanti vasyaistaye vayo na vasatir upa* („mano žodžiai išskrieja nukreipti į kerštą ir pasiekti jų džiaugsmą, kaip paukštis į savo lizdą"). Arba poetas-dainius paleidžia savo žodžius, kaip strėlę iš lanko: Isur na dhanvan prati dhyiate matih („Garsas bus išleistas kaip strėlė iš lanko"). Ir tik tie žodžiai, kurie žino kelią, nenukrinta ir pasiekia jiems lemtą vietą. *Pteroenta* – graikų poezijoje yra žodžiai, kurie pritampa

keliui, nes iš visų žodžių jie yra gerai parinkti ir nenukrenta nuo kelio. Kelias įgalioja patirties iš vieno lauko į kitą, regimos strėlės ir kalbos garso perkėlimą. Jie abu žino, kaip kelias sukuria laiką ir erdvę ir tuo pačiu šiuos dalykus turi atskirti ir sujungti laiko ir erdvės rėmuose. Ar tai būtu strėlė, ar žodis, ar laivas, jie visi atveria laiką ir erdvę, sukurtą pirmapradžio kelio. *Yayati visva durita tarema sutarmanam adhi navam ruhema* („Lipkime į išsigelbėjimo laivą, galinčiam pergalėti visus sunkumus"). Gyvūnai irgi gali būti poeto-dainiaus ir net mąstytojo įrankiai. Pavyzdžiui, pakinkyti arkliai žino reikiamą kelią. Savo rašte *Proomion* Parmenidas įlipa į *heliades* karietą žinodamas, kad žirgai ras kelią pagal logoso kosminę pilnatį. Mąstytojas Parmenidas nevaldo žirgų, bet leidžia jiems sekti *logoso* kelią, nurodytą pačios teisės deivės *Dikasynės*. Reikia suprasti, kad ne žmogus veda, bet kelias veda ir žmogų, ir žirgus, ir net dievybes bei pačią būtį. Pastaroji irgi „keliauja" *logoso* keliu. Poeto-dainiaus išleistas žodis eina reikiamu keliu, o dievybės, atsakančios į jo žodį, grįžta pas jį tuo pačiu keliu. Avestoje yra sakoma: *At va yaoja zavistyang aurvato joyais paradus vahmahya Mazda asa ugrang vohu mananha yais azada mahmai h'yata avanhe* („Aš pakinkysiu tau greičiausius žirgus su plačiomis šlaunimis, kad maldos įkvėpti, pasuktų pas tave. O Mazda, per Asha ir Vohu Manah; su jais tu sugrįši pas mane su pagalba". Štai, Zaratustra čia perskyrė ir sujungė abi puses, žemišką ir dangišką. Poetas-dainius pažaboja savo dainą kaip žirgą, kuris žino kelią ir dievybė keliauja tuo pačiu keliu pas poetą. Bet poetai-dainiai yra ne tik žmonės, bet ir dievybės. Jos yra poetiškos, muzikalios, dainuojančios ir įkvepiančios būtybės. Įkvėpimas sudaro vieną iš pirmųjų kelio reikšmės šaltinių.

Poetas-dainius savo veikloje „kvėpuoja" žodį ir kvėpavimas sudaro pirmapradę „sielos" patirtį. Sanskrite randasi *atman/brahman*, reiškiantis „žmogaus kvėpavimą" ir „kosminį kvėpavimą", kur kvėpavimas yra psichinis gyvybės principas. Žmogaus „siela" dalyvauja kosmoso „sieloje" ir todėl žmogus „miršta", išliedamas savo „sielą" arba savo „dvasią" į kosminę sielą, o dingdamas joje, jis patampa *brahman* – „vienas su" kosmine dvasia. Net modernioje Vokiečių kalboje *atman* pasirodo žodyje *Atem*, kaip daiktavardis „kvapas" ir *atmen*, kaip veiksmažodis „kvėpuoti". Lotynų ir graikų

kalbų žodžių pora spirare/spiritus anglų kalboje į įvairiausių žodžių: *spirit, spirited, inspiration, respiration, expiration, aspiration*. Graikų kalboje atsirado pora žodžių *psychein/psyche, pneuein/pneuma*, turinčių analogišką reikšmę lotynų kalboje. Joje irgi randasi žodis, įvardinantis sielą – *anima* kilusi iš graikų *anemos*, kurio labui yra pašvęstas svarbus Aristotelio veikalas. Visa tai veda prie sąvokos „supratimo", neturinčio nieko bendro su modernių Vakarų subjektyvizmu. Visi tokie minėti žodžiai pasirodo rėmuose, turinčiuose ryšį su vėju, ugnimi, kvėpavimu ir pūtimu. Ir šie rėmai priveda prie „dvasinės įžvalgos", kuri rišasi su Sanskrito *vat*, pratęsto į „supratimą" ir „protinę jėgą". Taigi, *vat* sudaro ašį, apie kurią sukasi supratimo sąvoka, išreikšto per poetą-dainių, kurio pareiga yra sukurti pasaulio taką ir jo apšvietimą. Todėl *agni* („ugnis") yra objektas *api vatayamasi*, kur *vat* tiesiog rišasi su „įkvėpimu", išreikštu ugnies pūtimo veiksmu. Kaip yra pučiama į ugnį, norint ją išsaugoti, taip yra pripučiamos ir užlaikomos dvasinės jėgos. Juk vėjo pūtimas ir burnos alsavimas įkvepia ugnį ir atveria pirmpradinę regėjimo plotmę kaip „supratimo erdvę". Jei nenorima, kad ugnis blėstų, ji turi būti įpučiamair įkvėpta, nes jos įkvėpimas parodo kelią tarp dangaus ir žemės. „Tas, kuriam pasiseka su jo aukojimu anot kelio reikalavimais dangun, jis pučia ir įkvepia ugnį ir ją garbina su paaukojimu giros." Įkvėpimas apšviečia kelią, atvertą poeto-dainiaus: *Esa susmy asis yadad antarikse vrsa harih punana indur indram a* („Toje erdvėje tarp dangaus ir žemės garsi Soma nuskubėjo pas Indrą kaip auksinis-geltonas žirgas, palydėtas prunkštimo"). Pastebėtina tai, kad „auksinis geltonas" nėra papuošalas, bet ženklas ugnies ir gyvybės. Taigi, kas yra vadinama „dvasinė supratimo jėga" rišasi su ugnimi ir kvėpavimu, nes dvasinė jėga *kratu*, irgi yra ugnies jėga. *Ime mitro varuno dulabhaso cetasam cic citayanti daksaih api kratum sucesatam vatantas tiras cid amhah supatha nayanti* („Mitra, varuna, kuriuos sunku apgauti, pakeiskite neįžvelgiantį į įžvelgiantį per galias, kurias jūs jam įpūsite kartu su gera įžvalga, kuri vestų geru keliu per pavojus"). Arba *Eta no agne saughaga didihy api kratum sucesatam vatema visva stotrbhyo ca santu* („Spinduliuok ugnie mums tas geroves, o mes norime tau pūsti geras jėgas, palydėtas geros įžvalgos. Visos gerovės turi atitekti garbinantiems ir dainuojantiems").

Panevėžio apskrities
G. Petkevičaitės-Bitės
viešoji bibliotekа
1-14-4431

Per alsuojantį pūtimą „įkvėpta“ ugnis spinduliuoja ir parodo kelią, susidedantį iš kvėpuojančių poeto žodžių. Taigi, pūtimas yra kvėpuojantis poetinis žodis ir garbinamas kaip poetinė daina ir poetų „įkvėptas-kvėpuojantis“ ritualas; jiems atitenka visos ugnies žėrėjimo ir spinduliavimo gerovės. Poeto-dainiaus kvėpavimas-dvasia yra tas pats dievybių kvėpavimas ir poeto įkvėpimas. Todėl dievybė yra *Sahasram te svapivata bhesaja* („Tūkstančius turi pagalbų, tu sekamas gero įpūtimo-įkvėpimo“). Poetas, įkvėptas *vates* yra panašus į Homerišką *aoidos*, turintis žodžio galią pristatyti herojų ir dievų kelius. Poetas-dainius nekuria, bet praneša. Todėl jam nereikia parašyti žodžio. Ir mes sekame tų dainų, dainuojančių žodžių takus: „Daug daug dainelių aš girdėjau tyliuoju vakaro laiku, o kai į tolį jas lydėjau...“ nusako, kad pačios dainos turi savo takus ir mes jas lydime tais takais [2].

MŪSŲ KELIAS

Taigi, kalbos negalima suprasti vien gramatiškai; ji reikalauja konkretaus žmogaus gyvenimo patirties. Ne tik lietuvių kalbą, bet ir visų baltų (prūsų, lietuvių ir latvių) kalbų sandarą yra analizavę ir nagrinėję daugelis žymių mokslininkų ir kalbininkų (ne vien lietuvių, bet ir svetimšalių: Thomas Magneris, Williamas Schmalstiegas, Williamas Dardenas, Gordonas Fordas, Ericas Hampas, Dovidas Robinsonas ir kiti). Jie pabrėžia lietuvių kalbos svarbą, norint suprasti indoeuropiečių, indoiranėnų ir indogermanų kalbų pagrindą. Priimta bendra nuostata, kad lietuvių kalba yra viena iš pirmųjų (Uralt) ir mažai pasikeitusių indoeuropiečių kalbų. Necituojant galima pridurti, kad kai kurie kultūrų tyrėjai, pvz., vokietis Viktoras Jungferis ir indas Sunitis Kumaras Chatterjiis teigia, kad geografinė padėtis ir konservatyvumas padėjo išlaikyti lietuvių kalbą nepasikeitusią iki dvylikto šimtmečio, iki vokiečių Drang nacht Osten. Esantys pasikeitimai gali būti ignoruojami, nes ir šiandien, klausantis lietuvių kalbos, galima išgirsti beveik originalią ir seniausią indoeuropiečių kalbą, panašiai skambėjusią savo pradžioje [1].

Lietuvių kalbos patrauklumą ir grožį dar aštuonioliktame šimtmetyje pastebi įvairūs eseistai, aprašydami lietuvių dainas ir instrumentus: „Kokie jie yra menininkai!“ [3]. Wilhelmus Martinus rašė:

Lietuvi žmogau, palauk, turi būti pavadintas
su lauko dūda, kaip ji vadintųsi graikiškai,
tavo širdis dega gamtiškais balsais, daina ir ritmu
varai galvijus į žolynus dainomis, ir giedi eidamas plūgo vagą
nenuilstamu balsu šventadieniais
ir per krikštynas ir kitu laiku, namuose ir tarp puodų.

1745 metais Filipas Ruhigas išleidžia knygą „Betrachtungen der Litauischen Sprache", ir jis, kaip pats prisipažįsta, netobulai parodo lietuvių kalbos konkretumą ir lankstumą, kurie suteikia galimybę vartoti daugybę mažybiškumų. Gotholdas Efraimas Lesingas prisipažįsta, kad pavartęs šią knygą, pagaliau suprato labai jį pradžiuginusią lietuvių kalbos reikšmę, nes iš kasdieniškų dainų suprantama, kad po kiekvienu kaimo stogu gali gimti poetas. Apie lietuvių dainas rašo Johanas Gotfrydas Herderis ir Johann Wolfgang von Goethe, joms skirta Roberto Šumano kompozicija (duktė palydi savo mylimąjį). Liudwigas Rhesa išverčia daug lietuvių dainų į vokiečių kalbą. Goethe jas taip aprašo: šios dainos tiesiogiai išplaukusios iš žmogaus artumo gamtai, todėl artimesnės poezijai. Berlyno poetų būrelis, vadovaujamas Adalberto von Chamisso, sukūrė nemažai poetinių darbų lietuvių motyvais ir stiliumi. Tai tęsėsi visą devynioliktąjį šimtmetį ir net pasiekė Prancūziją – Felikso Dahno poezija kvėpuoja lietuviška dvasia. Tai – tik lašas lietuvių kultūrinės įtakos [4].

Pasirodo, kad lietuvis supranta pasaulį tiesiogiai, be intelektualių tarpininkų. Jis yra pastabus žmogiškoms ir gamtinėms išraiškoms, jo kalba turtinga niuansų, kurių neišreiškia kitos kalbos. Lietuvių kalba turi įaudusi daugybę priebalsių, kurie pagauna mažiausius gamtinius šešėlius ir jų išraiškas. Šiuo būdu lietuvių kalba yra realistiška ne vakariečių realizmo supratimu, teigiančiu, kad pasaulis yra daiktinis ir nepriklausomas nuo žmogaus patirties, bet žmogaus priklausymo pasauliui ir jo niuansams prasme. Žmogus lietuvių galvosenoje sutampa su savo siela ir savo pasauliu; jis jiems priklauso, žmogus girdi pasaulio ir įvykių garsus ir jų „klauso", kaip jis klauso gyvybių alsavimo, jų džiaugsmo ir skundų balsų, kaip jis klauso audros, ošiančios per siūbuojančias pušaites. Bet šis

sutapimas kalboje taip išdirbtas, kad žmogus išreiškia daugybę to sutapimo spalvų, ir šios išraiškos lemia itin vaizdingą, draugišką ir net džiaugsmingą lietuvio būdą. Tai priveda prie išvados, turinčios sąryšio su filosofijos šaltiniais. Antanas Maceina teigia, kad filosofija turi tris šaltinius: nuostabą, abejonę ir skausmą (arba kančią). Vis dėlto, įvertinus lietuvių kalbą, ypač jos galią perduoti spalvingus niuansus ir išraiškas, pasirodo, kad filosofinis šaltinis gali būti sutapatinamas su pasauliu ir su savo siela. Tokia nuostata visa daro priimtina, džiaugsminga, apdainuotina ir net šoktina. Reisingas net sako, kad lietuvių kalboje glūdi kažkas draugiška, patrauklu ir būtina, bet šis vertinimas esąs kilęs iš kultūros, kuri jau buvo filosofiškai abstrakti, tai yra nutolusi nuo realaus pasaulio pažinimo net ir filosofinėse teorijose, kuriose dar buvo kalbama apie realizmą [5].

DAINOS TAKAI IR MĄSTYMAS

Tiesiogė patirtis nulemia ypatingą lietuvių kalbos ryšį su daina. Daina kilo (gimė) iš žmogaus susitapatinimo/susigyvenimo su giria, žeme, saule ir visa gamta. Lietuvių kalboje gyvena Lietuvos gamta, paukščiai, ežerai ir miškai, dalgių žvangėjimas, vasaros vakarai ir ilgesys, darbo sunkumai ir derliaus džiaugsmai. Ypatinga tai, kad net ir liūdesys slepia savyje džiaugsmą ir labai jautrią sielą; net ir liūdesyje lietuvis randa džiaugsmo, nes jaučiasi priklausąs gamtai ir žemei, kur net jo „bakūžės" šiaudiniais stogais atrodo lyg įaugusios į gamtos aplinką. Dar Vydūnas rašė, kad lietuvių dainos, nors kartais ir atrodo liūdnos, nėra pripildytos kančios arba skausmo, bet kupinos sutapimo su savimi ir visata [9]. Nors filosofiškai kalbant (t. y. vakarietiškai filosofiškai kalbant) dainos priklauso estetikos arba meno sričiai, lietuvių žodis *daina* turi gilesnę prasmę nei vien estetinė raiška. Lietuvių kalba išreiškia lietuvio pasaulio apmąstymą dainomis ir poezija, o ne teorijomis, nes šios nėra lietuviškas tvarinys.

Tradicijos, neturinčios rašto, perduoda pasaulio sampratą vaikų vaikams žodžiu-balsu. Šias tradicijas išlaikė kriviai ir dainiai, kurie savo darbais ir dainomis tęsė senąsias tikybas ir papročius. S. K. Chatterjii pastebi, kad nors lietuviai miesčionys, priimdami krikščionybę, sužlugdė savo indoeuropietiškus pagrindus, lietuviai

žemdirbiai savo dainose ir galvosenoje tuos pagrindus išlaikė beveik iki šių dienų. Nepaisant išorinių Artimųjų Rytų asmenybių kultų vergovės, lietuviai liko prisirišę prie savo šaknų dainomis ir kalba. Žodžio *daina* šaknys yra indoeuropiečių kultūroje, jis reiškia „galvoti", „atminti", „dūmoti". Daina turi sąsajų su sanskrito kalbos žodžiais *dhi* ir *dhya*. Rigvedoje yra žodis *dhena* („daina"), kuris reiškia „balsinę kalbą", išreiškiančią patirtą mintį; Avestoje tas pats žodis *deana* reiškia „save patį, kuris galvoja". Samuelis Grantas Oliphantas atsekė, kad vedų žodis *dhena* net iki dabartinių laikų reiškia kalbą, garsą, žodį, garbinimą, giesmę ir dainą. Mes laikome *dhena* kilusia iš šaknies *dhe* („galvoti"). Tai gali reikšti visa, kas tik „kalba": pvz., upelis, kuris išreiškia save, savo daina garbindamas visatą. *Dhena* yra lygi Avestos *daena* ir lietuviškai *dainai*: lietuviška daina yra liaudiška. Tos dainos yra aukščiausios žmogaus širdies ir proto išraiškos. Jos yra lyg tarpininkas, išreiškiant religinius jausmus ir filosofinę sampratą. Visa lietuvių gyvenimo filosofija yra išreikšta dainose, sudarančiose poetinę tradiciją. Čia jos išreiškia mėnulio dievybę ir saulytės mergaitiškumą, perkūno dundėjimą ir Mildos jaunatvę, kurie nukelia atgal į pirmuosius mūsų laikus. Kaip sanskrito *Dhena*, lietuvių daina yra ištartas *logos*, bet priešingai pastarajam, nusileidžiančiam iš aukštybių, ji yra žemiška. Kaip sanskrito *Dhena*, avestos *Daena*, lietuviška *daina* yra aukščiausios dvasinės sampratos mintis. Semantika ir fonetika parodo, kad šie žodžiai yra tokios pačios reikšmės [7]. Viena pastaba iš Walter Otto darbų kalba apie tai, kad graikų žodis *logos*, reiškiantis „pasaulio mintį ir tvarką", nelabai tiktų lietuviškame kalbos kontekste. Labiau tiktų žodis *mythos*, kuris taipogi reiškia žodį ir kalbą, bet kurio reikšmė labai konkreti ir žemiška. Tai žinojimas, kaip elgtis ir suprasti pasaulį tiesiogiai. Tas, kuris turi teisingą *mythos*, teisingą žodį, yra žynys ir dainius, yra *Poetes* – iš sanskrito *Vateos* [8].

Pasaulio supratimas yra poetiškas, bet poetiškas tiesioginiu būdu, be jokių tarpininkų, be jokių intelektualinių voratinklių. Kaip jau minėjau, lietuvių kalba išreiškia tiesioginę pasaulio patirtį, žmogaus ir pasaulio tiesioginį ryšį ir net žmogaus sielos priklausymą žemei ir gamtai. Tai yra dvasios, esančios pačioje gamtoje, patyrimas. Amerikietis kritikas Robert Payne teigia kad Lietuvos

dainos yra kaip tie sniego laukai. Jos atrodo dainuotos nuo neatmenamų laikų ir vis dar tebedainuojamos. Jų išlikimą lėmė poetinė jėga ir šalis, kurioje jos gimė. Ši šalis apsupta girių, pelkių ir jūros, buvo palyginus atokiai nuo pagrindinių civilizacijos vieškelių. Dainos atveria poezijos formą, beveik neturinčią lygių šiame pasaulyje savo senoviniu originalumu. Jos – tarsi kalbinės prosenelės, jos – burtai, dievų dovanos. Nors jos yra paprastos ir tiesiogiai suprantamos, bet nepriklauso mūsų pažįstamam pasauliui. Jos, kaip gyvūnų akys, turi kažką svarbaus ir tiesioginio. Šios dainos nereiškia baimės dievams, bet ir nemaldauja gailesčio. Šios dainos dainuojasi pačios, ir tik reikalauja, kad joms būtų leista dainuotis. Mes jas sutinkame netikėtai, nustebę, kad tokioms tobuloms dainoms lemta išsilaikyti. Jos gražios, puikesnės už viską, ką esu matęs Vakarų literatūroje... Jos atrodo parašytos pasaulio aušroje, dar tebespindint to rytmečio rasai. Žmonės, kurie jas rašė ir dainavo, turėjo būti ypatingi. Jie sugebėjo giliai ir tiesiogiai jausti/pajusti paprasčiausius dalykus: miškus, srovenančius upelius, mergaičių veidus ir dangaus spalvas. Kiek daug meno jų nemeniškume! Jie dainavo pilnu balsu, suprasdami savo jėgą, net kviesdami dievus savo reikalams, nujausdami savo puikybę, savo moralės kilnumą. Jiems pasaulis buvo tyrai nuplautas dangaus lietumi, ir nei kaltė nei gailestis jų nėra slėgę [4].

Lietuvių poezija yra aistringa; lietuvių dainos kalba apie saulę grakščiai, draugiškai, su džiaugsmu, bet be jokių ceremonijų. Poetas, dainius ir saulė šnekasi be tarpininkų, vienas kitu užburti... Ir ta pati saulė užteka kiekvieną rytą amžiname pasikartojimo rate. Mūsų amžiuje tokie tiesioginiai džiaugsmai jau yra reti, mes jau baigiame pamiršti, kad kadaise žemėje gyveno džiaugsmas. Mūsų saulė yra atominė jėgainė, senovės lietuvių saulė turėjo veidą. Tas veidas pasirodo dainose; gamta šypsosi savo švelnia šypsena ir tyliai džiaugiasi žmogaus darbais. Šis žmogus dar nebuvo atsiskyręs nuo gamtos jėgų; jis jas mylėjo, ir jos jį globojo. Todėl mūsų baimingame amžiuje dainos yra aukščiausios vertės, nes jos kalba apie laiką, kada džiaugsmas dar vaikščiojo žeme. „Palankėj, palankėj saulutė tekėjo“ ir tekėjo savo taku, nors taip pat savo šviesa atvėrė visų kitų takus. Ji pabudino gyvūnus sekti savus takus, ji pabudino

Budą surasti pasaulio tyrą tylumą ir išlaisvinti žmogų nuo sukurtų terpių, kurių dėka žmogus praranda nekaltą patirtį.

Kiekvienas sezonas, kiekvienas metų laikotarpis turėjo savo dainas. Marija Gimbutienė teigia, kad lietuvio ryšys su žeme, savo motina, buvo pats stipriausias. Lietuvis turėjo „aštrią akį" gamtai ir jos spalvoms. Intensyvus gamtos supratimas kyla iš tiesioginio patyrimo. Dainose galima išvysti daugybę lygiagrečių eigų tarp žmogaus ir gamtos. Toks gamtos „prigijimas" dainose nebuvo nustelbtas nei svetimšalių, nei vidinių Artimųjų Rytų invazijų. Pasak Gimbutienės, visoje Europoje vien tik lietuvių liaudies samprata galėtų pasigirti gyva sena mitologija su daugybe pagoniškų vardų ir mitologinių vaizdų, prilygstančių priešolimpiniams graikų, romėnų, vedų, persų ir skandinavų panteonams. Bet anot jos, ta galinga tradicija kyla iš tiesioginės patirties.

MANO SUPRATIMO TĘSTINI TAKAI

Kaip jau minėta, lietuvių kalba išreiškia labai konkrečią lietuvio patirtį ir atidų gamtos bei savo sielos išgyvenimą. Šis išgyvenimas nebuvo teorinis arba nutolęs nuo gamtos, bet atsiradęs tiesiogiai bendraujant su gamta, jaučiant ir gyvenant jos pulsą. Pavyzdžiui, pasaulio struktūra buvo apskrita, t. y. sezoninė. Joje visa buvo matuojama gamtos įvykiais ir ženklais. Ilgiausia metų diena buvo švenčiama kaip saulės deivės diena, saulės sugrįžimo diena, ir visi darbai buvo matuojami gamtos rato ženklais. Žirniai buvo sėjami praėjus mėnesiui (vienam mėnuliui) po saulės dienos pavasarį, kai diena ir naktis susilygina; avižos buvo sėjamos vyšnioms žydint. Tuoj pat po saulės dienos buvo sėjami linai. Rugiai buvo pjaunami po žolių šventės (rugpjūčio 15 d.), o sėjami – per rudeninį dienos ir nakties susilyginimą. Kaip jau seniai pastebėta, net mėnesiai pavadinti arba pagal patiriamas gamtos ypatybes, arba pagal žmogaus darbo pobūdį. Gruodis būna tuomet, kai žemę sukausto gruodas, rugsėjis – kai sėjami rugiai, balandis – paukščio balandžio mėnuo. Tai rodo, kad pasaulio samprata laiko prasme yra ciklišką, besisukanti kaip ratas, nes visa pasikartoja ir tame pasikartojime viskas atsinaujina. Net pasaulis yra konkreti gyvenimo po saule, apačioje saulės prisidengus dangumi, išraiška. Gyvendamas po

saule, žmogus supranta laiką kaip pasikartojantį saulės ratą su jos tekėjimu, pasikėlimu ir nusileidimu. Saulei patekėjus, pražysta ir prašvinta pasaulis, kurio šviesoje lietuvis švenčia savo gyvenimo dienas. Įdomu, kad pasaulį žmogus išvysta tik saulės šviesoje, todėl saulė yra šventa. Bet ši šviesa rodo savo gamtinę prasmę, joje visa yra judru, gyva, visa teka: ir saulė teka, ir upės teka, ir mergaitės išteka gyvenimo srovėje. Nors laikas yra ratas, tame laiko rate viskas veikia gyvybiškai. Tai lietuviui leidžia suprasti konservatyvų pasaulio pasikartojimą ratu ir kartu leidžia pajusti gyvybingą pasaulio judrumą. Jei yra mano apšvietos takai, tai jie kilo iš tos pirmapradės patirties rytmečio šviesos, atveriančios visatos ir mano takus dainose, kasdieninėje tyroje veikloje, kurių akivaizdoje mano takai tęsėsi ir tęsiasi, sudarantys mano kosminę tapatybę.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. CHATTERJI, Suniti Kumar. *Balts and Aryans in their Indo-European background*. Simla: Indian Institute of Advanced Study, 1968. 180 p.

2. DURANTE, Marcello. *Ricerche sulla preistoria della lingua poetica greca: La terminologia relativa alla creazione poetica*. Roma: Rendiconti, Classe di scienze morali, storiche, critiche e filologiche, 15, 1960, p. 231–249.

3. JUNGFER, Victor. *Litauen, Antlitz eines Volkes*. Leipzig: Breitkopf & Hartel, 1938. 324 p.

4. LANDSBERGIS, Algirdas, MILLS, Clark. *The Green Linden: Selected Lithuanian Folk-Songs*. New York: Voyages Press, 1964. 137 p.

5. MACEINA, Antanas. *Filosofijos kilmė ir prasmė*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1978, p. 57 ff.

6. MICKUNAS, Algirdas. Philosophy of Identity. Iš *Encyclopedia of Identity*. Vol.2. London, 2010, p. 560–565.

7. OLIPHANT, Samuel Grant. Sanskrit dheina = Avestan daena = Lithuanian dainaĩ. Iš *Journal of the American Oriental Society*, 1912, vol. 32, no. 4, p. 393–413.

8. OTTO, Walter Friedrich. *Die Gestalt und das Sein*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.

9. VIDŪNAS, W. St. *Litauen in Vergangenheit und Gegenwart*. Tilsit : Verlag der Buchdruckerei Lituania, 1916, p. 87f.

WHO YOU ARE AND WHAT CAN NEVER BE LOST

ALGIS MICKŪNAS

Abstract

The question of who we are, of self identity, is perennial and has not been decided by any argument and even by comparative investigations of diverse conceptions offered by various cultures. Resultantly the present essay demonstrates that all the designations of who we are, based on cultures and languages, allows us to have numerous and changing identities, ranging from being named, acquiring a social position, becoming a member of a cult, an ideology, etc. none having any continuity. Nonetheless the essay explores a continuity that is never lost, comprising a background that is a depth of primordial, pre-linguistic awareness with its "cosmic", context as continuous ways of living and understanding that frames all things and events. For the author, this experience and the "cosmic paths" provide criteria which remain constant for the awareness and a way of living through all the changes and varieties of constructed identities. Such experience and cosmic paths are part of Lithuanian "singing/poetic" tradition.

MEMUARISTIKOS DISKURSO STRATEGIJOS

VILMA POPOVIENĖ
Lietuvių literatūros ir taustosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
vilma.popoviene@gmail.com

ĮVADAS. APIBRĖŽTYS

Tradiciškai literatūrologijoje visi autobiografiniai tekstai ilgą laiką atsidurdavo grožinės literatūros periferijoje, tačiau pastaruoju metu išaugęs dėmesys gausiai publikuojamoms autobiografijoms, atsiminimų knygoms ir intensyvėjantys moksliniai tyrimai vis labiau įtraukia memuarus (ir visą autobiografinę literatūrą) į literatūros lauką kaip lygiavertį žanrą. Negana to, itin siauru laikytas memuaristikos žanras plečiasi, transformuojasi, persipina ne tik su sau artimais žanrais – autobiografija, dienoraščiais, laiškais, esė – susijusiais bendromis *atminties, patyrimo, erdvėlaikio, identiteto, istoriškumo* kategorijomis, bet ir įgauna grožinei literatūrai – novelei, apsakymui, romanui – būdingų bruožų bei ieško tarpdisciplininių sąsajų su įvairiomis mokslo sritimis – filosofija, istorija, religija, menu ir pan. Autobiografinis-memuarinis tekstas tampa sudėtinga, daugialype, nestabilia struktūra, kaskart reikalaujančia atnaujinti sąvokų ir klasifikacijos apibrėžtis.

Sekant memuaristikos raidą galima pastebėti, kad šis žanras patyrė akivaizdžią evoliuciją nuo įprasto faktų atkūrimo ir aprašymo perėjęs prie gyvenimo istorijų kūrimo ir interpretavimo. Autorius jau nebeatlieka vien tik pasakotojo-liudininko vaidmens, bet tampa ir meninio pasaulio kūrėju, o istorinė-kultūrinė ir literatūrinė-estetinė interpretacijos – lygiaverčiais diskurso objektais. Įvairios pasakojimo formos (chronologiškumas, asociatyvumas, selektyvumas), skirtingos autorių intencijos (noras nuosekliai papasakoti savo gyvenimo istoriją arba tik išryškinti svarbiausius gy-

venimo įvykius, siekis apmąstyti praeitį ir savosios būties reikšmę arba autentiškai atkurti faktinę medžiagą, paliudyti reikšmingus įvykius), taip pat individuali rašančiojo stiliaus raiška leidžia atsirasti daugybei memuaristikos žanrinių variacijų (*memuarinis dienoraštis, memuarinė-autobiografinė proza, memuarinis esė, memuarinė apybraiža, gyvenimo, kelionių užrašai, meditacinė memuaristika*). Skaitant ir tyrinėjant memuarinius-autobiografinius tekstus svarbu atsakyti į klausimus ***kas*** (autoriaus, pasakotojo, herojaus pozicija), ***ką*** (intencija), ***kaip*** (strategija) ir ***kodėl*** (moralinė skola, pareiga, liudijimas, autoterapija) atsimena. Pagal autoriaus priklausymą tam tikrai socialinei grupei galime skirti *tremtinių, rezistentų, karių, politikų, kultūros asmenybių ar net moterų* memuarus[1]. Pagal diskurso strategijas memuaristika gali būti *kaltinamoji* (tremtinių, kalinių), *pasiteisinimo* (buvusių valdžios atstovų, politikų, pareigūnų), *nostalginė* (išeivių), *istorinė-kultūrinė* (aprėpianti plačią istorinę, kultūrinę panoramą; rašoma istorijos ar kultūros asmenybių), *meninė-estetinė* (rašytojų; literatūriniai memuarai), *potrauminė* (siekiant išsakyti skausmingus praeities išgyvenimus; atliekanti terapinę funkciją). Pagal diskurso tipą rašomi *dokumentiniai, buitiniai, filosofiniai, profesiniai, literatūriniai* memuarai. Įdomu tai, kad užsienio teoretikai apskritai atsisako siaurų žanrinių apibrėžčių (tokių kaip memuaristika, autobiografija, diaristika) savo darbuose palaipsniui įvesdami bendresnes, universalesnes sąvokas[2]. Pavyzdžiui, amerikiečių literatūrologių Sidonie Smith ir Julios Watson metodinėje studijoje „Skaitant autobiografiją: kaip interpretuoti gyvenimo pasakojimus" (*Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives* (2001) [8] atskiriamos gyvenimo aprašymo – *life writing* – ir gyvenimo pasakojimo – *life narrative* – sąvokos, pirmajai priskiriant tik rašytinius autobiografinius ir memuarinius tekstus, o antrajai – visas autobiografinio pasakojimo plačiąja prasme formas (tekstus, vizualinius menus, kiną, teatrą, garso įrašus ir pan.).

[1] Užsienyje nemažai tiriamųjų darbų skirta vien pastarajai memuarų žanro rūšiai (E. Jelinek, S. Smith, J. Watson, L. Anderson, L. Gilmore, L. Stanley ir kt.). Lietuvoje moterų atsiminimus tyrinėjo J. Avižienytė, E. Baliutytė, S. Daugirdaitė.

[2] Vis dažniau vartojama sąvoka *life writing*, apibrėžianti visus tekstus, kurių centre atsiduria autoriaus gyvenimo istorija.

Kadangi šiame pranešime dėmesys koncentruojamas tik ties rašytinėmis atsiminimų formomis, bus laikomasi lietuvių literatūrologijai kol kas įprastos memuarinio-autobiografinio teksto sąvokos. Diskursas čia suprantamas bendriausia prasme – kaip komunikacijos aktas tarp autoriaus (naratoriaus) ir skaitytojo (adresato). Siekiant atskleisti skirtingų diskurso strategijų ypatumus, mums svarbu, kaip memuariniame-autobiografiniame tekste viena iš kertinių kategorijų – atmintis – atskleidžiama pasitelkiant skirtingus literatūrinės raiškos būdus, kaip ji, koreliuodama su kitomis diskursą įgalinančiomis kategorijomis (patirties, istoriškumo, identiteto, veikimo), įgauna savitas reikšmes priklausomai nuo autoriaus pasirinktos diskurso strategijos, leidžiančios jo (re)konstruojamam praeities pasauliui įgyti tam tikrą formą ir padedančios skaitytojui suprasti užrašyto pasakojimo reikšmę.

ATMINTIES BINARIŠKUMAS

Kalbant apie atminties kategoriją ir tyrinėjant jos funkcijas bei transformacijas memuariniame-autobiografiniame diskurse reikšmingos prancūzų teoretiko Paul'o Ricoeur'o [6], vokiečių istoriko ir istoriografijos teoretiko Jörn'o Rüsen'o [7], jau minėtų amerikiečių literatūrologių Sidonie Smith ir Julios Watson, rusų kultūrologo, literatūros istoriko Jurij'aus Lotman'o [2] ir prancūzų literatūrologo Georges'o Poulet [4] teorinės įžvalgos. Visų šių autorių darbuose išskiriamos dvi opozicinės atminties rūšys (*natūrali, nevalinga, kūrybinė, autobiografinė, individuali* atmintis – *dirbtinė, faktinė, informatyvi, istorinė, kolektyvinė* atmintis), kurių santykis tekste yra kintantis priklausomai nuo pasirinktos kuriamo diskurso strategijos. Iš principo galime teigti, jog pirmoji paprastai turi didesnį emocinį krūvį ir atitinkamai aukštesnį subjektyvumo laipsnį, tuo tarpu antroji, sąlygojama objektyvaus racionalumo ir pragmatiškumo, siekia istoriškai rekonstruoti bei įprasminti universalią bendražmogišką praeities patirtį.

P. Ricoeur'o monografijoje „Atmintis, istorija, užmarštis" (*Memory, History, Forgetting*, 2004) aptariama natūralios ir dirbtinės atminties opozicinė pora. *Natūrali atmintis*, pasak autoriaus, yra pasyvi, atsitiktinai ir netikėtai pažadinanti *prisiminimus kaip vaiz-*

dinius (*remembering*). Čia svarbus prisiminimo atpažinimo kaip jo suvokimo sąmonėje momentas. Tuo tarpu *dirbtinė atmintis* – aktyvi, sąmoningai sukelianti prisiminimus, vykdanti daugiau ar mažiau reikšmingų praeities faktų atranką. Kitaip tariant, tai veikianti, ieškanti, tirianti ir kartojanti atmintis. Čia *prisiminimas* suprantamas *kaip veiksmas* (*memorization*). Kalbėdamas apie atminties (tiek natūralios, tiek dirbtinės) naudojimą (*use*), lygiagrečiai Ricoeur'as kalba ir apie jos išnaudojimą (*abuse*) – metodiškumą, instrumentalizavimą (būdinga mokslininkų ir tam tikrų profesijų atstovų prisiminimams), ideologizavimą (politikų prisiminimai), blokavimą (potrauminiai prisiminimai), manipuliavimą, kontroliavimą (kolektyviniai prisiminimai). Toks *atminties išnaudojimas* būdingas kaltinimo, pasiteisinimo, nostalginiams ir potrauminiams memuariniams diskursams.

S. Smith ir J. Watson studijoje atmintis pristatoma ir kaip vienintelis pirminis gyvenimo istorijos šaltinis, ir kaip memuarinį-autobiografinį diskursą tiek autentifikuojantis, tiek destabilizuojantis faktorius. Teoretikės taip pat kalba apie *dirbtinę atmintį* (atskirose bendruomenėse – religinėse, rasinėse, etninėse, šeimų – suformuojamas ir jau vaikystėje išmokstamas bei konkrečioje socialinėje, kultūrinėje terpėje pritaikomas prisiminimo technikas ir praktikas). Kultūrinis kolektyvinis atminties suvokimas konkrečiu istoriniu momentu formuoja gyvenimo istorijos pasakotojo prisiminimo procesus, ir tokiu būdu atsiranda individualios ir kolektyvinės atminčių koreliacija. Taigi individuali atmintis autobiografiniame-memuariniame tekste visada yra įtakota socialinių, kultūrinių, istorinių aplinkybių ir konteksto. Tai, kas atsimenama, ir tai, kas užmirštama, bėgant laikui keičiasi, todėl kiekviena mikroistorija (individualūs prisiminimai) turi būti skaitoma makroistorijos (kolektyvinė atmintis) kontekste.

G. Poulet savo veikale „Žmogiškojo laiko etiudai" kalba apie faktinę ir nevalingąją atmintį. *Faktinė atmintis* konstruoja jau apibendrintą praeities vaizdą, kitaip tariant, ji atkuria įvykius, tačiau nepaverčia jos prisiminimais, neatkuria pojūčių. Tokiu būdu į savo praeitį žvelgiama kaip į bet kieno nors kito praeitį, prisimenant vien racionaliomis proto pastangomis. Taip atmintis tampa tik

„protingumo tarnaite“, įpročiu. Įprotis susilpnina įspūdį ir paslepia jį užmarštyje kaip nereikalingą. Tuo tarpu tikrasis prisiminimas yra nenumatomas, nevalingas, papildantis žmogų ir kuriantis jo asmenybę. *Nevalingoji atmintis*, pasak autoriaus, yra mumyse atgimstanti užmiršta sielos būsena. Esminis prisiminimas – tai nevalinga patirtis, kuri yra dvasinės veiklos pradžia. Esminis prisiminimas kviečia, ragina, kreipiasi į individo esybę ir į šį kvietimą tenka atsakyti, kad galutinai nebūtų prarastos svarbiausios praeities akimirkos. Nepaisydama griežtos įvykių chronologijos, nevalingoji atmintis sujaukia praeities gyvenimo įspūdžius ir atgaivina pojūčius, kurie gali prikelti tikrąjį mūsų praeities „aš“. Nevalingoji atmintis, kartu su intuicija ir vaizduote, ne tik atkuria praeities akimirką, bet ir išlaiko tai, kas bendra tuo pat metu ir praeičiai, ir dabarčiai, leisdama visiems, regis, jau mirusiems praeities „aš“ atgyti ir susitikti su čia ir dabar esamais „aš“, tokiu būdu sukurdama visiškai naują, dar neišgyventą įspūdį. Čia svarbus vaidmuo atitenka laisvam asociacijų žaismui, kuomet atitinkamai susiklosčiusios aplinkybės, konkretus laikas, vieta ar būsena gali prikelti iš užmaršties tam tikrus praeities išgyvenimus, kurie veikiant įprastinei atminčiai greičiausiai būtų palikti nuošalyje kaip nereikšmingi. Tokie nevalingi, asociatyvūs prisiminimai svarbūs jau vien dėl to, kad jie nepasiduoda sąmonės atrankai, visuomet iškyla spontaniškai, būtent tokie, kokie yra, ir tai įrodo šių prisiminimų autentiškumą. Vis dėlto analizuojant memuarinius-autobiografinius tekstus svarbu nepamiršti, kad patirtis negali būti perduota tiesiogiai, ji rekonstruojama kaip pasakojimas, kuriame susijungdami praeities įvykiai ir faktai neišvengiamai suteikia patirčiai naujas reikšmes. Taigi nevalingoji atmintis diskurse atgyja tik kartu su faktine (įprastine, intelektine) atmintimi – kaip patirties racionalaus turinio ir emocinio intensyvumo samplaika. Taip pat svarbu paminėti, jog kuo didesnė laiko distancija atsiranda tarp praeities įvykių, išgyvenimų ir jų aprašymo momento, tuo dažniau nevalingąją atmintį ir autentiškus prisiminimus pakeičia kreatyvioji (kūrybinė) atmintis, kuri pasitelkdama vaizduotę suponuoja naujas praeities patirčių reikšmes.

J. Lotman'as skiria *informatyvią* atmintį ir *kreatyvią* (*kūrybinę*) atmintį. Pirmoji yra pasyvios ir nekintančios informacijos

saugykla – plokštuminė, išsidėsčiusi vienoje laiko dimensijoje, paklūstanti chronologijos dėsniui. Jos raida yra tos pačios krypties kaip ir laiko tėkmė. Tuo tarpu kūrybinė atmintis – panchroniška ir besipriešinanti laikui, t. y. šios atminties požiūriu praeitis nėra praėjusi, ji aktualizuojama ir įprasminama dabartyje. Nuolat kuriamos ir perkuriamos reikšmės išsaugomos kultūros atmintyje. Pasak autoriaus, teksto atmintis – tai suma kontekstų, kuriuose konkretus tekstas įgyja prasmę ir kurie tam tikru būdu tarsi į jį inkorporuojami. Bet drauge tai ir užtekstinė auditorijos atmintis, aktualizuojanti teksto reikšmes istorijos perspektyvoje. Galiausiai kultūros tekstu Lotman'as pavadina patį abstrakčiausią tikrovės modelį konkrečios kultūros požiūriu, kuris gali būti apibūdintas kaip tos kultūros pasaulėvaizdis. Kultūros tekstus autorius padalina į dvi grupes, priklausančias nuo autoriaus žiūros taško (arba, kitaip tariant, nuo pasirinktos diskurso strategijos): charakterizuojančius pasaulio struktūrą ir charakterizuojančius individo vietą, padėtį ir veiklą jį supančiame pasaulyje. Pirmuoju atveju tekste dominuoja vidinės pasaulio modelio organizacijos (ne tik erdvinės, bet ir socialinės, religinės, etinės ir pan.) aprašymas, kuriam būdinga ir vertinimo kategorija. Antruoju atveju tekste pirmiausia vaizduojama subjekto būtis (veikla, judėjimas) tam tikroje organizuotoje pasaulio struktūroje (socialinėje, religinėje ir pan.), kuriamos siužetinės teksto konstrukcijos. Tuo tarpu atmintis, pasak Lotman'o, gali būti orientuota arba į siekimą išsaugoti duomenis apie tam tikrą pastovią pasaulio tvarką, arba į ypatingų įvykių fiksavimą, t. y. tokių įvykių, kurie atsitiko vienintelį ar pirmą kartą, arba kurie neturėjo įvykti ar atrodė mažai tikėtini. Memuariniai-autobiografiniai tekstai paprastai ir yra skirti tokiems ypatingiems „įvykiams" užfiksuoti. Estetiškai įprasminus tokius pasakojimus, socialinė-komunikacinė teksto funkcija tampa gerokai sudėtingesnė. Daugiasluoksnis diskursas nukreipiamas į auditoriją ir įgalinamas atlikti ne tik individualios, bet ir kolektyvinės kultūrinės atminties funkciją, tokiu būdu aktualizuojant vienus sukauptos patirties aspektus ir paliekant užmarštyje kitus.

J. Rüsen'as savo istorikos darbų rinktinėje teigia, jog per atsiminimą ir atmintį praeitis aiškinama ir įdabartinama pasakojimo

forma. Pasakojimas, pasak autoriaus, yra laiko patyrimo audinio, išausto taip, kad padėtų individui orientuotis laiko tėkmėje, kūrimo procesas, o šio proceso rezultatas yra istorija. Rüsen'as atskiria *autobiografinį* atsiminimą, kuris yra vienas iš būtinų subjektyvaus įsitikrinimo formų gyvenime, ir *istorinį* atsiminimą, kuris yra praeities interpretacijos, dabarties supratimo ir ateities perspektyvos sąsąja, visas tris laiko dimensijas – praeitį, dabartį ir ateitį – integruojanti į visa apimantį laiko tėkmės vaizdinį. Kitaip tariant, *autobiografinė atmintis* yra nukreipta į individualią patirtį, o *istorinė atmintis* dažniausiai tematizuoja praeitį, kuri yra anapus individo gyvenimo trukmės ribų. Nors autobiografinio atsiminimo laiko ribos yra per mažos, kad būtų paradigmiškos istoriniam atsiminimui, vis dėlto jie glaudžiai susiję. Autobiografinis atsiminimas gali tapti istoriniu, jeigu sugrįžtama į praeitį už savo gyvenimo laiko ribų, o dabartinė gyvenimo situacija interpretuojama taip, kad atsiveria ateities perspektyva. Taigi „istoriškumas" reiškia tam tikrą laiko distancijos tarp praeities ir ateities elementą, o kartu – sudėtingą tarpininkavimą tarp jų. Rüsen'as, kalbėdamas apie istorinio pasakojimo savitumą, pabrėžia tris, jo manymu, pagrindines tokio pasakojimo ypatybes bei jų sisteminį sąryšį. Pirmiausia, istorinis pasakojimas susijęs su atmintimi kaip tarpininke. Jis sutelkia atmintyje sukauptą praeities patirtį taip, kad dabarties patyrimas tampa suprantamas ir atsiveria ateities perspektyva. Antra, istorinis pasakojimas sukuria trijų laiko dimensijų – praeities, dabarties ir ateities – vidinę vienovę. Tęstinumo sąvoka realų laiko patyrimą susieja su individo ketinimais ir lūkesčiais. Todėl praeities patirtis tampa aktuali dabartiniam gyvenimui ir įtakoja ateities vaizdinį. Ir trečia, istorinis pasakojimas įgalina nustatyti jo autorių ir auditoriją. Ši funkcija lemia, ar tęstinumo sąvoka tikėtina, ar ne. Taigi, paprastai šnekant, bendra istorinio pasakojimo funkcija yra orientuoti individo gyvenimą laike, išsaugant jo tęstinumą ir tapatybę. Tačiau skaitant tokį memuarinį-autobiografinį tekstą, kuris savyje suponuoja ne tik istorinę, bet ir estetinę vertę, iškyla dar vienas aktualus klausimas, kurį Rüsen'as taip pat svarsto savo studijoje – kas daro istorinį atsiminimą suprantamą, kas suteikia jam gyvasties, padedančios įveikti praeities nuotolį ir nerealumą bei susiejančios

ją su dabartimi? Tai – estetinis istorinio pasakojimo įprasminimas, juslinio suvokimo ir vaizduotės veikmė. Praeities faktiškumas pats savaime yra miręs ir bereikšmis, tuo tarpu kūrybinė vaizduotės galia pripildo šį mirusį faktiškumą prasmingu ir reikšmingu gyvenimu, kuris praeities nesamybei suteikia dabarties įspūdį. Intersubjektyvumas yra istorinio įprasminimo elementas, kuris negali būti ignoruojamas, kai kalbama apie praeities sudabartinimą ir jos vaizdavimą žmogaus atsiminimo mentalinėmis galiomis. Istorinis pasakojimas reprezentuoja praeitį kaip veidrodį, kuriame tiek individualūs savasties, tiek universalūs pasaulio bruožai matomi laiko dimensijoje. Rüsen'as šioje vietoje pabrėžia mikro- ir makroistorijų sintezės istoriniame pasakojime reikšmę. Pasak jo, įtikinanti mikroistorija turi būti susieta su objektyviomis makroistorinėmis sąlygomis, nes kitaip ji gali „nuistorinti" savo objektą.

MEMUARINIS-AUTOBIOGRAFINIS DISKURSAS. STRATEGIJŲ APŽVALGA

Šioje straipsnio dalyje apžvelgsime dvi memuarinio-autobiografinio diskurso strategijas – istorinę-kultūrinę ir meninę-estetinę. Tiek pagal autoriaus intencijas, tiek pagal atminties funkcijas bei raišką, šie diskursai yra opoziciški.

Tuo tarpu nostalginį, kaltinamąjį, pasiteisinimo bei potrauminį diskursus šį kartą paliksime nuošalyje kaip reikalaujančius platesnio aptarimo ir analizės.

ISTORINĖ-KULTŪRINĖ STRATEGIJA (Merkelis Račkauskas [5], Julija Biliūnienė-Matjošaitienė [1], Marcelijus Martinaitis [3]). Račkausko, Biliūnienės ir Martinaičio tekstuose ryški istorinės-kultūrinės atminties, arba prisiminimo kaip veiksmo dominantė. Čia itin svarbus istorinio laiko kontekstas, kultūrinė aplinka, individo ir socialinės visumos santykis. Siekiama prikelti iš užmaršties nykstančias tautines vertybes, tradicijas, naujai pervertinti lemtingus šalies istorijos, kultūros įvykius. Konceptuali medžiagos atranka ir grupavimas, intencijos, susijusios ne tik su savosios individualios būties įprasminimo, bet ir su tam tikros skolos istorijai, kultūrai, tautai momentais, individualią asmens būtį bei jos

tapsmo procesus nukelia į antrąjį planą, pagrindine diskurso ašimi paliekant konkretaus laiko, visuomenės charakteristikų analizę, socialinių, politinių, kultūrinių reiškinių transformacijas, kuriose individas priverstas dalyvauti ir kurios neišvengiamai įtakoja tolesnę jo asmenybės raidą (XIX amžiaus lietuvių tautinio atgimimo pradžia, nepriklausomos Lietuvos okupacija, tautos genocidas, karai, pokaris). Identitetas formuojasi sudėtingose laikų ir kultūrų sankirtose, kuomet vyksta „istorinių lūžių" procesai. Laiko distancija[3], skirianti praeities įvykius ir užrašytus prisiminimus, įgalina pasakojimo forma įprasminti istorinę tikrovę nustatant jos reikšmę dabarčiai. Rekonstruojami skirtingi visuomenės struktūrų modeliai (luominė bendruomenė – kaimo bendruomenė) ir tuo pat metu – jų irimas, aprašomas kultūros virsmas iš agrarinės į industrinę, urbanistinę. Račkausko, Biliūnienės užrašuose regime, kaip XIX a. pabaigoje luominę visuomenės struktūrą stipriai veikia aktyvėjanti *litvomanų* bendruomenė, trūkinėjantys feodaliniai santykiai tarp diduomenės ir valstiečių. Tuo tarpu Martinaitis savo atsiminimuose parodo, kaip senojo patriarchalinio, natūrinio kaimo bendruomenės struktūrą naikina sovietinė santvarka, o vėliau – ir svetima miesto kultūra. Keičiantis socialinėms, politinėms santvarkoms, istorinių lūžių akivaizdoje kinta ir visa vertybių sistema: žmogaus vieta šeimos ir bendruomenės institucijose, autoriteto samprata, svarbiausios gyvenimo sąvokos, tikslai, veiklos modeliai ir pan.: *Šiaip ar taip man teko gyventi prie kelių valdžių ar net keliose civilizacijose, mano atmintyje maždaug penkis šešis kartus keitėsi pinigai. O štai šį tekstą jau rašau įbedęs akis į kompiuterio ekraną, kai tuo tarpu pirmas raides pokaryje vedžiojau anglimi ar iš suodžių padarytu rašalu ant vyniojimui skirto popieriaus, senų knygų paraštėse, ant sienų apmušalų* [3, 9].

Skaitant Martinaičio autobiografinius užrašus panašu, jog autorius kuria savitą kultūros tekstą, charakterizuojantį tam tik-

[3] Merkelio Račkausko (1885–1968) prisiminimai pradėti rašyti apie 1958 m., dar pusšimtį metų išgulėjo rankraščio pavidale, Julijos Biliūnienės (1880–1978) prisiminimai pradėti užrašinėti 1953 m., baigti 1969 m., Marcelijaus Martinaičio (1936–2013) prisiminimai apima laikotarpį nuo vaikystės iki 1952 m.

rą galimo pasaulio organizacinę struktūrą, sąlygojamą kultūrinių tradicijų pastovumo ir kismo opozicijos. Kaip universalus socialinės organizacijos modelis iškyla etninė senojo patriarchalinio, natūrinio kaimo kultūra. Aiškiai nustatytas darbų ir poilsio ritmas cikliškai judančiame laike, tvirti giminystės ir kaimynystės ryšiai, ypatinga ugnies, vandens, maisto reikšmė žmogaus gyvenime, savo ir svetimo atskirtis, nepajudinama tėvų, bažnyčios autoriteto galia ir aiškiai apibrėžtos elgesio, veiksmų ribos tiek vaikams, tiek suaugusiesiems – visa tai sukuria saugaus, patikimo, harmoningo gyvenimo, besisukančio amžinu ratu, vaizdinį. Šios tvarkos pažeidimas ar jos nesilaikymas reiškia visos bendruomenės, jos tvarkos ir gyvenimo tikslingumo sampratos griovimą, todėl neišvengiamai susilaukia skaudžių pasekmių – atskyrimo nuo bendruomenės ar bažnyčios. Siekiant išvengti bet kokio įsikišimo į griežtai nusistovėjusią gyvenimo tvarką, iškeliama nepajudinama autoriteto galia. Kaip logiška tokios tvarkos pasekmė Martinaičio užrašuose vaizduojamas siekis ištrūkti iš kaimo ne tik kaip iš globojančios ir tuo pačiu karo, okupacijos jau naikinamos, pamažu išsigimstančios etninės kultūros, bet ir kaip iš uždaros, asmenybę ribojančios aplinkos, savotiškos „kontroliuojančios institucijos“: *Per knygas įgiję platesnio pasaulio supratimo, pajutau – vis dėlto kaimas, kad ir kaip aš jį savo prisiminimuose dabar garbinčiau, negalėjo palaikyti ar ugdyti gilesnių intelekto pajautų, greičiau jų nesuprato ar net slopino. Tai gerai jaučiau jau paauglystėje. Gražu tenai augti, patirti gamtą, išmokti kalbą, bet kartais turi iš ten išeiti, kartais – suvisai* [3, 78].

Stiprėjant asmens individualumo, savirealizacijos ir priklausymo tradicinei bendruomenei įtampai, virstančiai būtinybe palikti namus ir išsiveržti į platesnes, šviesesnes, atviras asmenybei ir kūrybai erdves, iš statiškos, uždaros, nykstančios kaimo kultūros pereinama į dinamišką, turinčią visiškai kitokį ritmą miesto kultūrą. Vis dėlto miestas pasirodo ne tik kaip saviraiškos, bet ir savęs neigimo, ne tik kaip kūrybos, bet ir kaip griovimo erdvė. Martinaičio atsiminimuose supriešinama unikali etninė senojo kaimo kultūra ir šiais laikais mieste įsigalėjusi „nykimo“ kultūra, kuriai būdingas individualios žmogaus erdvės nebuvimas (šeimos, žemės, sodybos, giminės), laikinumas (daiktų kaip laiko tvarumo ženklų

atminties, istorijos, vietos ir paskirties praradimas), nutrūkusi komunikacija ir su praeitimi, ir su ateities kartomis. Fiksuojant pamatinių vertybių transformacijas iškeliama kolektyvinės atminties istorinė reikšmė: *Čia tik noriu priminti, jog bet kuri šventė, tiek religinė, tiek kalendorinė, tiek pilietinė, yra grįžimas į praeitį, kai vienaip ar kitaip atkuriami pirminiai vaizdai, veiksmai bei įvykiai, kurie yra įgiję visuotinių simbolinių reikšmių, tam tikrais laiko tarpais iš naujo sutelkia bendruomenes, šeimas ar net tautas* [3, 187].

Račkausko ir Biliūnienės diskursų istoriniame-kultūriniame lygmenyje iškyla atminties užfiksuoti reikšmingi tautai ir kultūrai įvykiai (Šiaulių gimnazijos atidarymas, caro įsakymas dėl gimnazistų katalikų privalomo cerkvės lankymo panaikinimo, 1904 metais pastatytas ir J. Tumo-Vaižganto pašventintas ąžuolinis kryžius spaudos atgavimui pažymėti), dokumentai (cituojamas dvaro dovanojimo raštas, metrikai rusų kalba), konkrečiai epochai būdingi politiniai, religiniai, socialiniai reiškiniai (rusinimo politika, tarnyba caro kariuomenėje, žiaurūs mokymo metodai gimnazijoje, mužikų ir ponų bendravimo „etiketas", „švedais" vadinami jaunuoliai – valstiečių ir plikbajorių vaikai mieste privačiai ruošdavęsi egzaminams vaistinės mokinio teisėms gauti). Autorius tekste užima personažo, aktyviai dalyvaujančio pasakojime, poziciją. Jo žiūros taškas atitinkamai kinta ir plečiasi laipsniškai pereinant nuo vaikiškos pasaulėvokos rekonstravimo prie brandžios kritinės sąmonės refleksijų. Tokius gyvenimo pasakojimus sąlyginai galima priskirti prie kultūros tekstų, charakterizuojančių individo vietą, padėtį ir veiklą jį supančiame pasaulyje. Vaizduojamoje XIX a. pab. luominėje visuomenėje (kaip ir Martinaičio aprašomoje kaimo kultūroje) suformuota paprasta, aiškia hierarchija pagrįsta pasaulio tvarka (caras pastatytas paties Dievo, caro klauso ponai su kunigais, skurdžiai tarnauja ponams). Čia individas turi turėti aiškiai apibrėžtą savo vietą, priklausyti, susitapatinti su viena ar kita socialine grupe (klapčiukais ar gimnazistais, valstiečiais ar bajorais, žemaičiais ar lenkais). Toliau plėtojantis asmenybės tapsmo istorijai, stiprėja individualumo ir priklausymo bendruomenei įtampa. Susvyruoja autoritetai, tikėjimas, gimsta abejonės nustatytos tvarkos teisingumu, individas tampa kritiškas ir aktyvus savosios būties kūrime.

Itin svarbus aspektas istoriniame-kultūriniame diskurse (ypač Račkausko, Biliūnienės tekstuose) – tautinio identiteto ieška ir formavimasis. Tautinio tapatumo problema išryškėja istorinių lūžių situacijose, pavyzdžiui, iškilus grėsmei gimtajai kalbai, kultūrai, spaudai ar religijai. Tautinis identitetas gali būti primestas (šeimos ar bendruomenės) arba sąmoningai pasirinktas, apsvarstytas, priimant arba atmetant tam tikras vertybes, nuostatas, socialines grupes. Tautiškumas įprastomis sąlygomis, t. y. nesant jokių išorinių kliūčių, tarsi savaime prasismelkia į žmogaus sąmonę su kalba, bendravimu, kultūrinėmis tradicijomis, tačiau veikiant istorinio, socialinio nestabilumo faktoriams, tautinio tapatumo formavimosi procesas komplikuojasi, pavyzdžiui, Račkausko atveju, pereina kelias stadijas: nuo vaikystėje tėvų diegiamos lenkiškosios kultūros, priverstinio rusinimo gimnazijoje iki apsvarstyto sąmoningo lietuvybės pasirinkimo, žinoma, ne be akivaizdžios lietuvių kultūros veikėjų įtakos autoriui.

MENINĖ-ESTETINĖ STRATEGIJA (Judita Vaičiūnaitė [9], M. Martinaitis). Priešingai negu jau aptartame istoriniame-kultūriniame diskurse, Vaičiūnaitės memuarinėje prozoje dominuoja natūrali, nevalinga, kūrybinė atmintis, arba prisiminimas kaip vaizdinys. Tai tekstas, kuriame ne tiek svarbi intencija atkuriant praeitį ją pri(si)minti, kiek reikšmingas pats komunikacijos aktas su skaitytoju čia ir dabar, nepaisant laiko distancijos. Čia susiduria atskiri, chronologiškai nesusiję laiko momentai, žmonių, daiktų ar vietų vaizdiniai, įvykių ar įspūdžių fragmentai, atminties netikėtai iškeliami iš praeities, kuri atgyja kaip nepraėjusi ir nepraeinanti. Sąmonėje užfiksuojant ir atpažįstant iškilusį prisiminimą, praeities laikas sudabartinamas ir atveria ateities perspektyvą. Taip per netikėtą prisiminimą, laisvo asociacijų žaismo būdu praeitis įsijungia į vidinį ryšį su dabartimi ir ateitimi. Kultūrinių, socialinių, istorinių reiškinių detalės tokiame memuariniame-autobiografiniame tekste iškyla ne kaip istoriškai informatyvūs, bet kaip stilistiškai aktyvūs komponentai, padedantys sukurti plastišką meninį vaizdą. Atmintis Vaičiūnaitės tekste rekonstruojama selektyviai, sekant iš jausmų kylančiomis asociacijomis. Sąmonė, iš naujo patirdama intensyvius praeities išgyvenimus, pirmiausia grįžta į savo gyvenimo versmės

ištakas. Viena po kitos išnyra tėvo, motinos, sesers figūros, gimtųjų namų, aplinkos detalės įgauna apčiuopiamus kontūrus, vėl *tarsi dabar* „atsitinka" svarbiausi gyvenimo įvykiai. Greta prisimenamos praeities tikrovės kuriama mitologizuota, vizijomis ir sapnais apipinta vaikystės erdvė (saulės nutviekstas sodas, žydintys kaštonai, Vizbaro kalnas – vaikystės Alpės, balta pilaitė ant kalno, fontanų spindesys ir čiurlenimas). Praeitis regima tarsi pro šydą, dabartyje ji deformuojasi, kinta, įgauna naujus pavidalus. Prisiminimuose iškilę Kauno ir Vilniaus gatvių, laiptų, fontanų, tiltų ir kavinių vaizdiniai sluoksniuojasi, vėl atgyja, tačiau to, kas būta, ir to, kas esama, neatitikimas sukelia trūkumo, praradimo, neužpildomos tuštumos pojūčius. Tarsi kompensuodama pilnatvės nesatį dabarties tikrovėje, autorės vaizduotė kuria vizijų miestą, įgalindama vėl regėti neregima: *Kada tik užklystu į Gedimino gatvę prie Žemaičių laiptų, dursteli širdį nuo pasikeitusio vaizdo. Iš rūkų kaip gyvas išnyra žalias medinis namas. Ir žydi kaštonai, kurių seniai nebėra* [9, 60].

Prikeliant naujai užmarštyje paskendusį prarastą praeities pasaulį, tikrovė ir vaizduotė susitinka, kryžiuojasi, persipina, tačiau nepanaikina viena kitos. Daugiasluoksniame Martinaičio memuariniame-autobiografiniame tekste greta istorinės-kultūrinės diskurso strategijos galima nesunkiai atrasti ir meninę-estetinę strategiją. Prisiminimai čia projektuojami ne vien kaip istoriškai bei kultūriškai reikšmingas gyvenimo istorijos aprašymas, bet ir kaip gyvenimo filosofija, mąstymo būdas apie save, savo gyvenimo prasmę, laiko tėkmės poveikį ne tik pačiam individui, bet ir visai jį supančiai aplinkai, kultūrai, tradicijoms. Palaipsniui subjektyvi juslinė autobiografinė atmintis transformuojama ir perkeliama iš suspaustos gyvenimo laiko erdvės į platesnę istorinio laiko tėkmę. Nors prisiminimų pradžia yra dabarties akimirkoje ir sutampa su esamo savojo aš suvokimu, tačiau autorius nuo pat pradžios tikslingai užima visažinio, už pasakojimo ribų esančio pasakotojo poziciją, sukurdamas aiškią skirtį tarp dabartinio savojo aš, veikiančio kaip pasakotojas, ir kito, praeities aš, kuris yra aktyvus pasakojamos istorijos dalyvis-herojus. Tokiu būdu sąmoningai naudojant skirtingas atminties formas pereinama nuo subjektyvaus išpažintinio tono prie objektyvios meninės žiūros, nuo individualios prasmės

ieškojimų – prie universalios pasaulio duoties. Memuarinio-biografinio teksto rašymas Martinaičiui tampa ne tiek praėjusio gyvenimo refleksija, kiek kūrybinės atminties realizavimu, kur dabartyje mėginant išgirsti, atkurti, interpretuoti ir naujai perteikti kitiems į užmarštį nugrimzdusios praeities balsą, pasitelkiama dualistinė žiūros taško samprata: iš analizuojančio ir vertinančio dabartinio savęs pozicijos ir iš kito, praeityje esančio savęs – galimo savo gyvenimo herojaus – pozicijos: *Pagaliau pradedi teisti ar teisinti vaiką, kuris tada nieko nesuprato, ką aš dabar suprantu ir noriu surasti kažkokią iš mažų dienų besitęsiančią gyvenimo giją. Aš pats buvau savo paties vaikas, apie kurį šiuose tekstuose daugiausia kalbėsiu. Tas vaikas vis tebėra manyje. Jis dažnai išnyra iš praeities miglų man pradėjus ką nors eiliuoti. Rodos, norėčiau ką nors jam padovanoti, paklausinėti, pakalbinti* [3, 7].

Nuoseklus skirties tarp *savęs-autoriaus* ir *savęs-herojaus* buvimas Martinaičio užrašuose daugeliu atveju estetizuoja reflektuojamą patirtį, tuo pat metu suteikdamas daugiau kūrybinės laisvės, išplečia interpretacijos ribas ir kuria meninę teksto vertę. Autoriaus sąmonė apglobia herojaus sąmonę bei kuriamą jo pasaulį, atsiranda autoriaus matymo bei žinojimo perteklius, gyvenimiškąjį (herojaus) suinteresuotumą pakeisdamas meniniu (autoriaus) suinteresuotumu. Pavyzdžiui, prisimindamas ir aprašydamas tragiškus vaikystės įvykius, Martinaitis savo užrašuose iškelia ne baimės ar skausmo potyrius, bet netikėtai pasakotojo-menininko sąmonėje šmėkštelėjusį skurdo bei karo estetinį grožį: <...> *viskas atrodė nepaprastai gražu, ypač tokie lengvi danguje sprogstančių priešlėktuvinių sviedinių debesėliai, parašiutų kupolai, vienas kitą besivaikantys lėktuvai, ilgos dūmų juostos jiems užsidegus* <...> [3, 60].

Tokiu būdu autorius, pakildamas ne tik virš savo asmeninių subjektyvių patirčių, bet ir virš prieštaringų istorinių patirčių, tekste ne tik fiksuodamas praeities įvykius, bet greta savosios dvasinės patirties analizuodamas ir universalias būties problemas, priartėja arba dažnai ir pereina į meninio-estetinio diskurso kūrimą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BILIŪNIENĖ-MATJOŠAITIENĖ, Julija; LUKŠIENĖ, Meilė. *Laiko prasmės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. 541 p. ISBN 9955-475-86-2.

2. LOTMAN, Jurij. *Kultūros semiotika: straipsnių rinktinė*. Vilnius: Baltos lankos, 2004. XV, 336 p. ISSN 9955-00-09-0.

3. MARTINAITIS, Marcelijus. *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009. 222 p. ISSN 978-9986-39-621-5.

4. POULET, Georges. Žmogiškojo laiko etiudai (Etudes sur le temps humain). Iš *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.

5. RAČKAUSKAS, Merkelis. *Užrašai: dvidešimt metų (1885-1905) Žemaitijos užkampy*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. 534 p. ISBN 978-9955-698-74-6.

6. RICOEUR, Paul. *Memory, History, Forgetting*. The University of Chicago Press, 2004. 624 p.

7. RÜSEN, Jörn. *Istorika: istorikos darbų rinktinė*. Vilnius: Margi raštai, 2007. 470 p. ISBN 978-9986-09-330-5.

8. SMITH, Sidonie; WATSON, Julia. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. The University of Minnesota Press, 2001. 296 p.

9. VAIČIŪNAITĖ, Judita. *Mabrė viešbutis: memuarinė proza*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009. 151 p. ISSN 978-9986-39-623-9.

MEMOIRS DISCOURSE STRATEGIES

VILMA POPOVIENĖ

Abstract

On the basis of the French theorist Paul Ricoeur, German historian and theorist of historiography Jörn Ruthenians, American literary scholars Sidonie Smith and Julia Watson, Russian cultural, literary historian Yuri Lotman and Georges Poulet French literary theoretical insights, in this article is discussed the category of memory, it's functions and transformations in Lithuanian memoirs. In works of these scientists the ratio of releasing opposition memory types (natural, involuntary, creative, autobiographical, individual memory – artificial, factual, informative, historical, collective memory) in memoir texts varies depending on the discourse strategies selected by the author. Two memoirs discourse strategies are more analyzed – a historical-cultural and artistic-aesthetic. These discourses are oppositional, both according to the author's intentions and in terms of the memory function and expression.

In memoirs of Merkelis Račkauskas, Julija Biliūnienė-Matjošaitienė there is the conspituous dominant of historical and cultural memory, or remembering like action. Here, the historical context of the time, the cultural environment of the individual and the social whole relationship is crucial. Conceptual material selection and grouping, intentions related not only to own individual meaning to existence, but also with moments of a certain debt to the history, culture, people. Meanwhile in memoir prose of Judita Vaičiūnaitė is dominating a natural, involuntary, creative memory or recollection as an image. Here the intention of restoring or recalling the past is less important than the act of communication with the reader here and now, regardless of the time distance.

AMŽININKŲ ATSIMINIMAI – KRAŠTO IDENTITETO RAIŠKA

VITALIJA KAZILIONYTĖ
Pasvalio Mariaus Katiliškio viešoji biblioteka
Vytauto Didžiojo a. 6/1, LT- 39149, Pasvalys
parvalkai@gmail.com

Konferencijos tema atvėrė galimybę mažai tyrinėtus žmogaus, krašto, valstybės gyvenimo liudijimus – amžininkų atsiminimus – iškelti į dienos šviesą, susimąstyti apie jų vertę ir vietą atminties kultūroje. Buvo gera proga iš naujo peržvelgti Pasvalio Mariaus Katiliškio bibliotekos rankraštyną (toliau – PMKBR): o kiek jame esama sukaupta memuarinės dokumentikos? Nemažai ir įvairios. Per 100 didesnės ir mažesnės apimties mokslo, kultūros, literatūros, meno žmonių, tremtinių, partizanų atsiminimų. Užtektų sukurti panoraminį krašto vaizdą nuo XIX a. pabaigos iki XXI a. pradžios, gyvu žodžiu apvilkti archyvinių dokumentų faktus, peržengti krašto ribas. Tik reikia pripažinti, kad vienon vieton surikiuoti atsiminimai pasirodė tarsi nesuvagota žemė. Regis, būta ir rimtų rašymų apie atskirus atsiminimus, ir publikuoti kai kurie iš jų ar jų fragmentai, tačiau tyrėjo žvilgsnis čia turėtų sustoti ilgam. Todėl dabar, remiantis reikšmingiausiais atsiminimais, norėtųsi pažvelgti, kaip skirtingo amžiaus, įvairių sričių, skirtingas patirtis praėję autoriai fiksuoja savąjį kraštą, žmones, įtvirtina krašto tapatybę, išveda jį į pasaulio erdvę.

Pradėti dėlioti atsiminimų mozaiką tikslingiausia būtų nuo pačių „jauniausių", iškalbingiausių, pagrindžiančių gimtojo krašto neprarandamumą. Užvardyti jie esmės vardu: *Rojus*. Autorius – gimęs ir vaikystę praleidęs Kriklinių krašte, Banionių vienkiemyje, iškilus filosofas, Ohajo (JAV) universiteto profesorius **Algis Mickūnas**. Profesorių, jo paties prašymu vadiname savu – kaimyno – vardu.

Atminties liudijimų prašėme nuo pat pažinties pradžios. Pažadas greitai buvo tesėtas ir nustebino pamatinėmis gyvenimo tiesomis, kurių mes, gyvendami savo krašte, savose tėviškėse, tiesiog nusikalstamai nepastebime.

Kokia tu man brangi, kaip sielai artima, gimtinėj ošianti žalia pušele, nes ten vaikystėn takas bėga – į rojų, kuriame gimiau. Daug praskriejo dienų ir metų, daug džiaugsmingų ir skaudžių nuotykių, kurie užklojo sluoksniais tą rojų, bet jis vis nušvisdavo gyvenimo viltimi ir viso gyvenimo prasme, ir aistringu noru vėl būti jame.<...> Nepaisant, kad jis taip toli ir taip seniai, kodėl jis toks artimas, neapeinamas ir neišvengiamas – ne tik man, bet žmonijai? [1] – filosofas iškart kelia egzistencinį, lyg ir retorinį klausimą. Atsakymas užkoduotas atsiminimų eilutėse ir tarp eilučių. Kiekvienas perskaitęs jį atras. *Rašysiu grynai iš atminimų, mėginsiu kalbėti vaikystės kalba, neuždėsiu jokio sluoksnio moksliškų išaiškinimų*[1], – toliau jau veriasi *Rojaus* stiprybė. Pirmojoje atsiminimų dalyje Kriklinių kraštas gyvena nepriklausomybės metais, netrukus virstančiais sovietų ir vokiečių okupacijų laikmečiais. Kartais žvilgsnis nusitęsia iki Panevėžio, pirmųjų pakopų į mokslą. Krašto gyvenimas kupinas to meto gyvos kalbos – tarmės, išreikštos kai kam jau nebesuprantamais, tačiau mūsų pačių vaikystės, mūsų tėvų, senelių tikrovės žodžiais: zuslanas, uorė, procė, zabova, kūtė, ragatkės, virvintai, padvados, dyvai, navynos, navatnas... Ramiai ir draugingai kaimyniškai dirbami visi kaimiški pagal laiko ratą besisukantys darbai, ištvermingai išgyvenamos okupacijų negandos. Prigimties dovanos, akylai stebimas suaugusiųjų pasaulis, egzistenciškai kontrastingas laikotarpis – tarsi gyvenimo mielės, įtaigiai auginančios vaikiškas patirtis. Rojiškame fone girdisi vis stiprėjantis, baisesnis už šmėklas ir baubus istorinio laiko dundesys. Bet kol kas septynerių metų vaiko jis netrikdo.

Pirminis akcentas: *O savo rojuje buvau basas, aprengtas tokiais žemiau kelių siekiančiais, be kalnieriaus, šiurkštokais linininiais marškiniais ir, reikia prisipažinti, be kelnių: vaikams kam tos kelnės – tai vien tik bergždžias išnaudojimas drobės.* Tokios natūralios, laisvos,

[1] Toliau tekste, kai citatos šaltinis nenurodomas, turima omenyje prieš tai esanti nuoroda.

tolesnį gyvenimą, jo vertybes lemiančios vaikystės daugelis tegalime tik pavydėti. Lyg ryškiai matoma siūlė per visus atsiminimų lapus veržiasi prigimties dovanos. Ar kada nors esame susimąstę, kad *iš prigimties kojos yra basos ir jos pačios moka ir gali mūsų sudėtingas bei modernias galvas pamokinti, kaip reikia vaikščioti per įvairias vietas. Einant per jauną žolyną, galima kulniuoti be jokios atodairos, bet, einant per akmenėtą lauką, reikia – ir tai kojos žino – pirma dėti pirštus ir apsaugoti pado vidurį, kuris yra jautriausias*; <...> *o einant per tik nupjautų rugių lauką, kojos pačios šliaužia*. Dauguma tai patyrėme, tik kažkodėl užmiršome ir nutolome nuo savosios savasties. Paprasta natūrali gimtinės aplinka užima gyvenimo mokyklos pozicijas – nuo jos prasideda didžioji pasaulio patirtis. Į tą patirtį be galo žingeidus vaikas tiesiog veržte veržiasi: kaipgi nepauostysi iš kuliamosios motoro rūkstančių melsvų žibalo dūmų, *kai taip gardu, kad net galva svaigsta*, o dar suaugusieji veja kuo toliau nuo tos „tručiznos", ir kokia smagybė braidyti po pusnis, sekioti paskui vyrus į kūtę – *paliuobti paršiukus, paglamonėti gėrelius ir teliukus ir ypač pasisaugoti piktų žąsinų, kurie lyg tyčia mėgdavo mus vyti, mėginti įžnybti ir paviję dar gerai privanoti sparnais. Čia tau, ponas, ne taip sau mokyklos mokslas, čia reikia tikrai mokėti, kaip elgtis ir gyventi su tokiomis galybėmis.*

Gyvenimas gimtinėje tikrai rojiškas: *Užsimetę ilgus marškinius eidavom vakarienės, kur baba jau turėjo prikepus didelių skanumynų – bulvinių blynų su taukais, ir po to rūgusio pieno su virta bulve – tik mano rojuje galėjo rastis tokių skanybių. Suaugę dar šnekėdavosi apie rimtus dalykus: kurį veršį pasilikti, kurį į turgų, kuriai kiaulei jau „laikas" – ir visai užmiršdavo mus. Todėl būdavo labai lengva išdumti iš gryčios, tiesiai į daržinę, ir ten įsirengti „patalynes", dar truputį pasijukdinti ir dingti šviežio šieno kvapų karalystėje*. Tokia gimtinės duotybė savaime įkrenta atmintin tapdama egzistencine atrama. Tai pirmąkart suvokiama iškeliavus į Panevėžį, kur *jau reikėjo gyventi pagal kitą „zakoną" – eiti į mokyklą, mokintis skaityti, rašyti, skaičiuoti ir piešti ir, palyginti su paliktu rojumi, gyventi lyg kalėjime*. Jau vaikui aišku, kad niekur kitur geriau nebebus... Vaikystės rojus saugo ir okupacijų metais. Įdėmiai stebimi ir savaip vaikiškai apmąstomi vienų ir kitų ratavotojų (autoriaus terminas) veiksmai susilieja su gimtinės

aplinka. Ji visuomet apsaugo: *Naktimis tai mes nemiegodavome gryčioje, nei pas babą, nei pas tetulę Stašienę: babos sode augo didžiulės liepos, galėjai po jomis palįsti, pasidaryti guolį ir gyventi lyg po stogu. O tetulės apylinkėje buvo priaugę grioviai tirštų krūmų, kurie vedė tiesiai į girią. Reikalui esant, galėjai į ją nukiūtinti.*

Antroji atsiminimų dalis jau liudija gimtinės praradimą, kelionę į nežinią. Bet ir čia lemia prigimtiniai dalykai, gimtinės įvairenybių išgyvenimai, savi įpročiai: *Nors vaikam palikti rojų buvo graudu, vis tiek pasirodė kad tas iškeliavimas ves į didelius ir nežinomus dyvus ir navatnas vietas. Jau tėvas šnekėjo, kad keliausim į Vakarus, o kur tie Vakarai – aišku mums, vaikams, buvo ten, kur leidžiasi saulutė, nes mes tą gerai atpažinom iš dainuškų: o vakarai tyliai nuraudę, taip nežėrėjo niekados...*

Į vaikystės pasaulį rūsti kelionės realybė įsiveržia staiga: *Šita kelionė buvo baisi: reikėjo klausyti orlaivių, kurie užskrisdavo ir pradėdavo šaudyti iš polimiotų ant mūsų vežimų, tada ūmai šokti iš vežimų ir sugriūti griovin – pakelėj ėjo tokie grioviai – ir, įkišus galvą maklynėn, išlikt gyvam. Bet jau atsikvošėjom, kad ši kelionė ne tokia, kokią mes išvažiuodami iš namų regėjom – visokios navynos, visokie dyvai. O kaip tikrai pasirodė, tai užteko, kad dar išlieki gyvas...* Prasideda nauja, jau nebe vaikiška patirtis keliaujant karo keliais ir vėliau jau apsistojus bavarų žemėje, dirbant pas bavarų ūkininkus. Tačiau laikas nuo laiko vėl įsimaišo gimtieji Krikliniai: kaimas, kuriame visa šeima priversta gyventi, lyginamas su jais. Netgi prireikia pasidirbti dar gimtinėje išbandytą virvintą kovai prieš vokietukus: *Iš virvinto akmuo lekia net švilpdamas – vokietukai tokios armotos nebuvo matę, o aš tuojau gavau kitą akmenį iš Juzės, ir jį paleidau, o paskui dar daugiau akmenų nucelijau vokietukų pusėn.* Karui pasibaigus ir patekus amerikiečių okupacijos zonon, laukė dar viena patirtis: *prasidėjo „dipukų" gyvenimas „lageryje", o tas lageris – trioba penkių aukštų, pilnai prigrūsta lietuvių pabėgėlių.*

Trečioji dalis – „dipuko" gyvenimas ir tapsmas emigrantu. Pro vaizdžiai fiksuojamas naujas patirtis svetimame krašte toliau prasimuša gimtinės prisiminimai. Ruošiantis kelionei į Ameriką, mąstoma: *Iki šiol buvome pabėgėliai – išvietinti žmonės, o dabar jau ruošėmės patapti emigrantais. Kas bus, lai būna, juk pergyvenus karą ir*

išlikus gyviems gal toje necivilizuotoje Amėrikoje nebus taip baisu – vis tiek keliausim pas naują tetulą, kuri atrodė labai nuoširdi, tikra kaimo moteriškė. Vėl prabyla kaimas, nes tik jame gerumo pradai. Ir jau Amerikoje, įsėdus į paskirtąjį traukinį ir matant nuoširdų amerikiečių bendravimą, kyla sąsajos su paliktu rojumi: *Mes tiek metų įbauginti sergėtis bet kokio nepažįstamo, nes bet koks sutiktas „paršas" galėjo būti NKVDistas, ir leptelėjus jam žodį, galėjai atsidurti pražūtyje, arba pasakius kokiam nors nepažįstamam „rudmarškinukui", kad karvės yra slepiamos Žaliojoje, galėjai prarasti viską. Tai toks Amėrikonų atvirumas mums buvo iš vis nesuprantamas, nors labai priminė mūsų vaikystės jaukų ir džiaugsmingą pasaulį, kuriame žmonės kalbėjosi atvirai, be baimės ir net su nepažįstamais buvo draugiški.* Bet kurioje situacijoje, toli nuo namų, grįžta gimtinės patirtys, padedančios išgyventi nežinios laiką. Iš tų patirčių išaugo ir atsiminimų kalbos vaizdingumas, sodrumas, gyvybingumas, šmaikštumas, gebėjimas taikliai atausti suaugusiųjų pasaulį. Net okupacijų meto vaizdai tapomi taip šėlsmingai groteskiškai su vokiečių geros veislės ir sovietų zemliankų teorijų išvedžiojimais, kad norisi sprogti iš juoko, nors tuometinė tikrovė buvo virtusi pragaru.

Kur bekeliautų *Rojaus* autorius, gimtinė, kaip brangiausias turtas, visuomet kartu. Jis, tas turtas, virsta šaknimis, auginančiomis stiprų medį. Tuo turtu dalijamasi su visais, visur. Ir nuolatos sugrįžtama į vaikystės rojų. Čia ir pradžios egzistencinio klausimo atsakas.

Prof. A. Mickūno *Rojaus* pradžą savaip atkartoja taip pat krikliniečio, iš tų pačių Banionių pasaulin išėjusio mokslininko, imunologo prof. **Vyto Antano Tamošiūno** autobiografiniai atsiminimai *Kelius nuėjęs, keliu pareisiu.* Jau pats pavadinimas sako, kad tėviškė, sugrįžimai į ją, nenutolimas – aukščiausioje vietoje. Kaip šie atsiminimai atsirado? Vėl mūsų bibliotekos kaltė. *Prisipažinsiu, jog taip jau susiklostė, kad niekada nebandžiau rašyti savo autobiografijos. Kartais pagalvoju, kad su memuarais prasidėti lyg ir ankstoka, be to ir to laiko trūksta, o ir ypatingų patyrimų neturiu. Naudodamasis proga, jog artėjant didžiajam Pasvalio miesto įkūrimo jubiliejui – 500-osioms Pasvalio metinėms, M. Katiliškio bibliotekos darbuotojų buvau maloniai paprašytas atsiųsti „savo ranka rašytą*

autobiografiją", ryžausi atsakyti į tuos klausimus ir teatleidžia man malonūs bibliotekos darbuotojai, kad bandysiu papasakoti apie save šiek tiek platesne ir laisvesne forma... Nepamiršdamas ir žinomo profesoriaus Tado Ivanausko principo rašyti taip, kad piemuo suprastų, o profesorius neprikibtų [2].

Autoriaus gimtinė romantiškoje, nelengvai surandamoje vietoje: *Savo gimtinę dažniausiai nurodau paprastai – gimiau ten, kur Svalia išteka iš Žaliosios girios, vingiuodama per geltonomis purienomis pražydusias pievas.* Ir tuoj pat iškyla dabarties kontrastingas vaizdas, visgi nenustelbdamas pirmojo: *O dabar neliko nei Svalios vingių, nei purienų, nei ąžuolo, kuris augo kartu su manimi gimtojoje sodyboje.* Netektis nėra prarastis, nes geltonomis purienomis įrėmintoje gimtinėje įgyta patirtis įaugusi žmogaus atmintyje kaip globojanti atraminė jėga. O ąžuolo vietoje – pats profesorius.

Du vardai – saviti krašto, šeimos papročiai: ir pažinimą, ir privilegijas suteikiantys. *Nors gimiau gražiu laiku, bet vis dėl to truputį pavėlavau, nes ne tik purienos peržydėjo, bet ir šv. Antano atlaidai jau buvo praėję. Nedaug vėlavau, bet gimiau šv. Vito dieną, ir kaip mama pasakojo, atsinešiau Vito, o ne Vytauto vardą. Tėvelio noru į krikšto knygas buvo įregistruotas ir antras vardas – Antanas. Ūgtelėjus, kai pradėjau lankyti mokyklą, ar pasirodžius naujoje draugijoje, visi bandydavo į mane kreiptis Vytautu. Ne kartą ir sausio 5 buvau pasveikintas, tik į Vytautų klubą nebandžiau įstoti. Pagaliau ir pats patikėjau, kad aš ne Vytautas tik tada, kai aplankiau įspūdingos architektūros šv. Vyto katedrą Prahos centre. Galutinai įsitikinau, kad yra toks šventasis, kurio vardu katedros vadinamos. Tik gaila – Pumpėnų valsčiaus raštininkai išduodami gimimo dokumentus įrašė Vytas–Antanas. Taigi taip ir likau nei šventasis nei didysis Vytautas. Tačiau džiaugiuosi tuo, kad vis tiek per Antano atlaidus Kriklinių parapijoje esu savas ir pakermošiuje su Antanais sėdu prie vieno stalo...* Koks svarbus žmogui savumo pripažinimas.

Ir paprasčiausia detalė fiksuoja krašto tapatybę. Perbėgęs per visą savo gyvenimą, kurį nulėmė sprendimas gydyti žmoniją, nedaug vietos teskirdamas moksliniams darbams prof. V. A. Tamošiūnas vėl grįžta į savuosius Kriklinius, kur ir *tvoros žydi* ir tarsi atsiprašydamas pabaigoje rašo: *Apgailestauju, kad ne savo ranka,*

o širdim ir jausmais gimtinei bandžiau pasakoti biografiją. Galime tik dėkoti autoriui, kad širdis ir jausmai nulėmė trumpos autobiografijos virtimą ilgokais atsiminimais. Kitas laikotarpis, Krikliniai išnyra jau pokaryje, o išpasakotas gyvenimas vėlgi mūsų krašto viešas išėjimas į pasaulį, kartu ir tapatybės paliudijimas pasauliui. Kurgi tu žmogau be savo gimtinės, be šaknų dėsies... Tas pats *Rojaus* skambesys.

Unikalūs **Kotrynos Kavaliauskaitės** atsiminimai, įvardyti tiksliai – *Pumpėnai*. Šiame miestelyje – Kavaliauskų šaknys, čia, bažnyčios šventoriuje, palaidotas senelis Valerijonas Glemža-Klemčickis, studijavęs Sorbonoje teisę, sukaupęs didelę senųjų teisynų kolekciją, čia jos motinos gimtinė, čia gimė brolis teologas, vertėjas, poetas, kunigas Česlovas Kavaliauskas. Atsiminimus autorė, su kuria mus siejo bičiuliški ryšiai, rašė vedina vidinio įsipareigojimo ir atsakomybės jausmo: tai, kas patirta, brangu ir svarbu, privalo išlikti ateičiai. Išliko. Paveldo dovana ne tik kraštui, bet ir visai Lietuvai. Miestelis kaip gyvas iškyla solidžiame atsiminimų rankraštyje, dvelkiančiame kažkokiu sunkiai nusakomu aristokratiškumu. Nors kalba paprasta, anuometinė, su zimagorais, ciocėmis, padvadomis, zvaninyku, pagadomis. Tik labai sodri, rišli. Sava tarme suskamba ir girdėta Pumpėnų senolės daina: *Jau saulala užtekėja, Mana dūše suvirpėja.* Rašyta neeilinio žmogaus. Jau ne kaimas, o miestelis šįkart klojasi atminimuose. Tačiau to kaimo laukų erdvės nuolat pasiilgstama. Visos Pumpėnų gatvės ir visi užkaboriai vaizdžiai išrikiuoti – niekas pro pastabią atminties akį nepraslysta. Istorijos laike tvirtai įrėminti žmonių gyvenimai, likimai, kasdienybė ir šventės. Kartu paliudytas savasis, patirčių kupinas, istorinių pervartų stipriai paliestas gyvenimas. Nukeliaujama ir į Lavėnų dvarą, pokariu virtusį bauginančiu vaiduokliu.

Pradžioje atsiminimus įsiūbuoja ta pati gimtinės galia: *Mano kūdikystės, ankstyvos sąmoningos vaikystės Pumpėnai. Su jais susipažinau 1918 metais, būdama trijų su puse metų. Man ne gimtinė, bet tėviškė tiek fizine, tiek jausmine prasme. Čia gimė ir augo motina, čia prabudo mano protas ir širdis. Tokios traukos ir ilgesio niekada nejaučiau jokiai kitai vietovei, tik tam šiaurės vidurio Aukštaitijos bažnytkaimiui* [3]. Laimingas žmogus, šitaip tvirtai išliedamas meilę

savajam kraštui. Toliau aprašomos gatvės, namai, gyventojai – viens po kito. Tikras istorinis XX a. pirmosios pusės inventorius, tik faktai lyg medaus korys aplipinti vaizdingomis istorijomis. Dviguba vertė. Leiskime daugiau kalbėti pačiai autorei – bus įtaigiau už bet kokius apibendrinimus.

Štai PASVALIO gatvė. Pradedu nuo jos, nes man atrodo, kad ji atsirado pirmiausiai. Čia stovinčios trobos buvo senesnės, primityvesnės, stovėjo arčiau kelio. Jų statyba prastesnė, statiniai neišlaikė lygumo gatvės atžvilgiu, tai yra, vienos pirkios tiesiog „lipo" į gatvę, siaurindamos bet kokį protingai įmanomą pravažiavimą, kitos lyg pasitraukdavo giliau į kiemą. Praeinantiems, atvažiuojant vežimui, tiesiog tekdavo šlietis prie tvoros. Gatvė prasidėjo nuo miestelio vidurio, tai yra, nuo krautuvių, nuo susiliejimo su Panevėžio gatve, po to didokas neužstatytas plotas prieš sinagogą, žydų kapines, o tada jau pirmoji pirkia. O štai ir Pumpėnų gyventojai rikiuojasi viens po kito: *Už mūsų gyveno Morkevičiai. Palei gatvę ėjo jų daržas, kitos žemės neturėjo. Buvo batsiuvys ir iš to pragyveno. Už jo namo, kiek tolėliau į laukus, ant kalnelio – Bambonai. Vyresnio amžiaus gaspadoriai, kurių kieme nebežaidė vaikai. Gyveno ramiai, niekam neužkliuvo, iš nieko neprašė nieko. Nei turtingi, nei vargšai, tiesiog vidutiniokai. Su nieku nedraugavo, nebent pavasario ar rudens žemės ūkio darbų talkose. Už Morkevičių daržo – Jankauskai, pirmojo šioje gatvėje šulinio šeimininkai. Jo gaiviu šaltinio vandeniu naudojosi aplinkiniai kaimynai; dar nedaug kiemų turėjo savo šulinius. Už jo vėl tuščias sklypelis ir tolimesni kaimynai. Po to Jasilioniai – grytelninkai. Tuo metu jų gryčia dar buvo dūminė. Turėjo daug vaikų ir nė gabalėlio žemės. Tėvas sezoniškai dirbo „zimagoru", tiesindamas upelių vagas ir lygindamas jų dugnus. Kitu metų laiku dirbo bet kokį pasiūlytą darbą, nes šeima buvo tvarkinga ir darbšti. Gal, vasarai išleisdavo vaikus dirbti į kaimus, to nežinau, bet nepaliko jų beraščiais. Nelieka neužfiksuoti ir Pumpėnų sodai: Saros namas per simbolinę tvorą ribojosi su mūsų, Klemčickų, „brolių" sodu. Didelis ir nuostabus buvo tas sodas, sukurtas ne be Lavėnų dvaro ir mūsų senelio išmonės, kuris, lyg selekcininkas, jame triūsė visą gyvenimą. Čia vaisiai brendo, lyg pagal užsakymą, vienas po kito nuo ankstyvo pavasario vos ne iki šalnų, kurios tuomet užklupdavo daug vėliau, negu šiandien. Apskritai, tuo metu Pasvalio*

gatvėje įspūdingesnio sodo už Klemčickų, dar nebuvo. Tiesa, sodelius turėjo ir kiti kaimynai, bet daugiau su neskiepytais laukiniais medeliais, tačiau, praėjus gal porai metų, prasidėjo gerų sodų sodinimo bumas, ir netrukus, jau pavasarį, gatvės pakraščiais skraidė vasaros sniegas – balti ir rausvi žiedlapiai.

Atsiminimų unikalumas: autorė fiksuoja Pumpėnus įvairiais laikotarpiais: savo vaikystės metais, jaunystės vasaromis ir vėliau, jau sovietmečiu. 1943-aisiais Pumpėnai jai tapo savanoriška tremties vieta, nes gyventi Kaune tapo nesaugu – vokiečiai pradėjo jos ieškoti. Pastebimi ir visi Pumpėnų pasikeitimai: *Metams bėgant, mums išvažiavus iš motinos gimtinės, visa aplinka nuolat keitėsi. Kasmet, atvažiavę atostogų, rasdavome kažką naujo, teigiamo. Tuščioje vietoje ant kalnelio, Pušaloto–Pasvalio gatvių susikirtime pastatytas naujas lietuviškas kooperatyvas su lietuvaitėmis pardavėjomis, kiek toliau, arčiau Kulalio, įsteigta valgykla, kurią aptarnavo mano buvusi draugė Morkevičiūtė-Selilionienė Ancė. Pasvalio link, kairėje, vėlgi ant kalniuko tarp kooperatyvo ir kiek arčiau sinagogos iškilo gaisrinės bokštelis su signalizacija, kad nebeskambintų bažnyčios varpas pavojų.*

Atmintin įsirėžė klaikus sovietų grįžimas į Pumpėnų apylinkes. Tuo metu autorė prieglobstį buvo radusi Smilgelių kaime – Pumpėnų gyventojai privalėjo pasitraukti: *Jau iš ankstesnių laikų Dūda buvo išsikasęs už sodo didelę slėptuvę, įrengtą labai saugiai, apramstytą rąstais, aukštą, su gultais pasieniuose, su stalu, lentynomis. Visa šeima nakvojo slėptuvėje, išskyrus tėvą, kuris liko budėti viršuje. Nebuvo romantiška; visai netoli dundėjo patrankos, virš galvų skrido sunkiai riaumojantys bombonešiai, kūną maudė nuovargis ir neviltis. Rytą į sodybą įsiveržė būrys siauraakių, tamsaus gymio, neaukšto ūgio ir be galo žiaurios išvaizdos kareivių, kurie artėjo atstatę šautuvus, grūmodami, nors jiems niekas nesipriešino. Pirmiausia puolė į trobą, seklyčią, griebė, kas papuolė po ranka. Kiti priartėjo prie avilių ir ėmė juos tąsyti. Kai bitės įsiaudrino ir spiečium puolė gintis, kaip pakvaišę, klykdami, nurideno avilius ir sumetė į Lėvenį. Paskandinę bites, avilius išsitraukė, išdaužė, sulaužė, kaip kokie išprotėję pabaisos ir rankomis draskė korius.* Toks šiurpulingas vaizdas ne tik supurto dvasią, bet ir patvirtina vaikystės Pumpėnų laiko baigtį. Įsimintini paskutinieji jau susvetimėjusio miestelio užfiksavimai: *Jadvyga kasmet*

aplankydavo mane, kasmet ir aš nuvažiuodavau pas ją į Pumpėnus. Savo akimis regėjau viską, apie ką pasakojo Petras, deja, ten būdavau vos po porą valandų, nes mano gyvenimo sąlygos kitaip man neleido. Man nepavyko net pamatyti savo buvusių namų, nežinojau, ar jie tebestovi, nežinojau, ar pasikeitė ir Pasvalio gatvė, tačiau tų gatvių buvo jau daug, ir naujų. Nesutikau nė vieno pažįstamo veido, visi svetimi, svetimi... ne mano paliktieji Pumpėnai. Važinėjau kasmet, iki Jadvygą pasiėmė dukterys į Vilnių, kuriame jos gyveno. Ji mirė, o su ja mirė visi mano ryšiai su Pumpėnais, su motinos gimtine, su mano kūdikystės prisiminimais. Kokie esate, Pumpėnai, šiandien? Ar iš vis dar priglaudžiate naujus veidus, ar laukiat tų, kurie niekada nebegrįš... Gimtųjų Pumpėnų lankymas nutrūksta su savųjų žmonių netektimi – lieka egzistencinis ilgesio proveržis. O mus prikausto paskutinysis atsiminimų sakinys: atsakomybė. Ką padarėme, kad atsiminimai liktų kultūros atmintyje ir liudytų krašto identitetą?

Į žymiai senesnius laikus sugrąžina kultūrtechniko **Mykolo Tonkūno** *Mano atsiminimai*. Du stori sąsiuviniai. JAV gyvenančios dukros Ritonės Tonkūnaitės-Rudaitienės dovana bibliotekos rankraštynui. Rašyti 1990–1991-aisiais Lemonte (JAV), jau sulaukus garbaus amžiaus – 94-erių. Bet amžius atsiminimų vertės nemažina – viskas fiksuojama labai raiškiai. Mykolas Tonkūnas mus priartina prie Pasvalio – gimtojo Stačiūnų kaimo ir jo žmonių. Kaimo ribos atsiminimuose protarpiais išnyksta, figūruoja kone visa Lietuva ir dar tolimesni kraštai: Maskva, Saratovas, Pavolgis, Čiornaja Padina.

Pradžia kaip ir visų: *Manau, kad mano mieliems vaikams bus įdomu pasiskaityti apie savo tėvo gyvenimą nuo kūdikystės iki to laiko, nuo kurio jau jie patys jo gyvenimą galėjo stebėti. Pabandysiu parodyti ir tą vaizdą ir aplinką, kurie „įaugo" kūdikio akyse ir sąmonėje ir iki šiolei tebėra gyvi* [4].

Matininkas nebūtų matininku, jei nenubraižytų gimtojo kaimo sodybų išsidėstymo, savosios sodybos su troba, visais kluonais, svirnais, svirneliais, klojimais, jaujom, pirtim, žąsų tvartu, malkinėm, linaminėm, darželiais, diendaržiais, daržais, sodais. Visa tai įvardijama: situacinis sodybos planas. Nubraižytas ir pačios trobos planas su gryčia, seklyčia, seklytėlėm, priemene, sandėliuku, duon-

pečiu, gonkom, stalais, uslanais. O kamaroje laikomų geldų, rėčkų, duonkubilių, alaus statinių tai jau ir neišrokuosi. Stebina detalus ir rūpestingas etnografinis aprašymas. Išryškinęs sodybos ir trobos vaizdus autorius veda prie senosios klėties, *kur prieklėčio lubos buvo kiek žemiau negu klėties. Pasidarė kaip ir griovys. Ten buvo primesta įvairiausių, jau nebenaudojamų namų ūkio įrankių, knygų su įvairiais velnių, raganų, angelų ir šventųjų paveikslais. Ten buvo ir man labai įdomi keturkampė, į apačią plonėjanti lazda. Nusitempiau ją žemyn ir paprašiau tėtę paaiškinti. Ta lazda vadinosi krivulė, gatvės panaktinio valdžios simbolis. Kas naktį vienas kiemas iš devynių turėjo būti gatvės sargyboje. Rytą, sargybą baigęs, krivulę perduodavo kitam kiemui. Tėvo atminime tos sargybos jau nebebuvo. Ta krivulė buvo, matyt, įvesta dar kunigaikščių valdomoje Lietuvoje.* Atmintis toli siekia. Nepraleidžiama ir senojo kaimo romantika: šienapjūtės, kūlės, talkavojimai, jaunimo šventės. Ir giminės šaknys dailiai išpaišytos. Aprašyti tėvų, brolių, seserų gyvenimai, likimai. Sąvąjį gyvenimą M. Tonkūnas išpasakoja antrojoje atsiminimų dalyje. Tas gyvenimas be galo turtingas. Vien jau mokslo metai Maskvos matininkų ir kultūrtechnikų mokykloje 1915–1917 metais kupini tuometinės Rusijos vaizdų. Toliau – grįžimas Lietuvon, istoriniai įvykiai Pasvalyje, Joniškėlyje, viensėdijų projekto kūrimas, kelionė į Rusiją 1923 metų pavasarį, laisvalaikis, draugai, sava šeima. Viską apjungia atsiminimų pradžioje išsakyti žodžiai: *Pirmas vaizdas, įstrigęs mano atmintyje yra toks: tėvas sėdi stalo gale, o aš greta jo, ant kito suolo. Petras su duoniniu peiliu raiko duonos kepalą ilgomis riekėmis. Tai turbūt visų gyvenimo pamatas...*

Bendrystė su iškiliu Pasvalio krašto žmogumi, Lietuvos diplomatijos didžiūnu, teisės daktaru **Stasiu Antanu Bačkiu** (1906–1999) paliko vertingą dovaną – savo gimtinės liudijimus, trumpus, tačiau iškalbingus. Ranka rašyti atsiminimai *Pantakonių kaimas ir mano vaikystės metai* [5] veda į senojo XX a. pradžios sodžiaus prieglobstį: *Kaimas įsikūręs gražioje vietoje, Mūšos kairiajame krante, prie pat upės pakrantės. Plačiai atveriami gimtosios sodybos vartai, kur sode buvo du dideli gražūs beržai, kurių sulą gerdavome, o pavasarį – vasarą gandrai turėjo savo lizdą.* Ryškus šeimos – motinos, brolių, sesers atminimas. Gimtieji namai buvo ir mokslų pradžia: *būdamas mažas, pra-*

mokau skaityti brolių padedamas. Toliau vaikystės keliu iš Pantakonių iškeliaujama į didesniuosius mokslus Joniškėlio pradžios mokykloje, Linkuvos progimnazijoje, *kur, išlaikęs egzaminus į antrąją klasę, išbuvau iki 1919 metų galo.* Į vaikystės dienų patirtis įsiterpia ir istorijos laikas: pirmasis pasaulinis karas – Gustonių dvare esantiems rusų belaisviams nešamas maistas: *aš būdavau įpareigotas jiems – belaisviams nešti maisto*, nepriklausomybės kovos Joniškėlio krašte: *prisimenu, kad vyriausias brolis Povilas ir brolis Juozas kovojo Joniškėlio apylinkėse prieš bolševikus.* Nepamiršta išliko gimtoji tarmė: *Pantakonių kaimas mano atsiminimais buvo vadinamas Pontakoniai. Matyt, Petras Būtėnas, kalbininkas, jį pavadino „Pantakoniai", „o" pakeisdamas į „a", nes mes visuomet sakydavom „žosis", „onte".* Nuo gimtųjų namų mintimis niekur nenutolta – gimtinė įsiaudusi atmintin taip giliai, tarsi prie jos durų, pro kurias išvingiavo gyvenimas į Panevėžį, Kauną, Paryžių, Vašingtoną, ir dabar tebebūtų stovima. Dar viena paliudyta gimtinė prisideda prie viso krašto identiteto išsaugojimo.

Kraštiečio istoriko prof. **Jono Aničo** bibliotekai dovanotuose atsiminimuose *Nuskubėjo per Pasvalį jaunystė* (solidus 60 lapų rankraštis su iliustracijomis) tęsiama gimtojo krašto topika. *Kiekvieną kartą, kai, važiuodamas Panevėžio–Biržų plentu, perkertu Įstro upelį, už kurio prasideda Pasvalio krašto žemės, užplūsta šilti jausmai ir prisiminimai. <...> Pravažiuoju Pumpėnus, savo vaikystės miestą, kuris kaip magnetas traukdavo žingeidų vaiką iš gilaus kaimo. Toliau Talkoniai ir prie miško prisiglaudęs Aukštagojis, o juos skiria Įstro upelis, būdavęs vaikiškoms akims platus ir gilus. Ten, už miško kampo – mano gimtasis Kalno kaimas* [6], – gimtinės ilgesys tebegyvena atsiminimų autoriaus atmintyje. Istoriko žvilgsniu, susiliejančiu su atviru jausmingumu, pavedžiojęs po vargų ir rūpesčių persmelktą vaikystės ir jaunystės pasaulį, ilgiau sustodamas prie Pasvalyje prabėgusių gimnazisto metų, jis patvirtina tą pačią atraminę vertybę, kaip kiti atsiminimų autoriai: *Visa tai, ką čia aš lakoniškai apžvelgiau, vadinasi vienu neprastai imliu žodžiu – gimtinė. Kiekvienas turime savo gimtinę. Kiekvieno gimtinė nepakartojama, unikali tautos ir valstybės teritorijos dalelė, gamtinė, socialinė ir kultūrinė aplinka, kurioje atėjome į šį pasaulį, augome ir brendome.*

Žurnalistas **Balys Brazdžionis**, mokęsis Pasvalio gimnazijoje, 1944 m. pasitraukęs į Vakarus, praturtino krašto istoriją atsiminimais *Vokiečių siautėjimas mano apylinkėje 1941–1944 metais*. Gimtasis kraštas šįkart aprašomas vieno laikmečio kontekste. Antrojo pasaulinio karo metų įvykiai „sukasi" apie Pasvalį ir jo apylinkes. *Čia noriu paminėti vykusį vokiečių siautėjimą trejų metų laikotarpyje. Visi minimi faktai remiasi tikra tiesa. Rašysiu tik apie tai, kas darėsi mano akiratyje ir ką teko pastebėti, pamatyti, pergyventi, apklausinėti* [7], – garantuoja autorius pratarmės žodyje. Įvykiai fiksuojami realiai, nenukrypstant į ilgus samprotavimus. Galbūt subjektyvumo ir esama, bet tai svarbiausias to istorinio laikotarpio liudijimas.

Išskirtiniai Petriškių kaime (tuometinis Krinčino valsčius) gimusio ir augusio lakūno **Simono Mockūno** atsiminimai, dovanoti jo sūnaus literatūrologo Liūto Mockūno. Jo ir įvardyti: *Tėvo autobiografijos apie jo skraidymo karjerą rankraštis*. Autorius įtaigiai pasakoja savo gyvenimo istoriją, kurios erdvė – prieškario ir pirmosios sovietų okupacijos metų Lietuva.

Atsiminimai pradedami vos ne romantiškai, nuo namų vaizdo: *Prieš stojant į gimnaziją 1917 metais, kai dar vyko Pirmasis pasaulinis karas, man teko netyčiomis nugirsti motinos ir tėvo pasikalbėjimą. Motina kalbėjo, kad sūnaus leisti į mokslus nereikia, nes iš manęs kunigo vis tiek nebus. Tėvas jai atsakė, jog nesvarbu, jei sūnui kunigu neteksią būti, nes vietoj to gal jis padangėmis lakstys. Ši tėvo pranašystė išsipildė 1927 metais, kai baigęs Karo mokyklą, įstojau į Karo Aviacijos mokyklą. Ją baigus, sekė nerūpestingas karo lakūno gyvenimas* [8].

Deja, po 1934 metų voldemarininkų pučo, į kurį buvo atsitiktinai įtrauktas, su karo aviacija atsisveikino. Bet teko nauji išbandymai, kurie atsiskleidžia atsiminimuose. 1935 metų pabaigoje prie Susisiekimo ministerijos įsteigta Orinio Susisiekimo Inspekcija, S. Mockūnas kartu su Jonu Dženkaičiu buvo pakviesti vykti Vokietijon į *Lufthanzos* bendrovę piloto praktikos atlikti. Taip tapo pirmuoju keleivinių, tuomet vadintų – transporto, lėktuvų pilotu. Grįžus teko iš Anglijos parskraidinti pirmuosius keleivinius lėktuvus, vėliau skraidyti linijomis Kaunas–Palanga, Kaunas–Ryga. *Kilus karui, nutrūko prekybiniai ryšiai su Vokietija ir Anglija. Prekybos*

Rūmai nutarė siųsti prekybinę delegaciją į Švediją (Stocholmą) surasti Lietuvos gaminiams naujas rinkas. Į delegaciją įėjo Maisto, Lietūkio ir Prekybos rūmų atstovai. Kadangi susisiekimas su Švedija karo laiku laivais buvo nutrauktas, tai teko skristi lėktuvu. Gavau įsakymą minėtą delegaciją paskraidinti į Stocholmą, – aprašomi ir istoriniai momentai. Užfiksuotos ir lakūnų tradicijos: *Iš aerodromo važiuojant į namus užsukome į Versalio restoraną pavakarieniauti. Ten atsitiktinai sutikau p. Hiksą, kuris iš kažkur tai ištraukė seną jūrininkų tradiciją, vėliau lakūnų pasisavintą: pirmą kartą perskridusiam jūrą pripilama lėkštė degtinės ir pasakodamas savo įspūdžius turi su šaukštu degtinę srėbti. Nors iš karto ir spyriausi, bet nieko nepadarysi, turėjau tradiciją palaikyti.*

Istorijai ypač svarbūs konkretūs faktai: *1940 metais pavasarį, prasidėjus tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos deryboms dėl Sovietų kariuomenės įgulų įvedimo į Lietuvą, kitaip tariant, prasidėjus Lietuvos agonijai, visą laiką teko skraidinti į Rygą ir atgal Lietuvos delegaciją, susidedančią iš diplomatų, Vyriausybės narių – Ministro Pirmininko, užsienio reikalų ministerio, kariuomenės vado. Keletą kartų „vežiau" ir Sovietų Pasiuntinybės Kaune narius. Derybos vyko Maskvoje, delegacijos nariai Rygoje persėsdavo į rusų oro linijos „Aerofloto" lėktuvą. <...> Net paskutinę Lietuvos agonijos dieną – 1940 m. birželio 15 dieną – teko vieną iš Lietuvos diplomatų, kurio pavardės neprisimenu, perskraidinti iš Rygos į Kauną. Tuomet Lietuvos karo aviacijai jau buvo uždrausta iš aerodromų pakilti. Nusileidus Kauno aerodrome tą pačią dieną po pietų jau rusų tankai riedėjo Kauno gatvėmis. Taigi ne Aero klubas, kaip Gliaudos romane „Agonija" pažymėta „vežiojo" delegacijas į Rygą ir atgal, bet Susisiekimo Ministerijos Susisiekimo Inspekcijos parėdymais ir lėktuvais.*

Žmogus iš Pasvalio krašto palieka liudijimus apie Lietuvos aviacijos kūrimąsi, tobulėjimą, sužlugimą, iki smulkmenų aprašo ne tik sutiktus lakūnus, jų charakterius, bet kaip tikras specialistas išdėsto ir lėktuvų struktūrą, jų valdymo meną. Atsiminimai – reikšmingas šaltinis Lietuvos aviacijos istorijai.

Tokia susidėliojo teritoriškai marga atsiminimų mozaika, vaizdžiai užpildanti krašto kultūros ir istorijos erdvę. Tik S. Mockūno atsiminimų koordinatės – prieškario ir pirmosios sovietų

okupacijos metų Lietuva, ir prof. A. Mickūno dalis *Rojaus* „išeina" toli už krašto ribų. Kitų atsiminimų pagrindinės dominantės – gimtoji sodyba, kaimas, miestelis, gimtasis kraštas. Jų istorijos tampa gyvu, aktualiu, ateičiai išliekančiu gimtinės įegzistencinimu. Pasakojimas – atviras, nuoširdus, turtingas, dinamiškas, šmaikštus, savitas, besiremiąs gimtosios vietos autentika. Atsakomybė už krašto atmintį, atviras gimtojo krašto galios ir atramos pripažinimas, įgytosios patirties perdavimas – atsiminimų vertės matai. *Jei nėra istorijos, kurią galime papasakoti apie save, nėra ir tapatybės*, – teigia istorinės atminties tyrinėtoja, Konstanco universiteto (Vokietija) profesorė Aleida Assmann. Grėsmės nėra. Galime pripažinti, kad atsiminimų autoriai kiekvienas savaip, skirtinga raiška atkuria prarastą mūsų pačių, mūsų krašto, Lietuvos tapatybę–identitetą. Kraštas išlieka saugus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. MICKŪNAS, Algis. *Rojus*. Atėnai (JAV), 2011–2013. Pasvalio Mariaus Katiliškio bibliotekos rankraštynas (toliau – PMKBR), f. 99. 42 lap.

2. TAMOŠIŪNAS, Vytas Antanas. *Kelius nuėjęs, keliu pareisiu* [rankraštis]. Vilnius, 1997. PMKBR, f. 71. 16 lap.

3. KAVALIAUSKAITĖ, Kotryna. *Pumpėnai* [rankraštis]. Kaunas, 2004. PMKBR, f. 62. 56 lap.

4. TONKŪNAS, Mykolas. *Mano atsiminimai* [rankraštis]. Lemontas (JAV), 1990–1991. PMKBR, f. 20. 73 lap.

5. BAČKIS, Stasys Antanas. *Pantakonių kaimas ir mano vaikystės metai* [rankraštis]. Vilnius, 1996. PMKBR, f. 1. 5 lap.

6. ANIČAS, Jonas. *Nuskubėjo per Pasvalį jaunystė* [rankraštis]. Vilnius–Pasvalys, 1998. PMKBR, f. 75. 60 lap.

7. BRAZDŽIONIS, Balys. *Vokiečių siautėjimas mano apylinkėje 1941–1944 metais* [mašinraštis]. PMKBR, f. 88. 35 lap.

8. MOCKŪNAS, Simonas. *Atsiminimai*. Čikaga (JAV). PMKBR, f. 40. 22 lap.

9. ASSMANN, Aleida. *Prisiminimai ir atmintis* [interaktyvus, žiūrėta 2013 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-05-09-aleida-assmann-prisiminimai-ir-atmintis/62370

MEMOIRS OF CONTEMPORARIES – THE EXPRESSION OF LAND'S IDENTITY

VITALIJA KAZILIONYTĖ

Abstract

Pasvalys Public Library, Manuscripts Department holds over 100 memoirs documents. The report discusses the most significant higher and lower volume memoirs of contemporaries. In light of these memoirs the author analyzes, how the authors of different generations, from different areas, with different experience capture their land, its people, establish the identity of the land leading it to the world space.

Philosopher, Prof. Algis Mickūnas in recently published memoirs "Rojus" (Paradise) vividly portrays his childhood world in Banioniai remote area near the town of Krikliniai, captures the departure from the homeland and Lithuania, living in Germany after the war, forced exile trip to the United States. The experience gained in the birthplace is still the foundation of professor's life.

From the same Krikliniai region originating immunologist Prof. Vitas Antanas Tamošiūnas in his memoirs "Kelius nuėjęs, keliu pareisiu" (The Roads I Went The Way I Come Back) overviews the whole life from the motherland, childhood images of the post-war years to the present.

In Kotryna Kavaliauskaitė memoirs "Pumpėnai" (Pumpėnai) there is a detailed description of the home town, its streets, residents, traditions of the period of independence, during the war and postwar years. It is an important source for local history researchers.

Memoirs of cultural engineer Mykolas Tonkūnas, written from 1990 to 1991 in Lemont (USA) is a detailed ethnographic story about his birthplace in Stačiūnai village near Pasvalys, childhood, family, further life. Diplomat Dr. Stasys Antanas Bačkis left important testimonies about his native Pantakoniai village and his childhood years. Historian Prof. Jonas Aničas in his memoirs "Nuskubėjo per Pasvalį jaunystė"(Youth Rushed through Pasvalys) which he donated to the library, revealed images of his homeland and Pasvalys Gymnasium. Journalist Balys Brazdžionis enriched land's history with memoirs "Vokiečių siautėjimas mano apylinkėje 1941–1944 metais" (The violence of German in my district from 1941 to1944). Memoirs of pilot Simonas Mockūnas is an important source for Lithuanian aviation history.

Memoir writers in their own way, different expression restore the lost identity of our own, of our land, of Lithuania.

VIZUALIEJI PRI(SI)MINIMAI: FOTOGRAFIJA ATMINČIAI

Dr. ZITA PIKELYTĖ
Panevėžio kraštotyros muziejus
Vasario 16-osios g. 23, LT-35185, Panevėžys
zitapikelyte@gmail.com

Tyrinėdami praeitį dažniausiai remiamės rašytiniais šaltiniais. Vienas iš jų prisiminimai – subjektyvus pasakojimas apie išgyventą laikmetį, persmelktas vieno žmogaus patirtimi, jausmais, įvykių interpretacijomis. Juos dažniausiai skaitome užrašytus dienoraščiuose, laiškuose, išleistus atskiromis knygomis. Kartais jie iliustruojami nuotraukomis. Tačiau savas istorijas pasakoja ir pačios nuotraukos su ant jų užrašytomis dedikacijomis, komentarais. Pralavinę savo žiūrą, daug informacijos galime perskaityti vien tik iš atvaizdo. Fotografijos suteikia epochai vizualųjį pavidalą, jos nutiesia gijas į praeities laiką, suteikia galimybę kad ir netiesiogiai susipažinti su kažkada gyvenusiais žmonėmis, juos supusia aplinka, papročiais, madomis, pajusti, kuo jie domėjosi, kuo gyveno. Šiame straipsnyje aptariamos nuotraukos daugiausiai iš prieškario laikotarpio, tačiau keli sovietmečio pavyzdžiai leidžia pajusti pasikeitusį laikmetį, pakitusią aplinką, įžvelgti naujus epochos ženklus.

Fotografija atminčiai labai glaudžiai siejasi su asmens įvaizdžiu. Eidami fotografuotis žmonės puošiasi – prašmatniau apsirengia bei susišukuoja plaukus, renkasi jiems patinkančius ar juos iš aplinkos išskiriančius aksesuarus, o atsidūrę priešais objektyvą visuomet pozuoja, mėgindami atskleisti išorinį ir vidinį savo žavesį bei užmaskuoti trūkumus. Fotografijose žmonės nori atrodyti gražesni, patrauklesni nei kasdieniame gyvenime. Fotografijos tyrinėtojos Susanos Sontag pastebėjimu, *žmonės nori idealizuoto atvaizdo: fotografijos, kurioje jie atrodo geriausiai* [1]. Taigi fotoportretas yra vizualus dokumentas, ne tik

fiksuojantis fotografuojamą asmenį, bet ir įvaizdinantis to asmens požiūrį į save, pateikiantis jo kuriamą savojo įvaizdžio modelį. Iš aptariamojo laikotarpio nuotraukų matyti, jog drovesnieji, ypač provincijoje, norėjo „teisingo", „neiššaukiančio" portreto, tokio, koks buvo įprastas, o drąsesni ir savo dvasia laisvesni žmonės, perpratę fotografijos teikiamas galimybes, leido pasireikšti fotografo kūrybingumui ir patys ieškojo išskirtinumo, leidosi į savotišką flirtą su fotoaparatu, siekdami pabrėžti ir išryškinti savo privalumus (sportininkas demonstruoja puikiai ištreniruotus raumenis, jauna dama – apnuogintus dailius pečius) ar paprasčiausiai įsitraukdami į nerūpestingą žaidimą (du solidūs vyrai supasi ant vaikiško arkliuko).

Straipsnyje nagrinėjamos šešių su Panevėžio miestu susijusių žmonių – pedagogės Pranciškos Žalnieriūnaitės-Sadzevičienės, feljetonistės Liūnės Janušytės, aktoriaus ir režisieriaus Juozo Miltinio, muziko ir pedagogo Mykolo Karkos, literato ir pedagogo Mato Grigonio bei dailininko, pirmojo lietuviško fotografijos vadovėlio autoriaus Juozo Kaminsko – fotografijos. Tiriama, kokį prisiminimą apie save jie norėjo palikti, kokį savo įvaizdį stengėsi sukurti atminčiai skirtuose fotoportretuose, grupinėse nuotraukose, ką akcentuoja įvykių ar kelionių fotografijose. Ne tik atvaizduose, bet ir ant nuotraukų užrašytuose užrašuose. Tie užrašai istorinei fotografijai yra labai svarbūs, jie nurodo asmenį, įvykį, laiką, vietą, kartais fotografą ir t. t. Fotografija atminčiai dažniausiai būna skirta ne tik sau, bet ir dovanojama artimiems žmonėms – draugams, bičiuliams, giminėms. Ant nuotraukų užrašytos dedikacijos atskleidžia daugelį dalykų, kuriuos skaitome iš rašančiojo minčių tėkmės, rašysenos, o kreipiniai liudija apie tų žmonių tarpusavio santykius, jausmus, kurie juos sieja (meilę, pagarbą, draugiškumą ir pan.), atskleidžia rašančiojo ar adresato būdo bruožus.

Pirmasis pluoštelis nuotraukų – **Pranciškos Žalnieriūnaitės**[1] portretai. Jie iš to laiko, kai mergina mokėsi Panevėžio mokytojų

[1] Pranciška Žalnieriūnaitė gimė 1910 m. vasario 11 d. Kupiškio valsčiuje Šapalų kaime. Baigusi Kupiškio progimnaziją, įstojo į Panevėžio mokytojų seminariją. Gavusi mokytojos diplomą, mokytojavo Lepšiuose, Gustonyse. 1935 m. baigė Dotnuvos žemės ūkio akademiją, iki karo dirbo Kauno pieno centre. Karo metais apsigyveno Upytėje, vėliau persikėlė į Panevėžį, mokytojavo amatų, 1-ojoje ir 2-ojoje vidurinėse mokyklose, dėstė fiziką. Mirė 1990 m.

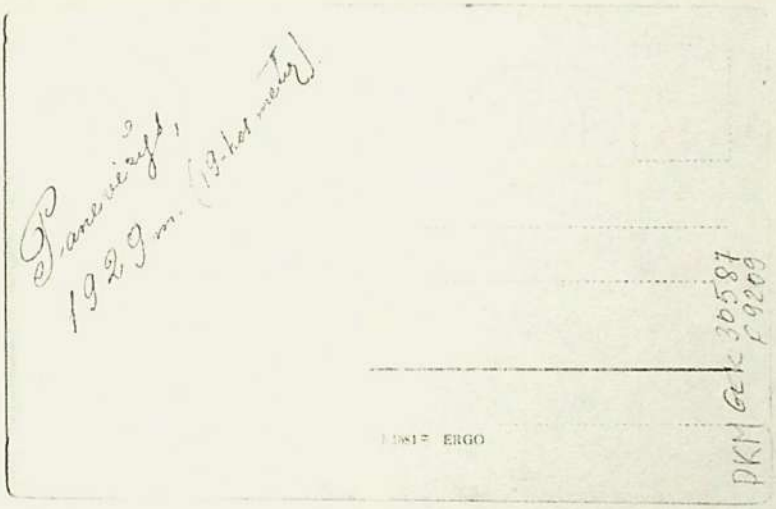
Pranciška Žalnieriūnaitė. 1930 m.
I. Frido nuotrauka. *LBM 26274, MVI2999*

Pranciška Žalnieriūnaitė. 1932 m.
J. Pauros nuotrauka. *PKM 30588, F9210*

seminarijoje bei mokytojavo Lepšių ir Gustonių pradžios mokyklose. Šios nuotraukos, net ir skirtos sau atminčiai, yra tvarkingai užrašytos, kad nepasimirštų. Lakoniškuose užrašuose nurodyti metai ir vieta, kur ji tuomet gyveno ir dirbo, lakoniškos ir dedikacijos – nuo ko ir kam.

Jei apie ją nieko nežinotume, žvelgdami į jos portretus galėtume pasakyti, kad ji graži, elegantiška, inteligentiška, kiek drovoka mergina. Portretai niekuo neypatingi, veikiausiai visi daryti Panevėžio fotografų – du J. Pauros, vienas Iciko Frido ir vienas nežinomo fotografo. Pastarajame dėmesys sukoncentruotas tik į veidą, drabužiai susilieja su juodu fonu, apranga nesunkiai numanoma – moksleivės uniforma [2]. Kitoje nuotraukos pusėje yra

Pranciškos Žalnieriūnaitės užrašas kitoje nuotraukos pusėje. *PKM 30587, F9209*

du užrašai: dailia rašysena *Panevėžys, 1929 m. IV kurso* ir apačioje pieštuku tarsi kito žmogaus ranka užrašytas *Brangiajam Simukui amžinam atminimui Pr. Žalnieriūnaitė*. Iš pirmojo užrašo sužinome, kad mergina įsiamžino besimokydama Panevėžio mokytojų seminarijos ketvirtame kurse. Vienoje J. Pauros nuotraukoje ji fotografuota iki pusės, vėlgi dėmesys sutelkiamas į merginos veido bruožus, jo išraišką, vėl lakoniškas užrašas: *Panevėžys, 1929 m. (19-os metų)* [3]. Pagal šį užrašą galime nustatyti merginos gimimo metus. Kitoje J. Pauros nuotraukoje dekoracijos ir merginos laikysenos pagalba kuriama kiek romantiška nuotaika, išryškinamas jos drovumas, o iš užrašo (kreipinys užtušuotas) *Gustonys, 1932 m. vasario m.* galime daryti prielaidą, jog fotografuota tuo metu, kai mokytojavo Gustonyse [4]. Iciko Frido portrete ji tiesiog įsikūnijusi mokytoja – kiek griežtoka, ori ir santūri, tarsi išties stovėtų klasėje priešais mokinius [5]. Kitoje pusėje tvarkingai užrašyta trumpa, bet švelnius jausmus atspindinti dedikacija: *Mylimai draugei Stasytei – Pr. Žalnieriūnaitė Lepšiai, 1930 m. vasario m. 18 d.* Aptartuose Žalnieriūnaitės portretuose kuriamas merginos įvaizdis, išryškintos charakterio savybės puikiai atitinka pasirinktai mokytojos profesijai keliamus reikalavimus. Trumpi, be poetinių intarpų užrašai galėtų

Liūnė Janušytė. 1930 m. *PKM 31631, F10299*

Liūnė Janušytė. *LLMA, f. 60, ap. 1, b. 33*

> Liūnė Janušytė. 1930 m. *MLLM 5507931, F1692630*

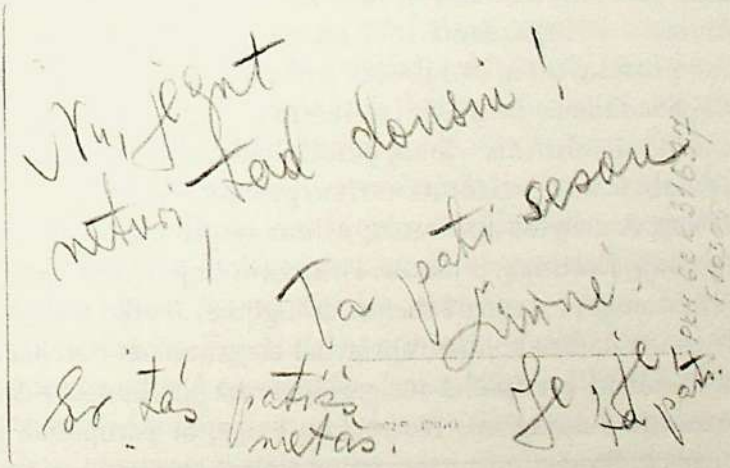
Liūnės Janušytės autografas. *PKM 31637, F10305*

būti nuoroda, jog mergina labiau linkusi į tiksliuosius mokslus, o tai veikiausiai ir nulėmė jos pasirinkimą – vėliau ji dėstė fiziką.

Visai kitokia tiek savo charakteriu, tiek ir sukurtu įvaizdžiu antroji mergina – kretingiškė **Liūnė Janušytė**[2], dar besimokydama

[2] Liūnė (tikrasis vardas Liucija) Janušytė gimė 1909 m. liepos 21 (pagal naująjį kalendorių rugpjūčio 3) d. Kretingoje. Mokėsi Kretingos progimnazijoje. 1928 m. baigusi Klaipėdos gimnaziją, studijavo Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete literatūrą. Po Antrojo pasaulinio karo kurį laiką gyveno Panevėžyje. Mirė 1965 m. gegužės 6 d. Plačiau žr.: Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 8. Vilnius, 2005, p. 530–531.

gimnazijoje pagarsėjusi kaip puiki feljetonistė. Anot Viktorijos Daujotytės, kaip literatė ji formavosi avangardinės kultūros įtakoje, ji jau atstovavo *naują kultūros viešumoje esančios moters tipą: emancipuotą, laisvai besijaučiančią vyrų draugijoje, prie vyno taurės, su cigarete rankose* [6]. Fotografijose ji visuomet stengėsi atrodyti žavinga, vylingai besišypsanti viliokė, savimi pasitikinti koketė, į gyvenimo avantiūras linkusi bohemos atstovė. Prieš fotokamerą jausdavosi laisvai, žvilgsniu drąsiai kontaktuodavo (ir koketuodavo) su objektyvu-fotografu-žiūrovu. Jos portretuose nepamatysi-

me nei susikaustymo, nei drovumo, nei provincialumo. Vienoje fotografijoje ji įkūnija rafinuotai elegantišką širdžių ėdikę, tam pasitelkdama gundytojos pozą, intensyvų žvilgsnį, rodydama nežymiai apnuogintą petį [7]. Ši nežinomo fotografo nuotrauka dedikuota seseriai Felicijai 1930 metais, tuomet, kai Liūnė jau antrus metus studijavo Kaune, todėl labiausiai tikėtina, kad ir fotografuota Kaune, kur ji greitai įsiliejo į bohemiško gyvenimo sūkurį. Kitoje nuotraukoje, kur ji koketiškai įsitaisiusi ant kanapos, perteiktas moteriškumo, kūno linijų ir pasitikėjimo savimi derinys (fotografuota tuo pačiu metu, kaip ir pirmojoje) [8]. Dar kitoje fotografijoje, kurdama savo įvaizdį, Janušytė pasinaudoja jos profesiją atspindinčia priemone – laikraščiu [9]. Čia ji nevaidina skaitančiosios, o ir vėl rankose laikydama atverstą laikraštį atvirai koketuoja su objektyvu-fotografu-žiūrovu. Pasirinkdama tokį motyvą ji, regis, akcentuoja ne skaitymo procesą, o tai, kad ji – jau žymi feljetonų rašytoja, kurios kūryba spausdinama daugelyje laikraščių ir žurnalų. Šioje fotografijoje fonas minimalistinis – jokių pašalinių detalių. Aplinka čia nėra svarbi, svarbiausia – įvaizdinti norimą perteikti žinią.

Iš kitų Janušytės nuotraukų galima teigti, jog ir grįžusi atostogų į gimtąją Kretingą, ji jautėsi išskirtinė šioje aplinkoje, ryškiai dominavo draugių ir sesers Felicijos draugijoje. Ji vilki išeigai skirta suknele, mūvi dailias kojines, apsiavusi elegantiškus batelius, pasipuošusi karoliais, kruopščiai susigarbiniavusi plaukus. Ir nesvarbu, ar ji pozuotų su draugėmis tėvų namų lange, ar įsiropštusi į sodo medį, ar paplūdimyje – visur tos pačios žvilgančios kojinės, tie patys elegantiški bateliai, tarsi šokėjos įtemptos keltys. Kojos Janušytei, matyt, buvo svarbi jos įvaizdžio dalis. Ne veltui viename jos fotoalbume tarp įvairių nuotraukų įklijuotas iš kažkurio visafigūrio portreto iškirptas vien tik jos kojų atvaizdas [10]. Ir ten – tokios pat žvilgančios kojinės, tokie patys bateliai, tokia pati kojų padėtis. Iškart atmintyje iškilo „Naujo žodžio“ žurnale matyta nuotrauka, kurioje nufotografuotos tik merginos kojos, su prierašu: *Neseniai Kaune Tilmanso salėje įvykusiame konkurse panelės N. premijuotos kojos* [11]. Kas galėtų paneigti, jog ir Janušytė dalyvavo tokiame konkurse?

Beveik visos aptartos Janušytės nuotraukos dedikuotos seseriai Felicijai. Viena fotografija užrašyta tarmiškai. Rašymo maniera

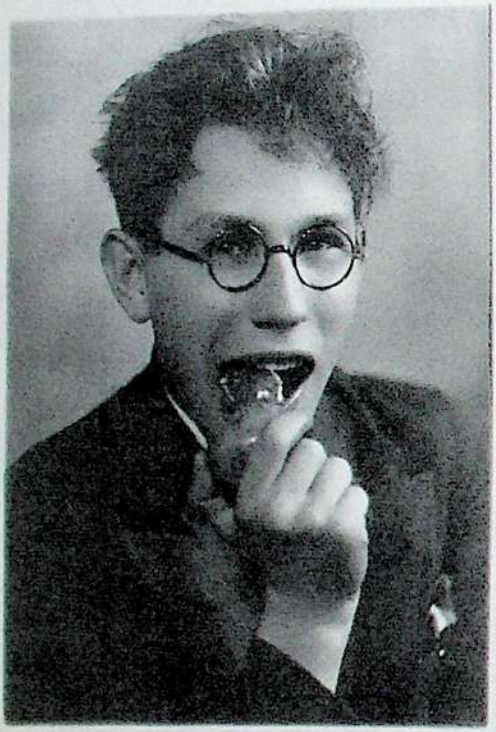
ir patys užrašai sustiprina nuotraukose kuriamą įvaizdį, tiek atvaizdai, tiek rašysena byloja apie fotografijose įamžintą meninę prigimtį turinčią egocentrišką asmenybę.

Pluoštelis Juozo Miltinio[3] jaunystės fotoportretų atskleidžia jo ir poeto bei žurnalisto Petro Karužos bičiulystę. Visos čia aptariamos nuotraukos dedikuotos būtent jam. O dedikacijos gana jausmingos: „Brangiam mano Petrui", „Dideliam mano dūšios prieteliui Petrui Karužai", „Mano mylimam Petrui ateities prisiminimams", „Mielam Petrui" ir t. t. Tai rodo, kad Karuža Miltiniui savo siela buvo labai artimas žmogus.

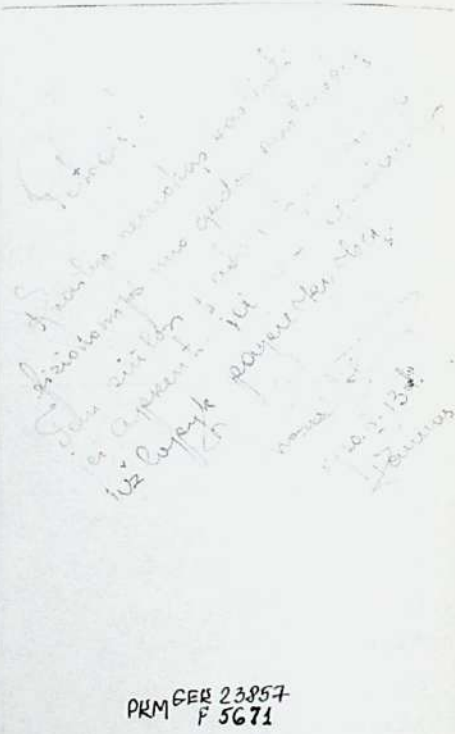
Miltinio fotoportretai perteikia meniško, mąslaus, kuriančio žmogaus įvaizdį. Vienoje 1930 metų nežinomo fotografo nuotraukoje jis – gyvenimo pažinimui ir pagundoms nusiteikęs jaunuolis, kandantis obuolį [12]. Akyse – žybsinčios ugnelės, tiesus, provokuojantis žvilgsnis nukreiptas tiesiai į objektyvą, kontaktuoja su kiekvienu, stebinčiu jo atvaizdą ir bandančiu įspėti, ką reiškia į fotografijos lauką įvedamas prakąsto obuolio motyvas, kokios prasmės jam suteikiamos šioje nuotraukoje (tai nėra dažnas atributas portretinėje fotografijoje, nes tai per daug buitiška, nereprezentatyvu). Interpretacijų lauką susiaurina kitoje nuotraukos pusėje Karužai skirti žodžiai: *Petrai! Kvailys, nemokąs paslėpti fizionomijos nuo gėdos paslapčių, Tau siūlosi į atmintį... Priimk, jei apkenti; jei ne – apspiaudęs užlopyk popierkorbą. Juozas Miltinis 1930. IX. 13 d. Kaunas.* Fotoatvaizdas siunčiamas siekiant išlikti kito žmogaus atmintyje. Tačiau pastarajam paliekama teisė rinktis – priimti jį visokį, su visomis jo silpnybėmis ir tęsti bendravimą, „įsileisti" jį į atmintį arba išmesti nuotrauką į šiukšlių dėžę, kas reikštų ne tik bendrystės nutraukimą, bet ir „pašalinimą" iš atminties.

Jaunuolis, užsibrėžęs savo gyvenimą pašvęsti tikrajam menui, kūrybai, aukštiems idealams pasiekti, nesvarbu, kokią kainą tektų sumokėti, toks Miltinio įvaizdis atsispindi jo 1931–1932 m.

[3] Juozas Miltinis gimė 1907 m. rugsėjo 3 d. Mažeikių apskrityje, Akmenėje. Į Panevėžį kartu su savo studijos aktorių grupe atvyko 1940 m. ir įkūrė teatrą, kuriame dirbo meno vadovu, vyriausiuoju režisieriumi, vaidybos studijos vadovu iki 1980 m. rugsėjo (su pertrauka 1954–1959 m., tada buvo pašalintas iš teatro ir dirbo Lietuvos kino studijos dubliažo režisieriumi, aktoriumi). Mirė 1994 m. liepos 13 d. Panevėžyje.

Juozas Miltinis. 1930 m.
PKM 23857, F5671

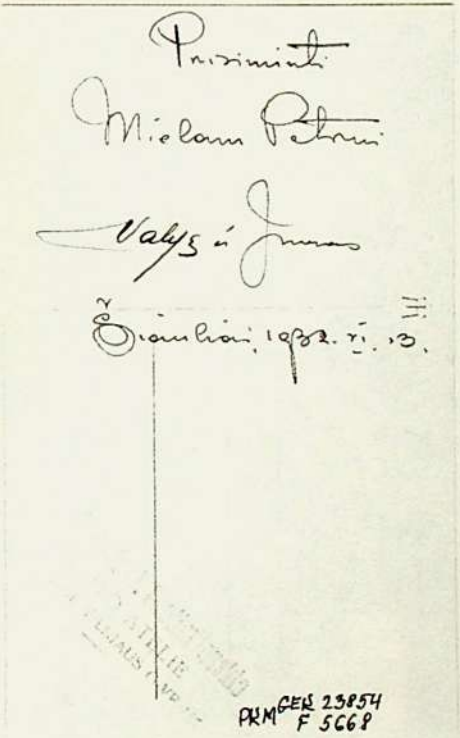
Užrašas kitoje nuotraukos pusėje

Karužai rašytuose laiškuose [13]. Jį, kaip besiformuojantį menininką, mąslų, surauktais antakiais ir, kaip jam būdinga, pašiaušta plaukais, įamžino Kauno fotografas I. Fridmanas [14]. Meniškas, piktorialistine maniera, ypač propaguota Jano Bułhako Vilniuje, atliktas portretas perteikia intelektualaus jaunuolio paveikslą.

Likusios aptariamos fotografijos yra iš Šiaulių laikotarpio. Atsidūręs Šiauliuose, toli nuo savo, kaip pats Miltinis įvardijo, „sielos draugo" Karužos, jis pasijuto itin vienišas. Nors bičiuliai palaiko ryšius laiškais, regis, to nepakanka. Sielos vienatvės nepajėgė užpildyti net jo bendražygis, to paties teatro aktorius Valys Derkintis – artimas draugas, su kuriuo kartu gyveno, jį nuolat minėjo savo laiškuose Karužai kaip labai gerą, rimtą, tačiau savo dvasia jam tolimą žmogų. Taip, abu jie – aktoriai, juos siejo ne tik

Juozas Miltinis ir Valys Derkintis. 1932 m. M. Bako ir M. Chotimlianskio nuotrauka. *PKM 23854, F5668*

Užrašas kitoje nuotraukos pusėje

profesija – abu troško visa esybe tarnauti menui ir abu susidūrė su susikurtos vizijos neatitinkančia realybe – ne tokio teatro jie tikėjosi, ne apie tokią kūrybą svajojo. Tačiau 1932 metais M. Bako ir M. Chotimlianskio ateljė sukurtame portrete [15] užčiuopti aktorių charakteriai rodo skirtingą jų būdą. Jei Derkinčio atviras, lengva šypsena sušvelnintas veidas byloja ramų atsipalaidavimą, bemaž susitaikymą, tai Miltinio rimtis veide atmiešta liūdesiu, o gunktelėjusi povyza, matyt, ne tik nuo jo pečius užgulusios draugo rankos, bet ir nuo dvasinių išgyvenimų naštos. Ši fotografija puikiai iliustruoja Karužai rašytus laiškus, kuriuose Miltinis guodėsi esąs labai vienišas, neturįs artimo draugo pokalbiams ir kurie atsispindi tuometinį jo dvasinį būvį bei nuotaikas – sielą gaubiantį nerimą, neviltį, liūdesį dėl neišsipildžiusių lūkesčių, nusivylimą teatro kaip meno misija.

Juozas Miltinis – Tartalija spektaklyje „Princesė Turandot". 1931 m.
PKM 23855, F5669

Trijose fotografijose Miltinis įamžintas Šiaulių dramos teatre suvaidintų personažų rolėse: Tartaljos C. Gozzi pjesėje „Princesė Turandot", Polio L. Andrejevo pjesėje „Tas, kuriam antausius skaldo" ir Burtininko V. Mykolaičio-Putino pjesėje „Valdovas" [16]. Ypač svarbus jaunam aktoriui buvo pirmasis vaidmuo. Iš laiškų matyti, kad Karuža premjeroje dėl nežinomų priežasčių nedalyvavo, tad Miltinis nekantravo, laukdamas atsiliepimų, įvertinimų, prašė bičiulio surinkti ir atsiųsti visas pasirodžiusias recenzijas. Karužą jis laikė ne tik artimu bičiuliu, bet ir autoritetu, mokytoju, tad siųsdamas suvaidintų personažų nuotraukas, tikėjosi sulaukti ir jo nuomonės apie įkūnyto personažo išvaizdą, sukurtą jo įvaizdį. *Siunčiu savo pirmo debiuto rolės fotografiją. Matai kokį „tipą" padariau* [17], – rašė jis laiške bičiuliui į Kauną, pridėdamas ir atvaizdą.

Fotografija Miltiniui turėjo didelę reikšmę. Ne viename laiške prašo Karužos atsiųsti jam savo nuotraukų, taip pat ir atskirą vestuvių fotografiją. Kodėl Miltiniui taip buvo svarbu turėti bičiulio atvaizdą? Matyt, pasikeitimas atvaizdais turėjo simboliškai įtvirtinti ir sustiprinti jų dvasinę bendrystę, užsimezgusią Kaune ir palaikomą nuolatiniu susirašinėjimu laiškais. Fotografija veikiausiai turėjo ne tik sužadinti prisiminimus, bet ir suteikti netiesioginio buvimo drauge iliuziją. Kai reali komunikacija su artimu žmogumi neįmanoma, fotografinis atvaizdas atlieka prototipo materializacijos funkciją.

Taigi aptarti Miltinio atvaizdai ir ant jų užrašytos dedikaci-

Mykolas Karka su mama prie Traupio bažnyčios šventoriaus vartų. 1913 m. *PKM 16199, F3401*

jos, pasitelkiant jo to paties meto laiškus Karužai, leidžia susidaryti jautrios, meniškos, neramios prigimties jaunuolio, menų iškeliančio kaip aukščiausią vertybę bei gyvenimo tikslą, įvaizdį. Laikui bėgant šis įvaizdis tik stiprėjo, buvo apipintas legendomis, galų gale pats menininkas tapo legenda.

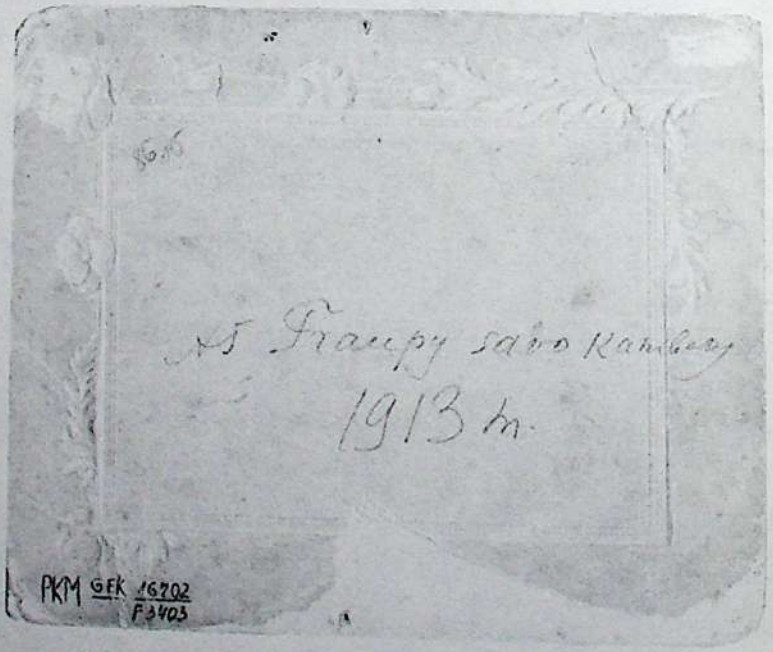
Mykolo Karkos[4] fotografijos daugiausia susijusios su jo profesija – nuotraukose jis su savo vadovaujamų chorų, orkestrų ir ansamblių dalyviais, vaidinimų artistais, moksleiviais ir panašiai. Ypač

[4] Mykolas Karka gimė 1892 m. lapkričio 1 (pagal naująjį kalendorių 12) d. Samarakėlių viensėdyje (Anykščių r.). Į Panevėžį atsikėlė 1913 m. ir iki karo vargonininkavo Šv. Stanislovo koplyčioje. Subūrė lenkų chorą, kuris giedojo ir lietuviškai. Per Pirmąjį pasaulinį karą pasitraukė į Rusiją. Į Panevėžį grįžo 1918 m. ir jame liko iki mirties. Nuo 1919 m. ėmėsi pedagoginės veiklos, aktyviai dirbo muzikos bei teatro srityse. Mirė 1984 m. rugpjūčio 12 d. Panevėžyje.

Mykolas Karka savo bute Traupyje.
1913 m. *PKM 16702, F3403*

Užrašas kitoje nuotraukos pusėje

Mykolas Karka Traupyje prie namo, kuriame gyveno. 1913 m. *PKM 16701, F3404*

įdomios ankstyvosios nuotraukos, kuriose matyti ir jį supusios aplinkos detalės – fortepijonas [18], gražus medinis namas Traupyje, kuriame gyveno, Traupio bažnyčios ir šventoriaus vartų fragmentas, o taip pat tuometė žmonių apranga. Jose regime ir Karkos ryšį su mama – su ja jis fotografuojasi prie Traupio bažnyčios [19], ji stovi savo buto lange, sūnui pozuojant su dviračiu prie namo [20]. Tiesa, pastarojoje nuotraukoje ji vos įžiūrima ir, jei ne paties Karkos užrašas *Mama (lange) ir aš prie savo buto Traupy 1913 m.*, jos gal nė nepastebėtume. Beje, ant šios nuotraukos yra du skirtingu laiku užrašyti užrašai – lakoniškas veikiausiai tuo metu, kai buvo fotografuota, ir platesnis komentaras, matyt, vėliau.

Didžioji dauguma Karkos nuotraukų užrašytos jo paties ranka, tačiau sunku pasakyti, kuriuo metu nugarinėje fotografijų pusėje atsirado atvaizdą paaiškinantys ir papildantys užrašai. Įdomu pastebėti tai, kad rašydamas komentarą, kartais Karka apie save kalba trečiuoju asmeniu, pavyzdžiui: *Iš balkono pranešimą*

skaito kun. Mileška, su vėliava stovi M. Karka [21]. Tiesa, smulkioje mitingo Panevėžyje fotografijoje net ir pagal užrašą jis sunkiai surandamas, o atpažinti tiesiog neįmanoma. Telieka pasitikėti užrašu. Bet, datuojant fotografijas, būtina atkreipti dėmesį į tai, jog fotografavimo ir užrašymo laikas nebūtinai gali sutapti. Antai du Karkos portretai – tie patys atvaizdai su skirtingais užrašais. Ant vieno atvaizdo jis užrašęs: *LTSR Nusipelnęs meno veikėjas person. pensininkas Karka Mykolas, s. Jurgio 1955–6 m. Panevėžio dainų šv.* [22]. Tas pats atvaizdas tik šešeriais metais vėliau buvo dedikuotas Panevėžio fotografui Jonui Žitkui: *Maloniam ir labai mielam drg. Žitkui. MKarka Panevėžys 1962-IX-23* [23]. Ši dedikacija atskleidžia ir žmogaus, kuriam fotografija dovanojama, šiuo atveju Žitkaus, būdo bruožus – jis įvardijamas kaip „malonus ir labai mielas" žmogus. Čia taip pat regime tuometinei santvarkai būdingus atspalvius – net privačioje korespondencijoje į adresatą kreipiamasi pridedant trumpinį „drg."

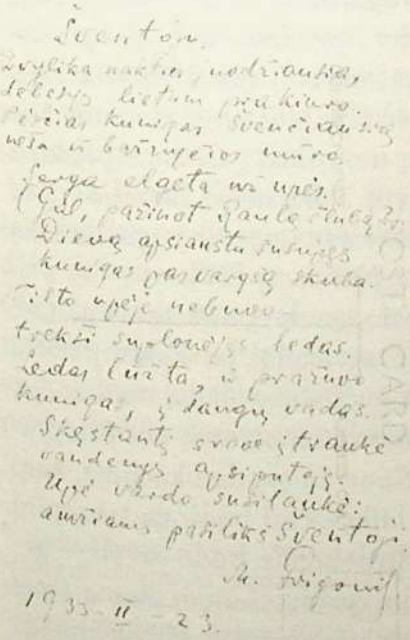
Net ir nežinodami Karkos biografijos, peržvelgę jo nuotraukas suprastume, kad visas jo gyvenimas siejosi su muzika. Matyti ir tai, kad jis nesišalino ir visuomeninės veiklos – buvo šaulys (fotografas J. Žitkus įamžino jį vilkintį šaulio uniformą), dalyvavo mitinguose.

Beveik visos **Mato Grigonio**[5] fotografijos užrašytos, kam nors dedikuotos. Labai įdomus atvaizdas, kuriame sudvigubintų kadrų dėka kuriama situacija, tarsi poetas balkone diskutuotų su realiu savimi (kitu Matu Grigoniu ar savo broliu dvyniu) [24]. Kad būtų įtikinamiau, abiejų tariamų pašnekovų apranga yra skirtinga. Kitoje nuotraukos pusėje užrašytas eilėraštis „Šventoji" ir data – 1933-ieji vasario 23 diena. Techniškai šis fotomontažas ne itin pavykęs, tačiau jis ne vienintelis. Kitas, gana kokybiškas, publikuojamas knygoje „Matas Grigonis. Raštai" [25]. Prie jo pateikiamas prierašas, jog

[5] Matas Grigonis gimė 1889 m. rugsėjo 21 (pagal naująjį kalendorių spalio 3) d. Miškinių vienkiemyje (Rokiškio vlsč.). Panevėžyje apsigyveno 1908 m. rudenį, dirbo Labdarių draugijos mokyklos vedėju. Pirmojo pasaulinio karo metais pasitraukė į Rusiją. Grįžęs į Lietuvą, mokytojavo Panevėžio „Saulės" gimnazijoje, dirbo Panevėžio apskrities pradžios mokyklų instruktoriumi, Panevėžio berniukų gimnazijos vicedirektoriumi. 1925–1929 m. jis buvo Rozalimo (Šiaulių apskr.) 1929–1934 m. – Anykščių vidurinės mokyklos direktorius. Susirgęs 1934 m. kovo mėn. 1 d. išėjo į pensiją, apsigyveno Panevėžyje, Senamiesčio vienkiemyje. Mirė 1971 m. sausio 7 d. Vilniuje.

Matas Grigonis. Fotomontažas. 1933 m.
PKM 15594, F3257

M. Grigonio eilėraštis kitoje nuotraukos pusėje

Matas Grigonis 1961 m.
PKM 29681, F8789

fotografuota 1933 metais Raudonojo Kryžiaus sanatorijoje Kaune. Veikiausiai ir pirmasis montažas sukurtas tuo pat metu, kai Grigonis gydėsi tuberkuliozės sanatorijoje Aukštuosiuose Paneriuose. Kas buvo šių fotografijų sumanytojas ir kas tą sumanymą išpildė, duomenų nėra. Gal šiais portretais bandytas įvaizdinti literato įkvėpimas, kai diskusijų su savimi metu gimsta naujas literatūros kūrinys?

Iš tos pačios sanatorijos 1933 m. kovo 19 d. Grigonis ant savo fotoatvaizdo rašo atvirlaiškį kanauninkui Juozui Tumui, sveikindamas jį vardinių proga, linkėdamas sveikatos ir trumpai užsimindamas apie savo negalavimus. Parašas *Tamstą mylįs Matas Grigonis* atskleidžia pagarbius ir šiltus jausmus didžiam plunksnos broliui. Vaizdas, tekstas ir adresastas čia glaudžiai susiję: nuotraukoje Grigonis stovi po medžiu, prie kurio kamieno prikaltas Nukryžiuotasis, vaizdo apačioje prierašas: *Su kryžium neprapulsiu / Po kryžium amžiams gulsiu! / M. Grigonis*, laiškas siunčiamas dvasininkui [26].

Kita fotografija ir užrašas ant jos puikiai iliustruoja laikmetį. Joje – Grigonis tarp pionierių. Nugarinėje nuotraukos pusėje skaitome užrašą: *1949. II. 19 Panevėžio 2 pradžios mokyklos pionieriams-mičiurininkams M. Grigonis laiko paskaitą apie Mičiurino vaismedžius*. Kaip ir Karka, čia jis apie save kalba trečiuoju asmeniu. Net jei nebūtų užrašytos datos, nuotrauką nesunkiai galėtume priskirti Stalinizmo epochai pagal įterptą šešiaeilį: *Būtų sielos dargana / Kad ne smuikas, ne daina / Žmogui jie praskleidža ūpą / Ir paguoda sielą supa / Žvelk į saulę ir regėsi / Stalino esybę šviesią* [27].

Laikmečio ženklus ir įsiamžinusio asmens nuostatas galime išskaityti ir tyrinėdami kitą Grigonio atvaizdą: po kaklu parišta tautinių raštų juostelė, stovi jis šalia žydinčios obels, nepozuoja, o veikiausiai kažką pasakoja nematomam pašnekovui, nes fotografuota iš arti, vos užgriebiant pečius. Nuotraukos dedikacijoje, kaip ir Karka, prie kreipinio naudoja tam laikmečiui būdingą trumpinį „drg.“, išskiria adresato, šiuo atveju Skurdelienės, būdo savybę – gerumą, akcentuoja savo pomėgį sodininkystei: *Gerajai Prano tetai drg. Skurdelienei Prano dėdė M. Grigonis, vadinamasis Mičiurininkas 1949. VIII. 1* [28].

Daug Grigonio nuotraukų dedikuota vaikaičiams veikiausiai su viltimi, kad išliks jų atmintyje, jų širdyse net ir jam iškeliavus

Anapilin. Jis net iš savo jaunystės nuotraukų dėlioja kompoziciją, norėdamas jiems parodyti, koks jų senelis buvo prieš daugelį metų, vienu ar kitu laikotarpiu. Kitoje nuotraukos pusėje pateikia išsamų komentarą – kada fotografuota, kur jis tuo metu gyveno ar ką tuomet veikė [29]. Šitie užrašai dabar pasitarnauja ne tik vaikaičiams, bet ir literato biografiją tiriantiems žmonėms. Kaip ir kitas užrašas ant dar vienos nuotraukos, parodantis Grigonio giminystės ryšius: *Rokiškyje, prie tėvų kapo, kuriame palaidota ir senelė Černiutė-Bareišienė, surišusi mane per Kondratus giminyste su Stasiulioniais* [30].

Atvaizdą Grigonis panaudoja ir sveikinimui užrašyti: *Mylimam Juliui septyniolikamečiui šuniškas sveikinimas 1961. I. 29 Senelis MG* [31], nuotraukoje – jis su dviem mažais šunyčiais rankose. Kitą nuotrauką – su vaikaičiu Giedriumi ant rankų – dedikuoja tam pačiam „mylimam Juliui" ir jo širdies draugei Reginai, sveikindamas juos vestuvių proga [32]. Galbūt pats asmeniškai dalyvauti vestuvėse negalėjo, tad jaunavedžiams nusiuntė vizualųjį priminimą apie save.

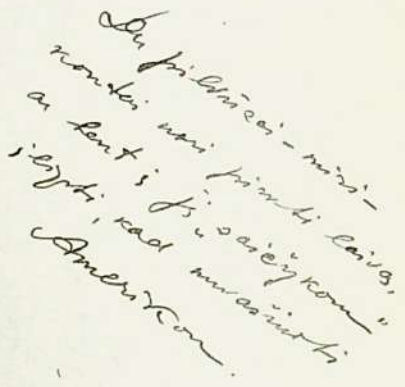
Grigonio nuotraukos parodo, kad jis nevengė fotografuotis ir būdamas garbaus amžiaus, nekreipdamas dėmesio į jaunystės kultą ir natūraliai priimdamas savo senstantį kūną. Gal dėl to, kad jis pats turėjo fotoaparatą, mėgo fotografuoti, kai kurios nuotraukos gal jo paties ir darytos.

Iš **Juozo Kaminsko**[6] fotografijų atrinkau kelias, iliustruojančias čia dar neaptartą nuotraukų funkciją – kelionių vaizdų ir įspūdžių dokumentavimą. Fotografuota jo studijų Prancūzijoje metu. Čia jis pats ir fotografuoja, ir pozuoja, ir rašo komentarus, o nuotraukas siunčia artimiesiems į Lietuvą. Vienur jis su bendrakeleiviu ar bendrakeleiviais uoste, prie Atlanto vandenyno, kitur miesto parke, kokio nors paminklo fone ir t. t. Kai kurių nuotraukų kitoje

[6] Juozas Kaminskas gimė 1898 m. sausio 21 d. Panevėžyje. Baigė Panevėžio realinę mokyklą ir valstybinę berniukų gimnaziją, lankė Juozo Zikaro meno studiją. 1924–1925 m. studijavo Karališkoje architektūros mokykloje Romoje, 1925–1926 m. – Dailiųjų menų mokykloje Prancūzijoje Anžė (pranc. Angers) mieste. Nuo 1927 m. mokytojavo Panevėžio valstybinėje gimnazijoje. Parengė ir 1925 m. išleido pirmąjį lietuvišką fotografijos vafovėlį „Fotografas mėgėjas". 1932–1940 m. dirbo žmonos įmonėje „Juosta". 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Mirė 1957 m. kovo 10 d. Čikagoje (JAV). Plačiau žr.: Juozas Kaminskas: parodos „Juozas Kaminskas (1898–1957). Tapyba, grafika, fotografija" Panevėžio dailės galerijoje katalogas. Sudarytojas Ramūnas Beinortas. Vilnius: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2014.

Juozas Kaminskas su draugu. *Ramūno Beinorto šeimos asmeninis archyvas*

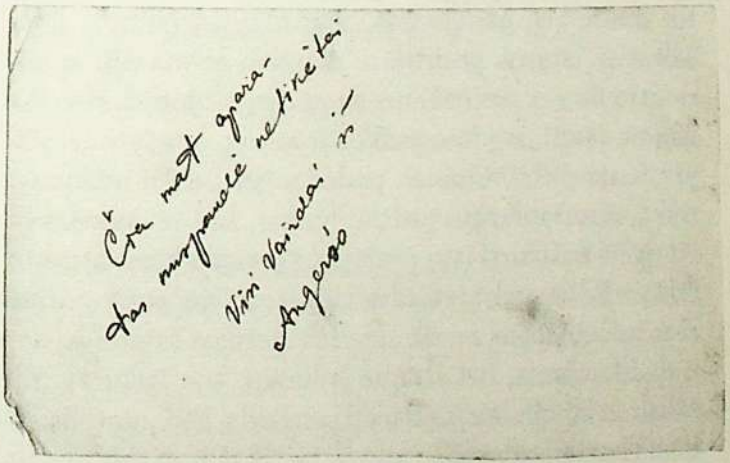

Užrašas kitoje nuotraukos pusėje

pusėje užrašyti komentarai, pavyzdžiui, „Tas pat vaizdas, tik kiek vėliau. Mat rūkas pradeda nykti“, „Kita porto dalis jau po piet“, „Du piliečiai – mirikontai nori pirkti laivą, ar bent į jį ‚zaičykom‘ įlipti, kad nuvažiuoti Amerikon“, „Čia, kaip matai, du peckeliai. Tolumoje Atlanto vandenynas su rybokų tinklais“... Vienoje nuotraukoje jis pagautas judesy, pasisukęs į bičiulį, kažką jam sakantis, ant nuotraukos nugarėlės užrašyta: *Čia mat aparatas nuspaudė netikėtai.* Visi vaizdai iš Angers'o ir greta tas pats vaizdas su jau tvarkingai pozuojančiais vyriškiais[7]. Fotografija Kaminskui veikiausiai buvo būdas įvaizdinti prisiminimus, pasidalinti ne tik žodiniais, bet ir

[7] Juozo Kaminsko fotografijos saugomos Ramūno Beinorto šeimos albumuose.

Juozas Kaminskas su draugu. *Ramūno Beinorto šeimos asmeninis archyvas*

Juozo Kaminsko užrašas kitoje nuotraukos pusėje

vizualiais įspūdžiais su artimaisiais, magiškas savęs, laiko ir erdvės įrėminimas mažyčiame popieriaus lakšte.

Ir vėliau, jau gyvendamas Vokietijoje, keliaudamas Kaminskas beveik nesiskyrė su fotoaparatu, tik užrašai ant atminčiai skirtų nuotraukų tapo lakoniški – vieta ir metai, vos ant vienos kitos nuotraukos užrašytas platesnis komentaras. Atsirado daugiau kraštovaizdžio, architektūros, gatvės fotografijų. Nuotraukose pozuoja dažnai ne jis pats, o žmona Teodora, dukros Elvyra ir Vida, įamžinti likimo sesės ir broliai – perkeltųjų asmenų (DP) stovyklų gyventojai, karo pabėgėliai lietuviai[8].

Iš pateiktos medžiagos matome, kad fotografijos yra unikalus vizualus šaltinis. Kartais jos pasakoja ištisas istorijas, kartais pateikia tik nuorodas, užuominas, skatinančias gilintis, domėtis, ieškoti atsakymų. Ištyrus pasirinktų daugiau ar mažiau žinomų panevėžiečių nuotraukas ir susipažinus su jų biografijomis, charakterio savybėmis, galima teigti, jog fotografijos ir ant jų užrašyti užrašai bei dedikacijos yra maži pri(si)mininai, padedantys geriau atskleisti asmenybę. Pateikti nuotraukų pavyzdžiai liudija, kad kiekvienas portretuojamasis stengėsi susikurti jam geidžiamą įvaizdį, kuris atitiktų jo vidines nuostatas. Be to, tiek atvaizdai, tiek ir užrašai ant nuotraukų pateikia įvairios informacijos ne tik apie fotografijos savininką ar asmenį, kuriam ji dedikuojama, bet ir apie laikmetį, tuo laiku vyravusias nuostatas. Miltinio atvejis leidžia daryti prielaidą, kad nuotolio skiriamiems žmonėms kartais atvaizdas tampa ne tik materialus priminimas apie jame užfiksuotą mylimą žmogų, bet ir suteikia netiesioginio būvimo drauge iliuziją, atlieka prototipo materializacijos funkciją.

Baigdama straipsnį susimąsčiau: o ką po kokių penkiasdešimt metų apie mūsų laikų žmones kalbės šiandieninės jų fotografijos? Juk esame skaitmeninės eros žmonės, užsivertę vaizdų gausa, tarp kurių rasis ir labai vertingų, ir visiškai niekinių, saugomų įvairiose skaitmeninėse laikmenose – jų nepaliesi. Juos sutvarkyti, surūšiuoti, aprašyti dažniausiai neskiriame laiko. O jei ir bus prierašas prie kai kurių nuotraukų, tai veikiausiai standartinis, rinktas kompiu-

[8] Pluoštelį Juozo Kaminsko Vokietijos laikotarpio fotografijų jo dukra Vida Kaminskaitė-Brakauskienė iš Čikagos 2014 m. padovanojo Panevėžio kraštotyros muziejui.

teriu, o ne individualus, išvedžiotas ranka, nutiesiantis nematomą giją tarp rašančiojo ir tą užrašą skaitančiojo.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. SONTAG, Susan. *Apie fotografiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 92.
2. Panevėžio kraštotyros muziejus (toliau – PKM) 30590, F9212.
3. PKM 30587, F9209.
4. PKM 30588, F9210.
5. *Lietuvos liaudies buities muziejus*, LBM26274, MVI2999.
6. DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera, 2001, p. 250.
7. PKM 31631, F10299.
8. Maironio lietuvių literatūros muziejus, MLLM55079/31, F1692630.
9. Lietuvių literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 60, ap. 1, b. 33, lap. 3.
10. LLMA, f. 60, ap. 1, b. 38, lap. 88.
11. *Naujas žodis*, 1928, Nr. 23–24, p. 22.
12. PKM 23857, F5671.
13. PKM 23857, F5671; PKM 23858, F5672.
14. PKM 23858, F5672.
15. PKM 23854, F5668.
16. PKM 23853, F5667; PKM 23856, F5670; PKM 23855, F5669.
17. Juozo Miltinio laiškas Petrui Karužai. Šiauliai, 1931 09 25. PKM 23868, R10107, p. 4.
18. PKM 16702, F3403.
19. PKM 16199, F3401.
20. PKM 16701, F3404.
21. PKM 17415, F3618.
22. PKM 28006, F8646.
23. PKM 15594, F3257.
24. Vyskupo Kazimiero Paltaroko fondas. Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas, I fotoalbumų dėžė.
25. GRIGONIS, Matas. *Raštai*. Sudarytojas Matas Grigonis (sūnus). Vilnius, 2008, p. 388.
26. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, f. 8–86.
27. PKM 15166, F3061.
28. PKM 15167, F3062.
29. PKM 29685, F8788.
30. PKM 29680, F8783.
31. PKM 29681, F8789.
32. PKM 29679, F8782.

VISUAL MEMORIES: A PHOTOGRAPH FOR REMEMBRANCE

ZITA PIKELYTĖ

Abstract

Examining the past is usually based on written sources. However, a unique visual source is photography. Photographs pave the threads to the past period of time, enable the indirect access to people once lived, their environment, customs, fashion, feel what they were interested in their lives.

This article deals with the photographs of six people involved in Panevėžys town – teacher Pranciška Žalnieriūnaitė-Šadzevičienė (1910–1990), writer of feuilletons Liūnė Janušytė (1909–1965), actor and director Juozas Miltinis (1907–1994), musician and teacher Mykolas Karka (1892–1984), writer, teacher and artist Matas Grigonis (1889–1971) and the author of the first Lithuanian photography textbook Juozas Kaminskas (1898–1957). It explores what memory of themselves they wanted to leave, what kind of image they tried to build in their portraits and group photos intended for memory, which moments they highlight in the photos of events or travels.

Both the images and the captions on the pictures are the memories which help to better reflect the personality and provide a variety of information about the times and the provisions prevailing at the time.

ALEKSANDROS ŠILGALYTĖS ATSIMINIMAI „GYVENIMO VIEŠKELY" – LIETUVOS ŠVIETIMO ISTORIJOS ATSPINDYS XX A. 3–4 DEŠIMTMEČIŲ LAIKOTARPIU

LIONĖ LAPINSKIENĖ

Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba"
l.lapinskiene@gmail.com

Šiandien Aleksandros Šilgalytės atsiminimai[1] galėtų būti vertintini kaip retrospektyvus brandaus žmogaus žvilgsnis į savo nueitą gyvenimo kelią. Tai pasakojimas, kaip Aleksandra, anksti netekusi tėvų, bet iš jų perėmusi darbštumo, tikėjimo ir pagarbos vyresniems vertybes, savo gyvenimą sugebėjo sėkmingai sukurti ant Tiesos, Tikėjimo ir Meilės artimui pamatų.

Kartu šis tekstas atspindi ir šimtmečiais Lietuvoje galiojusią tarsi nerašytą taisyklę, kad našlaičiais likusiems mažesniems ir silpnesniems šeimos nariams įsitvirtinti gyvenime būtinai turi padėti vyresnieji ar giminės. Taip atsakingai pasielgė ir užjūriuose gyvenusi vyriausioji A. Šilgalytės sesuo Marija Žitkevičienė. Ji, mirus mamai, mažųjų seserų nepaliko nežiniai. Būtent Marijos rūpesčiu iš Palangos į pirmuosius, galima sakyti, Nepriklausomos Lietuvos gyvenimo metus žengiantį Panevėžį ir buvo atvežtos Felicija ir Aleksandra Šilgalytės, turėjusios tikslą siekti žinių ir pasirengti tolesniam savarankiškam gyvenimui.

Šių atsiminimų pradžioje ir išryškėja akivaizdi riba tarp „ten", kur liko gimtoji Palanga – vaikiškam Aleksandros žvilgsniui jau

[1] ŠILGALYTĖ, Aleksandra. *Plačiame gyvenimo vieškely. Atsiminimai (1920–1959)*. Parengė Lionė Lapinskienė ir Audronė Palionienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2013. 97 p.

Aleksandra Šilgalytė. 1958 m. J. Traškevičiaus nuotrauka. *PAVB RKRS F80-349*

įprastas ir pažįstamas pasaulis, ir „čia", kur jau buvo Panevėžys – kelio į mokslą, kultūrą, šviesą vieta. Tekste šiltai ir įtaigiai aprašoma Mokytojų seminarija, kurioje vyravo jaunų žmonių noro bet kokia kaina mokytis dvasia ir kurie dėjo visas pastangas savo tikslui pasiekti („Praūžus baisiai karo audrai, subyrėjus carinei Rusijos imperijai, iš po klaikaus nualinimo nepriklausomybę paskelbusioje Lietuvoje mokyklų kūrimosi metas buvo sunkūs. Tačiau kiekvieną darbą atlikdavome ir uoliai mokėmės su didžiuliu entuziazmu – žinojome, kad būsime labai reikalingi liaudies mokytojai!").

Savo atsiminimuose Šilgalytė pateikia ir faktų, tarsi naujai nuspalvinančių direktoriaus Juozo Balčikonio charakterį. Teigdama, kad jis „savo bendradarbius rinkosi ne kaip pakliuvo", Aleksandra išryškina, kaip šiandienos kalba pasakytume, vadybinius J. Balčikonio sugebėjimus ir jam būdingą atsakomybės jausmą („didžiavomės turėję tokį direktorių. Visą laiką su juo, kol buvo gyvas, išliko artimi, tiesiog giminiški ryšiai", „Kol direktoriumi dirbo Juozas Balčikonis, seminarija buvo lyg kokia šeima...").

Beje, šio vadovo rūpesčiu iš tuometinėje Vakarų Europoje aukštą švietimo lygį pasiekusios Šveicarijos auklėti būsimųjų pedagogių buvo pakviestos vienuolės – Šv. Kryžiaus seserys. Atsiminimuose gana detaliai atskleidžiama, kokios įtakos tai turėjo Aleksandrai Šilgalytei ir jos bendramokslėms („seserys auklėtojos daug nekalbėjo, jokių pamokslų nesakė, bet visur įvedė tvarką. Svarbiausia – punktualumas ir paskirstytų pareigų atlikimas"). Nuoseklus buities sąlygų aprašymas gyvenant Panevėžio mokytojų seminarijos bendrabutyje parodo, kad čia praleisti keli mėnesiai ir kasdienis bendravimas su šveicarų vienuolėmis tapo prasminga pažinties su tikrosiomis gyvenimo vertybėmis mokykla.

Kartu atkreiptinas dėmesys, jog būsimieji pedagogai Panevė-

žio mokytojų seminarijoje buvo ugdomi visokeriopai skatinant jų saviraišką ir kūrybiškumą („pavasarį būdavo rengiamos mokinių rankų darbų, piešinių, medžio drožinių parodos. Atskiruose kursuose merginos mokėsi megzti, siuvinėti, siūti. Vyresnės pagal savo skonį ir medžiagos rūšį turėjo net išleistuvėms sau sukneles pasisiūti“).

Pasak visą laiką tvirtos vidinės motyvacijos ir optimizmo nestokojusios („vis tiek mūsų ateities horizontai buvo šviesūs“, „Žinojom, kad mūsų laukia platūs darbo barai“) atsiminimų autorės, materialiniai jos kartos ištekliai buvo vargani („Visos sąlygos tada buvo labai kuklios: trūko visko...“). Tačiau, ir tokiomis sąlygomis mokydamiesi, visi Panevėžio mokytojų seminarijos auklėtiniai noriai lavinosi ir savo dvasią turtino, kartu stengėsi pasitenkinti tuo, ką turi. Taip buvo išugdyta nuo realybės neatitrūkusi, tvirtą katalikišką gyvenimo pagrindą susikūrusi karta.

Dar vienas išskirtinis šių atsiminimų autorės amžininkų bruožas – patriotiškumas. Pirmiausia jį skatino A. Šilgalytės kasdienybėje įprastas įsisąmoninimas, kad nuoširdžiai dirbti savo krašto labui yra šventa pareiga („Mums aišku buvo, kad per trumpą laiką turime daug pasiekti, nuveikti, padaryti, kad turime lygiuotis į tuos Europos kraštus, kurių likimas nebuvo toks kaip mūsų, kurie amžiais gyveno laisvi. Būdami tokių nuotaikų, mokėmės, linksminomės ir darėme, kas tik mums atrodė privaloma“).

Skaitant šiuos atsiminimus, į akis krenta puikus tuometinėje Panevėžio mokytojų seminarijoje dirbusių pedagogų profesinis pasiruošimas ir jų gebėjimas jaunajai kartai tapti sektinu pavyzdžiu („Išvis mokytojai ir mokiniai gražiai bendravo“, „tikėjome savo mokytojais ir juos labai gerbėme“). Pasak Aleksandros, būtent jie „formavo mūsų charakterius, grūdino valią, nemigdė ir nelepino, buvo reiklūs, „girnų niekada nepakėlė.“ Reikėjo dirbti, mokytis ne juokais“. Koks buvo tų mokslų rezultatas, liudija dar vienas Aleksandros įvertinimas: „Iš seminarijos išėjome pedagogiškai tikrai gerai parengti“.

Iš atsiminimų potekstės išryškėja akivaizdi gyvenimo tiesa – tas, kas vyresnis, aukštesnis, labiau už tave išsilavinęs, turi būti gerbiamas. Tokie seminarisčių akyse buvo Mokytojų seminarijos direktorius

J. Balčikonis, čia dirbantys mokytojai, seserys vienuolės, vėliau – tėvai jėzuitai Kaune, jaunų pedagogių darbą inspektuojantys atsakingi švietimo institucijų pareigūnai.

Atkreiptinas dėmesys ir dar į kelis argumentus, patvirtinančius, kad šie A. Šilgalytės atsiminimai laikytini vertingu Lietuvos švietimo istorijos atspindžiu. Pirmiausia pastebėtina, jog šiame tekste XX a. trečio–ketvirto dešimtmečių situacija atskleista pedagogės keliu einančios A. Šilgalytės ir jos amžininkių akimis.

Iš atviro, nuoširdaus ir įtaigaus pasakojimo matyti, kad tuometinis mokytojas privalėjo turėti ne tik tiesioginiam ugdymo darbui būtinų žinių, bet kartu būti geras ir dažnai reiklus organizatorius, sugebantis tinkamai įsirengti būsimą darbo vietą („Reik pačioms apsispręsti, kokius vadovėlius, kuriam skyriui ar klasei parinkti, o tų skyrių buvo keturi"), ne tik ugdyti ir auklėti kasdien pas jį į pamokas susirenkančius vaikus, bet ir kantriai, netgi nelengvai, dirbti su jų tėvais („Vaikai kaip ir vaikai: čia jie klusnūs, tik vis daug vargo su įsisenėjusiais nevykusiais įpročiais").

Panevėžio mokytojų seminarijoje išsiugdytos katalikiškos vertybės A. Šilgalytei tapo gera moraline atspara nuo 1924 m. rugsėjo 1-osios pradėjus dirbti vedėja Jėzuitų įkurtoje pradinėje mokykloje Kaune. Ir šiuo laikotarpiu matyti pagarbus mokytojos elgesys su rektoriumi Tėvu Jonu Kippu *SJ* („Rektorius – ypatinga asmenybė", „Stebindavo rektoriaus atmintis ir atidumas visiems reikalams") bei kitais žinomais Kauno pedagogais.

Atsiminimuose yra ir vaizdų, iš kurių ryškėja pozityviai į savo darbą žvelgiančios Aleksandros kasdienybė, nors klasėje sėdėdavę iki 40 mokinių. („Kartais žiūrėdavau į jų blizgančias akis, į tą iš jų trykštančią energiją ir norą daug sužinoti"). Kaip ji pati teigia, tuometės pradinės mokyklos mokytojas turėjo būti visapusis specialistas: jis ir kalbininkas, ir matematikas, ir fizikas, ir botanikas, dailininkas ir sportininkas, net dainininkas bei muzikas, dar teologas.

Jėzuitų pradinėje mokykloje darbas buvo organizuojamas taip, kad kiekvienas pedagogas pagal savo sugebėjimus gaudavo papildomų užduočių. Be tiesioginių pareigų, A. Šilgalytė dirbo raštinėje, skaitydavo šios vienuolijos leidžiamo žurnalo „Žvaigždė" korektūrą, o kartais jam ir medžiagą surinkdavo („buvome labai užimtos,

Panevėžio mokytojų seminarijos absolventai. A. Šilgalytė stovi 5-ta iš kairės. 1925 m. *PAVB RKRS F80-490*

Panevėžio mokytojų seminarijos kapelionas Jurgis Žitkevičius su moksleivėmis Aleksandra (sėdi priekyje) ir Felicija Šilgalytėmis bei Paulina Žitkevičiūte. 1922 m. *PAVB RKRS F80-689*

nes darbų plaukte plaukė, negalėjai spėti)." Tačiau, būdama stipri ir turėdama tvirtos valios, pavestas užduotis ji sėkmingai įvykdydavo („daugiausia žmogus pasieki, kai esi užimtas, kai privalai nuolat veikti ir esi priverstas iš savęs lyg per jėgą ištraukti tai, ko, rodos, ir nesitikėjai esant ar galvojai, kad negali..."). Prisiminimuose, pasakodama apie šį laikotarpį, Aleksandra prisipažįsta, kad taip ji išmoko suvokti tikrąją gyvenimo prasmę ir pradėjo „atskirti, kas yra vertinga ir kas smulku, kas išlieka ir kas net be pėdsako praeina".

Taigi iš šio teksto galima pajusti, kad Nepriklausomos Lietuvos mokytojas buvo intelektuali, smalsi ir kultūringa asmenybė („Rūpėjo ir Kauną pažinti, ir teatran nueiti: dramos, operos spektaklių pamatyti"). Tik toks žmogus galėjo sėkmingai ugdyti augantį ir į savą gyvenimo pažinimo kelią einantį vaiką.

Mokykla buvo ir kultūrinio bei šviečiamojo gyvenimo žadintoja, dažnai netgi ir organizatorė. Nesvarbu, iš kokios socialinės aplinkos ar kokios tautybės kuris vaikas – dėmesinga mokytoja sugebėdavo pastebėti visų stipriąsias charakterio puses ir jas toliau lavindavo. Prisimindama Kaune praleistus metus, Šilgalytė rašo: „O mūsų mokyklos mokiniai beveik be išimties buvo darbininkų arba smulkių miestiečių vaikai <...>. Keliolika mokinukų buvo karaimai. Ir tie nė kiek nesiskyrė nuo lietuviukų, tik, žinoma, kitokia jų išvaizda – jie juodbruviai ir veido bruožais panašūs į žydukus, šiaip geri ir klusnūs. Kai vaidinimams reikėdavo parinkti aktoriukų, karaimukai dalyvaudavo labai noriai. Jiems ir grimo mažai tereikėdavo".

A. Šilgalytei dirbant Panevėžyje, dalyvaudami įvairioje veikloje, ypač tautinių ir valstybinių švenčių minėjimuose, mokiniai taip pat lavino savo gebėjimus, stiprino meilės gimtajam kraštui jausmą, be to, įgydami pasitikėjimo, ugdėsi ir bendruomeniškumo suvokimą („Tuo laiku visuomeninis Panevėžio gyvenimas buvo judrus ir gyvas. Aktyviai veikė įvairios organizacijos – tautinės ir religinės. Atrodė, kad ne tik jos visos, bet ir kiekvienas narys atskirai, pradėdamas nuo savęs, stengėsi kelti ne tik miesto, bet ir viso krašto kultūrą"). Atsiminimuose aprašytieji mokytojai Sofija ir Juozas Barisai, Veronika Kalendaitė-Būtėnienė, Vladas Paulauskas ir kt. taip pat buvo aktyvūs Panevėžio visuomeninio ir kultūrinio

gyvenimo dalyviai.

Drausmė, tvarka, katalikiškas pamaldumas, pareigos ir atsakomybės suvokimas, pasiaukojančios meilės savo kraštui ir savigarbos ugdymas – tokios buvo tuometės švietimo sistemos kertinės vertybės, kurių laikydamasi A. Šilgalytė sugebėjo būti gera mokytoja ir kolektyvo vadovė. Ji buvo įsitikinusi, kad toks darbas reikalauja savo specifikos ir kad gero kolektyvo „nebus, jei kiekvienas narys eis savo keliu". Jos rūpestį, kad tas kelias būtų kuo darnesnis, perteikia ir žodžiai: „Kaip mokyklos vedėja, aš visada ateidavau truputį anksčiau. Apeidavau klases, pažiūrėdavau tvarkos. Tas savotiškai drausmino."

Žinoma, knygoje ryškus kontrastas tarp Kauno jėzuitų pradinėje mokykloje vyravusios intelektualiai pakilios katalikiškos dvasios (juk tai miestas!) ir atskiruose Lietuvos kaimuose aprašytų sudėtingų situacijų, kai jauna mokytoja buvo verčiama daugiau energijos atiduoti ne vaikams lavinti, bet jų tėvams šviesti – mokyti, kaip reikia gyventi, ugdyti švaros, tvarkos ir kitus įgūdžius. A. Šilgalytės akimis žiūrint, augančios asmenybės ugdymas apima visas gyvenimo sritis. Būtent į tai ir orientavosi anų dienų pedagogika.

Apibendrindami galėtume pasakyti, kad savo atsiminimuose A. Šilgalytė atvirai ir nuoširdžiai kalba visos kartos vardu. Tad ši istorija yra tipiškas pasakojimas, kokį kelią turėjo nueiti jaunas žmogus, nepasitenkinęs tik pradinės mokyklos išsilavinimu, bet panoręs toliau mokytis, kad visas savo jėgas atiduotų tiems, kas yra šalia. Juk kitaip, pasak išliekamąją istorinę vertę turinčių atsiminimų autorės, „dirbti lietuvis mokytojas atgimusioj brangioj Tėvynėj negalėjo".

ALEKSANDRA ŠILGALYTĖ MEMOIRS "GYVENIMO VIEŠKELY" (IN THE ROAD OF LIFE) – A REFLECTION OF THE HISTORY OF EDUCATION IN LITHUANIA IN THE PERIOD OF 3–4 DECADES OF THE TWENTIETH CENTURY

LIONĖ LAPINSKIENĖ

Abstract

Confidently reflective and honestly written memoirs of Aleksandra Šilgalytė is a valuable source of supplement the history not only of Panevėžys, Kaunas, Kupiškis districts but other areas too.

They could also be considered a summarized document of the whole Lithuanian education history, showing the conditions under which the prospective primary school teachers were educated in the 3–4 decades of the twentieth century; how they were managing their own work and collective leadership.

PRANAS SKARDŽIUS AMŽININKŲ PRISIMINIMUOSE: DĖSTYTOJAS STUDENTĖS AKIMIS

Dr. EGLĖ ŽILINSKAITĖ-ŠINKŪNIENĖ
Vilniaus universiteto Baltistikos katedra
Universiteto g. 5, LT-01513, Vilnius
egle.zilinskaite@gmail.com

Pranas Skardžius (1899–1975) – žymus kalbininkas, vienas produktyviausių 20 a. lietuvių lingvistų, kurio plunksnai priklauso ir kalbos istorijos studijos, ir bendrinės kalbos tyrimai, ir daugybė straipsnių kalbos kultūros ir terminologijos klausimais, išspausdintų įvairiuose Lietuvos ir užsienio leidiniuose. Apie Skardžiaus gyvenimą ir mokslinę veiklą žinome palyginti daug – visa tai išsamiai ir patraukliai aprašyta 2011 m. išleistoje Alberto Rosino knygoje „Pranas Skardžius. Gyvenimas ir darbai“, kurioje gausu paties Skardžiaus autentiškos medžiagos: nuotraukų, korespondencijos ir dokumentų [13]. Šio lietuvių kalbininko biografiją ir veiklą, be Rosino (dar žr. [10], [11], [12]), yra aprašę ir nemažai kitų kalbos ir kalbotyros tyrėjų, pvz., Petras Jonikas [3], Algirdas Sabaliauskas [14], [15], [16] Zigmas Zinkevičius [21], [22]. Be to, išsamų straipsnį apie save „Mano gyvata ir darbas“ Skardžius yra paskelbęs ir pats [20], taip pat trumpai aprašęs savo veiklą „Meno kuopoje“ [18]. Tačiau ypač vertingų ir įdomių žinių atskleidžia amžininkų atsiminimai, dalį kurių norėtųsi apžvelgti ir pakomentuoti šiame straipsnyje.

2013 m. vasarą, rengiant septintąjį Prano Skardžiaus „Rinktinių raštų“ tomą, Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje buvo surasti dar niekur neskelbti atsiminimai

apie šį žymųjį lietuvių kalbininką[1]. Jų autorė – Panevėžio krašto šviesuolė, pedagogė Elena Gabulaitė, kuri trijuose mašinraščio lapeliuose studentės akimis tapo savo dėstytojo profesoriaus Skardžiaus paveikslą[2]. Kaip ir dera memuaristikai, šie potėpiai subjektyvūs ir drąsūs, dalį jų perkelsiu ir į šį straipsnį, paryškindama kitų amžininkų ar tyrėjų Skardžiui suteiktomis spalvomis ir keliomis nuotraukomis[3].

Kresnas, vidutinio ūgio, barokinio veido, pilku kostiumu, kaip sakoma, ne taip dailiai sukirptas, kaip stipriai susiūtas – toks jis ir dabar stovi mano akyse. Tai profesorius kalbininkas Pranas Skardžius.

Studentai kalbėjo, kad jis panevėžietis, t. y. baigęs berniukų gimnaziją. Jau gimnazijoje pasireiškęs kaip gabus kalboms. Kažkoks mokytojas jį vadindavęs perliuku.

Iš tikrųjų Skardžius buvo kilęs iš Subačiaus ir mokyklą baigė gimtajame miestelyje. Atsiminimus apie Skardžiaus vaikystę, jam jau mirus, paskelbė tolima jo giminaitė, taip pat subatėnė, Agnė Lukšytė [5]. Ji aprašė sunkią Prano paauglystę: po tėvo mirties, Skardžius į patėvius gavo tėvo brolį, kuris buvęs išdidus, piktas ir su niekuo nesiskaitąs ir su posūniu elgėsi labai žiauriai, o į gyvenimą ir mokslą Skardžius išėjo tik savo motinos Elenos Markevičiūtės-Skardžiuvienės, Subačiaus klebono Prano Kazlausko ir prisiminimų autorės tėvo dėka.

O Panevėžyje Skardžius baigė Panevėžio vyrų gimnaziją, – čia ir atsiskleidė jo trauka literatūrai bei kalbos teorijai ir praktikai. Jis aktyviai dalyvavo „Meno kuopos" – moksleivių literatūrinės draugijos – veikloje, būdamas gimnazistas jau redagavo savo mokytojos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės darbus[4], o dėl uolaus domėjimosi

[1] Už pagalbą rengiant knygą ir ieškant medžiagos – taip pat ir šių atsiminimų – nuoširdžiai dėkoju šios bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus vedėjai Audronei Palionienei ir Krašto kultūros dokumentavimo skyriaus vedėjai Loretai Dundulienei.

[2] Prisiminimai saugomi Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje, Retų knygų ir rankraščių skyriuje, Elenos Gabulaitės rankraščių fonde F9-261.

[3] Straipsnyje spausdinamos Prano Skardžiaus archyvo nuotraukos.

[4] Skardžius Petkevičaitei-Bitei taisė knygų „Iš mūsų vargų ir kovų" ir „Karo meto dienoraščio" 1 ir 2 dalių kalbą [9, 229]. 1927 m. gegužės 1 d. laiške Julijonui Lindei-Dobilui ji ir pati prisipažįsta: *Kad kalbos kaip reikiant nemoku, tat irgi gerai žinau, todėl visi raštai, kurie dabar spausdinami, eina per Skardžiaus cenzūrą* [9, 309].

Panevėžio vyrų gimnazijos auklėtiniai: Pranas Skardžius (sėdi centre), Antanas Gražys, Juozas Petrulis, Juozas Keliuotis, Rapolas Žiūkas, Antanas Tamošiūnas, P. Povilionis, Juozas Stanionis, Tadas Šliogeris, Jeronimas Mažeika, Povilas Pakarklis, Balys Dobkevičius, Jonas Kuodis, Antanas Adamonis, Stasys Paliulis, Juozas Petrulis, Jonas Šereiva, Bausys, Kazys Grina, Andriejūnas, K. Domaševičius, Kazys Pabedinskas, Antanas Misevičius, Petras Babickas, Antanas Kazakauskas

Pranas Skardžius iškyloje. 1925 m.

kalba buvo net pramintas antruoju Jablonskiu.

Neeilinį Skardžiaus talentą mini ir buvęs Skardžiaus klasės draugas Petras Lelis: *Pirmuoju mokiniu mūsų klasėje skaitėsi P. Pakarklis, bet geriausias lietuvių kalbos žinovas buvo Pr. Skardžius, kuriam mokytojas M. Grigonis iš lietuvių kalbos kartais parašydavo net „6“* [4, 151].

Panašiai mokslų gimnazijoje laikus prisimena ir Kazys Pabedinskas, taip pat išskirdamas neeilinius Skardžiaus gabumus, kurie, tiesa, klasės draugams šį sykį nepagelbėjo [7, 135–136]:

Kalbant apie lietuvių kalbą, man prisiminė inspektorius Matas Grigonis ir skudučiai. Būnant septintoje klasėje po Velykų atostogų grįžta klasės draugas Paliulis ir atsiveža skudučius. Tokio muzikos instrumento nebuvom matę. Visiems patiko ir per didžiąją pertrauką kibome mokytis skudučiuoti. Paliulis, Petras Babickas (vėliau radijo dėdė), Petrulis (vėliau rašytojas) ir aš, išmokę „Untytę“, einame skudučiuodami į gimnaziją. Visi mokiniai, išgirdę tokią negirdėtą muziką, uri, uri paskui mus. Didžiausias triukšmas. Inspektorius, įėjęs į mūsų klasę, sako: „Gėda! Elgiatės kaip maži vaikai. Jūsų aštuntosios klasės draugai salėje, viršuj, susikaupę rašo išleidžiamuosius egzaminus, o jūs triukšmą keliat. Rytoj atsineškite sąsiuvinius. Rašysim diktantą.“

Blogai. Su gramatika pusiau bėda, bet su sintakse ką daryti? Kreipiamės į Praną Skardžių, kuris, jau būdamas gimnazijoje, buvo geras lietuvių kalbos žinovas, geriau mokėjo už patį Grigonį.

„Pranai, gelbėk!“. Susitarėme, kur kabliataškis – sučiaudės, kur dvitaškis – sukosės ir t.t. Gerai pasiruošę ramiai laukiam diktanto. Inspektorius diktuoja, mes rašome. Mano nujautimu vienoje vietoje Pranas neturėjo sučiaudyti. Nebeklausiau susitarimo, rašiau, kaip išmaniau, ir gavau trejukę, o Dilba nuosekliai klausėsi Prano kosėjimo bei čiaudėjimo ir gavo kuolą. Užsipuolėm Praną, kam jis mus suvedžiojo. „Buvau peršalęs ir nesusilaikiau nuo čiaudėjimo kur nereikia.“

Elenai Gabulaitei Kauno Vytauto Didžiojo universitete teko išklausyti tris Skardžiaus kursus: *Pas prof. Skardžių klausiau prūsų kalbą, istorinę gramatiką, akcentologiją.*

Išties, mokslinis Skardžiaus pasirengimas buvo puikus, įspū-

Mokytojų sanatorijos poilsiautojai. Jonui Jablonskiui (sėdi centre) iš dešinės – Pranas Skardžius, iš kairės – Vincas Krėvė-Mickevičius

dį darė ir dėstytų disciplinų skaičius ir įvairovė.

Skardžius 1923 m. baigė gimnaziją ir, pagrindine specialybe pasirinkęs lietuvių kalbą, o šalutinėmis – lietuvių literatūrą ir lyginamąją kalbotyrą, paskaitų klausė Humanitarinių mokslų fakultete Kaune. Skardžių žavėjo ir įkvėpė Kazimiero Būgos ir Jono Jablonskio paskaitos. Studijų metais nemažai bendravo su Jablonskiu, kuris, 1923 m. pasirašydamas Skardžiui įskaitą, „šypsodamasis pastebėjo, *A, tai Tamsta esi antrasis Jablonskis*, ir tuojau mane paprašė pas jį ateiti" [20, 114]. Nuo to laiko Skardžius tapo Jablonskio raštininku, jiedu drauge dirbo terminologijos, vėliau – ir rašybos komisijoje. 1924 m. mirus Būgai, Jablonskis išrūpino Skardžiui ir jo bendramoksliui Antanui Saliui stipendijas studijuoti Leipcige. 1925 m. gegužės 20 d. laiške to meto švietimo *ministeriui* Kazimierui Jokantui Jablonskis taip rašė:

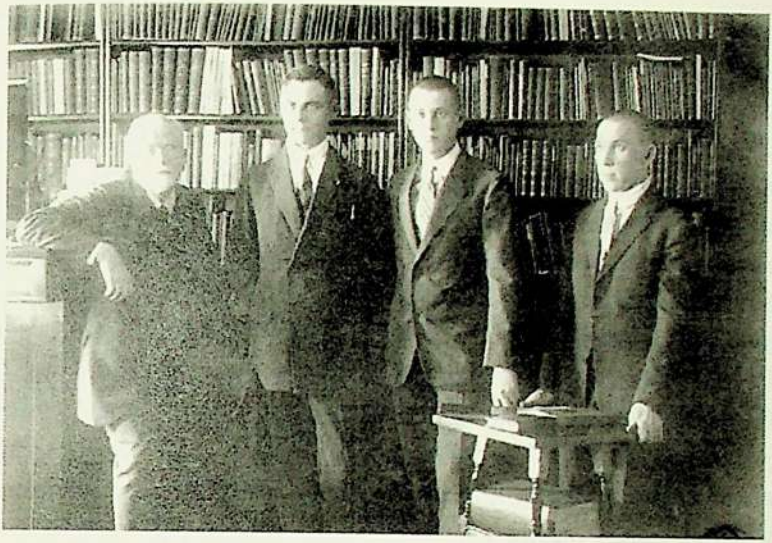
Abu juodu (žemaitis ir rytų aukštaitis) tikrai yra tvirtu ir nusimanančiu apie kalbos ir šiaip mokslo dalyką vyruku, iš kurių galima ko laukti mūsų mokyklos ateičiai, bet abu, deja, yra lygiai ir neturtingu sodiečiu – abiem reikalingos, būsiu visai atviras, gerokos stipendijos, kad nereikėtų jiem užsieniuose, atsidėjus mokslui, bado dvėsti be

kokios naudos iš to sau ir mūsų mokyklai. Tiem dviem studentais aš ypačiai pasitikiu; plevėsomis jų nelaikau, tikiuos visiškai jų rimtumu ir patvarumu. Prašau, jei tik galima, nepašykštėti jiem nuo šių metų rudens semestro stipendijų užsieny mokslui eiti. <...> Abiem tais studentais patariu ir Tamstai tikėti <...> [2, 165].

Taigi, su stipendija kišenėje 1925 m. Skardžius išvyko į Leipcigą klausytis profesorių Jurgio Gerulio, Reinholdo Trautmano ir Hanso Dryzeko paskaitų, o sekmadieniais kartu su profesoriais Eduardu Zyversu ir Jurgiu Geruliu bei bendramoksliu Saliu tyrė lietuvių tarmes. 1929-aisiais Leipcigo universitete apgynęs daktaro disertaciją, iki 1939 m. dirbo docentu Kaune. Čia jis skaitė įvairius kalbotyros kursus: istorinę lietuvių kalbos gramatiką, lietuvių kalbos istoriją, dialektologiją, bendrąjį lietuvių kalbos kursą, lietuvių kalbos sintaksę, prūsų, latvių, senovės bulgarų kalbas, rusų kalbos istoriją, vedė lietuvių kalbos seminarus. 1939 m. dalį fakulteto perkėlus į Vilnių, iki 1943-ųjų profesoriavo Vilniaus universitete, kur dėstė lietuvių kalbos istorinę gramatiką, lietuvių kalbos istoriją, dialektologiją, žodžių darybą, lietuvių bendrinės kalbos gramatiką, akcentologiją, senąją prūsų ir senąją slavų kalbas, lenkų kalbos istoriją ir rusų kalbos istoriją.

Pirmasis mano pas jį laikytasis egzaminas buvo prūsų kalba. Paklausė, iš kur esu. Sužinojęs, kad iš Panevėžio, atrodo, nudžiugo ir pasiteiravo, kas man dėstė lietuvių kalbą. Man pasakius, kad P. Bylaitė (Bernadišienė), profesorius pasakė pažįstąs. „Tik kodėl neėmei pagrindu lietuvių kalbos? Visi tik literatūrą ir literatūrą renkatės!" Pasiteiravo dar, iš kokio esu kaimo. Sužinojęs, kad esu nuo Ramygalos, dar pridėjo: „O Rimaisai ar toli nuo jūsų tėviškės?" Tik vėliau, pasirodžius jo kapitaliniam veikalui „Lietuvių kalbos žodžių daryba" sužinojau, kad priesaga „ais-ai" esanti labai reta ir profesorius davė pavyzdį „Rimaisai". Egzaminą profesorius pasirašė „Gerai". Tai buvo 1938 m.

768 puslapių veikalas „Lietuvių kalbos žodžių daryba" buvo išleistas 1943 m. Vilniuje ir iškart susilaukė didelio dėmesio ir įvertinimo – spaudoje pasirodė apie 10 pranešimų ir recenzijų [19, 308]. Be jo, Skardžius dar parašė disertaciją „Die slavischen Lehnwörter

Studijų metais Leipcige: profesoriai Eduardas Zyversas (*Eduard Sievers*) ir Jurgis Gerulis (*Georg Gerullis*) su studentais iš Lietuvos – Antanu Saliu ir Pranu Skardžiumi. Du semestrus kas sekmadienį po porą valandų jie keturiese tyrė Lietuvos tarmių kirčius ir priegaides

im Altlitauischen" („Slavų skoliniai senojoje lietuvių kalboje", 1931), monografiją „Daukšos akcentologija" (1935), išleido knygas „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas" (1936), „Lietuvių kalba, jos susidarymas ir raida" (1947), „Lietuvių kalbos vadovas" (su Stasiu Barzduku ir Jonu Martynu Laurinaičiu, 1950), „Bendrinės lietuvių kalbos kursas" (su Domu Velička, 1962), „Lietuvių kalbos kirčiavimas" (1968), „Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena" (1971) ir „Lietuviški tarptautinių žodžių atitikmenys" (1973), taip pat paskelbė studiją „Lietuvių vandenvardžiai su *-nt-*. Jų daryba, kilmė ir reikšmė" (1973).

Kalbėdavo nelabai sistemingai. Prirašydavo pilną lentą pavyzdžių, trindavo ir vėl rašydavo. Užsirašyti būdavo sunkoka, nes profesorius nuo vieno klausimo šokinėdavo prie kito. Turėdavo įprotį kalbėdamas akis išvertęs žiūrėti į lubas. O ir lūpas, man atrodydavo, per daug kraipydavo, lyg burnoje turėtų karštą bulvę. Retkarčiais nusiskųsdavo, kad lietuvių kalbos klausimais spaudoje reiškia savo

nuomonę kartais ir tie, kurie apie kalbą neturi supratimo. Tuomet profesorius atrodydavo susinervinęs.

Principinga Skardžiaus laikysena ir drąsi bei kategoriška nuomonė kalbos teorijos ir praktikos klausimais – tai ne tik Gabulaitės įspūdis, bet Skardžiui būdingas bruožas, kuris gerai atsiskleidžia jo straipsniuose, recenzijose ar laiškuose. Pavyzdžiui, straipsnyje „Kalbos mokslas ir kalbininkai" Skardžius skundžiasi, kad *kalbininko sąvoka šiandien yra visai neaiški pasidariusi: kiekvienas, kas tik parašo kokį straipsnelį apie kalbą, jau tas tuojau yra krikštijamas kalbininku* [17, 3]. Skardžius ragina skirti kalbos teoriją ir praktiką, o bendrine kalba rūpintis kalbininkams bei kalbos draugijoms, o ne dviem-trims *kabinetiniams rausikams* [7, 2]. Karštą Skardžiaus būdą rodo ir aštri oponentų kritika recenzijose bei jo susirašinėjimas su *Lietuvių kalbos vadovo* redaktoriumi Jonu Rimeikiu [13, 167–172].

Prof. Pr. Dovydaitis kartą man pasakojo: „Tau kalbą dėsto du kalbininkai – Skardžius ir Salys. Jie mokėsi Karaliaučiuje pas profesorių Gerulį. Kažkas mūsiškių kartą paklausė prof. Gerulį, kaip ten tie mūsų du studiozai laikosi. Gerulis atsakęs: „Ja. Salys daktaratą įsigijo mit Kopf, o Skardžius – mit Gesetz (Salys daktaratą įsigijo su galva, o Skardžius – su sėdyne, t. y. vienas gabumais, o antrasis – darbštumu). Jei profesorius Salys butų turėjęs Skardžiaus darbštumą, jis būtų daug palikęs raštų. O dabar jį pralenkė darbštusis Skardžius. Jau vien „Lietuvių kalbos žodžių daryba" rodo, kad reikėjo darbuotis ne tik mit Kopf, bet ir mit Gesetz."

Kaip jau minėta, Skardžius su Saliu, gavę stipendijas, pas Gerulį studijavo Leipcige ir įgiję vakarietišką išsilavinimą grįžo savo žiniomis su studentais dalytis į Kauną[5]. Studentai, kuriems teko laimė pažinti juodu abu, yra jiems abiem dėkingi už išugdytą meilę

[5] Apie iš Leipcigo Lietuvon dirbti grįžusį jauną kalbininką Skardžių rašė ir tuometinė spauda, pvz., žr. žinutę pavadinimu „Jaunas mokslininkas" su Skardžiaus nuotrauka leidinyje „Naujas žodis", Kaunas, 1929, nr. 4, p. 15.

gimtajai kalbai: *Minėtieji profesoriai buvo įdiegę savo studentams, kad kalba – neatskiriama tautos ir kultūros dalis, kad privalome prisiglausti prie žodžio turinio, esmės su didele pagalba ir meile* [1, 27]. Esama liudijimų, kad kai kurie labiau simpatizavo Saliui: *Prof. P. Skardžiaus ir prof. A. Salio klausytojai lygindavome abiejų dėstymą, sistemingumą, aiškumą, vis daugiau pliusų duodami prof. Saliui, ir vis apgailėdavome, kodėl jis neišleidžia nė vienos knygos, kaip tai tuo laiku jau buvo padaręs prof. P. Skardžius...* [6, 48], tačiau Skardžiaus paskaitos taip pat buvusios įkvepiančios: *P. Skardžius kalbėdavo su tokiu užsidegimu ir užsiangažavimu, jog niekam nekildavo abejonių, kad tiesiog privaloma gerai išmokti taisyklingai kalbėti bei reikšti savo mintis, nedarkyti gimtosios kalbos* [1, 26].

Mokslinis Skardžiaus palikimas liudija jį buvus ir gabų, ir, žinoma, labai darbštų. Nuo 1925 m. buvo išspausdinta per 1400 jo darbų: knygų, studijų, mokslo straipsnių, recenzijų, apžvalgų, anotacijų ir kalbos patarimų. Išliko ir keletas stambių rankraščių, per 20 sudarytų, redaguotų ar sukirčiuotų darbų bei vertimų (išsamią Skardžiaus darbų bibliografiją žr. 19, 265–395). Skardžius buvo ir geras mokslo organizatorius: redagavo žurnalus „Archivum Philologicum" (1930–1939), „Gimtoji kalba" (1941 m., sąs. 1–3), „Kalba" (1930, t. 1, sąs. 1–3). Be to, reikia pabrėžti, kad vėlyvuoju savo gyvenimo laikotarpiu Skardžius mokslo darbą galėjo dirbti tik priešokiais: 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos į Vokietiją, vėliau – Ameriką, atkakliai ieškojo darbo pagal specialybę, tačiau, deja, jam kone šešerius metus teko dirbti įvairų fizinį darbą fabrikuose. 1955 m. Amerikoje Skardžius baigė bibliotekininkystės mokslus ir įsidarbino Kongreso bibliotekoje Vašingtone, tačiau ir tada *įstaiginis darbas man atimdavo patį gražiausią laiką, ir, iš įstaigos grįžęs, po 8 val. darbo kasdieną, nebedaug ką galėdavau sau daryti. Tik nuvogdamas savo poilsio laiką, atostogomis arba šventadieniais, tegalėjau šį tą rašinėti* [20, 116]. Ne veltui Skardžius savo laiškuose Lietuvos kalbininkams rašė, kad svetimame krašte jis kaip paukštis pakirptais sparnais. Nepaisant to, ir vėlyvasis Skardžiaus mokslinis palikimas yra labai gausus, įvairus ir aktualus iki šių dienų.

Elenos Gabulaitės atsiminimai vertingomis ir žaismingomis detalėmis papildo Prano Skardžiaus kaip žymaus mokslininko

ir pedagogo portretą, kartu suteikdami jam aiškumo ir paprastumo, bei studentės žvilgsniu priartina skaitytoją prie šios neeilinės lietuvių asmenybės.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. ČERNIAUSKIENĖ, Jadvyga. Žydėk, gimtasis žodi! Iš ČERNIAUSKIENĖ, J. *Nutolusių dienų šviesoj*. Vilnius, 2004, p. 26–27.

2. JABLONSKIS, Jonas. *Jono Jablonskio laiškai*. Sudarė Arnoldas Piročkinas. Vilnius: Mokslas, 1985. 428 p.

3. JONIKAS, Petras. Prano Skardžiaus kalbiniai darbai. *Lituanistikos darbai*, 1979, nr. 4, p. 9–30.

4. LELIS, Petras. Gimnazijoje. Iš BALIŪNAS, Vytautas. *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*. Panevėžys, 2007, p. 147–152.

5. LUKŠYTĖ, Agnė. Pluoštas biografinių žinių apie prof. Praną Skardžių. *Pradalgė* [*Dešimtoji pradalgė*], 1980, p. 385–400.

6. MASILIONIS, Juozas. Prof. Anatanas Salys ir jo raštai. *Švietimo gairės*, 1985, nr. 34, p. 45–58.

7. PABEDINSKAS, Kazys. Mokslas Panevėžyje. Iš BALIŪNAS, Vytautas. *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose*. Panevėžys, 2007, p. 135–141.

8. PALIONIS, Jonas. Pranas Skardžius ir lietuvių kalbos kultūra. *Gimtoji kalba*, 1990, nr. 8/9, p. 22–25.

9. PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. *Raštai*. T. 6: Laiškai. Vilnius: Vaga, 1968. 550 p.

10. ROSINAS, Albertas. Pranas Skardžius ir jo darbai. Iš SKARDŽIUS, Pranas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1996, t. 1, p. vii–xxviii.

11. ROSINAS, Albertas. Pranas Skardžius ir jo kalbotyriniai darbai. *Baltistica*, 1998, t. 33(2), p. 265–294.

12. ROSINAS, Albertas. Pranas Skardžius ir jo kalbotyrinis palikimas. Iš *Lietuvių tauta*. T. 4: Tarp žinomo ir nežinomo. Vilnius, 1999, p. 213–257.

13. ROSINAS, Albertas. *Pranas Skardžius. Gyvenimas ir darbai*. Sudarė Eglė Žilinskaitė ir Gražina Rosinienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011. 198 p. ISBN 78-609-459-001-6.

14. SABALIAUSKAS, Algirdas. Pranas Skardžius. Iš *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*. Vilnius, 1979, t. 1, p. 200–202.

15. SABALIAUSKAS, Algirdas. Prano Skardžiaus indėlis į lituanistiką. *Lituanistica*, 1990, nr. 1, p. 53–57.

16. SABALIAUSKAS, Algirdas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija, 1980–2010 m*. Vilnius, 2012, p. 397–412.

17. SKARDŽIUS, Pranas. Kalbos mokslas ir kalbininkai. *Lietuva*, 1927, bal. 23 (nr. 90), p. 2–4.

18. SKARDŽIUS, Pranas. „Meno kuopos" pradžia. Iš *Panevėžys. Geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą*. Sudarė Juozas Masilionis. Chicago, 1963, p. 312–313.

19. SKARDŽIUS, Pranas. *Rinktiniai raštai*. T. 7. Sudarė Mindaugas Šinkūnas ir Eglė Žilinskaitė-Šinkūnienė. Vilnius: VU leidykla, 2013. 395 p. ISBN 978-609-459-229-4.

20. SKARDŽIUS, Pranas. Mano gyvata ir darbas. *Aidai*, 1974, nr. 3, p. 113–116.

21. ZINKEVIČIUS, Zigmas. Pranas Skardžius. *Baltistica*, 1976, nr. 12(2), p. 214–215.

22. ZINKEVIČIUS, Zigmas. Pranas Skardžius. *Lietuvių kalbos istorija*. T.5: Bendrinės kalbos iškilimas. Vilnius, 1992, p. 299–305.

PRANAS SKARDŽIUS IN MEMOIRS OF HIS CONTEMPORARIES: LECTURER IN THE EYES OF STUDENT

EGLĖ ŽILINSKAITĖ-ŠINKŪNIENĖ

Abstract

The article reviews the memories about a noted Lithuanian linguist Pranas Skardžius. The memories are written by his student Elena Gabulaitė, who attended his lectures at the Faculty of Humanities in Kaunas. Her memories are supplemented by other people's memories and reveal a number of interesting and valuable details about this famous linguist.

JUOZAPO KOZAKEVIČIAUS VIEŠOSIOS VEIKLOS NUOSTATOS IR „AMŽIAUS KRONIKOS“ PARENGIMO MOTYVAI

ARŪNAS ASTRAMSKAS
Panevėžio kraštotyros muziejus
Vasario 16-osios g. 23, LT-35185, Panevėžys
arunasastramskas@gmail.com

Yra tik keletas atsiminimų, skirtų Panevėžio kraštui iki 1915 m. Plačiausiai žinoma Juozapo Kozakevičiaus parengta „Amžiaus kronika“. Jos egzemplioriai saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių (toliau – LMAVB) [1] ir Vilniaus universiteto bibliotekose (toliau – VUB) [2]. Dėl savo ilgos chronologijos (XIX a. 6 dešimtmetis – XX a. 4 dešimtmetis), plačios geografinės apimties, temų įvairumo, aibės iliustracijų ir įvairaus profilio to meto leidinių bei dokumentų gausos šie prisiminimai patrauklūs ir informatyvūs įvairių praeities aspektų tyrinėtojams. J. Kozakevičiaus surinkta medžiaga naudojosi dešimtys specialistų, bet atsiminimų visuma iki šiol neanalizuota, pačiai atsiminimų autoriaus asmenybei dėmesio skirta labai mažai, tik bendriausiais bruožais aptarta jo biografija ir veikla [3]. Mažai žinoma apie „Amžiaus kronikos“ parašymo aplinkybes, neaiškūs jų rengimo tikslai ir motyvai. O juk jie nulėmė atsiminimų turinį ir iki šiol daro įtaka jais besinaudojantiems tyrinėtojams. Šio straipsnio tikslas – ištirti atsiminimų parašymo motyvaciją, rasti specifines J. Kozakevičiaus pasaulėžiūros ir jo gyvenamo laiko padiktuotas atsiminimų rašymo priežastis bei atskleisti atsiminimų savitumą. Norint šį tikslą įgyvendinti, reikia išspręsti keletą uždavinių: atidžiai susipažinti su J. Kozakevičiaus biografija, jo veikla ir pagrindinėmis jos nuostatomis, išanalizuoti „Amžiaus kronikos“ parašymo aplinkybes, jos struktūrą ir turinį, pagaliau – suformuoti išvadas.

Pagrindinis tyrimų šaltinis yra pati „Amžiaus kronika“, kuri perteikia autoriaus požiūrį ir joje gausu asmeninių dokumentų bei jų nuorašų. LMAVB Rankraščių skyriuje saugomas J. Kozakevičiaus fondas F112, kuriame yra septyni saugojimo vienetai. Be to, istoriko Alfonso Šapokos fonde F233-31 yra J. Kozakevičiaus 13 puslapių mašinraštis „Žiupsnys nuotrupų iš miesto praeities“, kuris atkartoja „Amžiaus kronikos“ turinį. VUB Rankraščių skyriaus J. Kozakevičiaus fonde F40 yra net 68 saugojimo vienetai, iš kurių pirmieji devyni sudaro „Amžiaus kroniką“, o likusieji yra įvairūs dokumentai, J. Kozakevičiaus daryti išrašai, susirašinėjimas su įvairiais autoriais ir kita.

Svarbus šaltinis šiai temai yra lietuviška periodinė spauda iki 1915 m. Joje įvairių autorių korespondencijose pateikiama nemažai žinių apie Panevėžio visuomeninį gyvenimą, tame tarpe ir J. Kozakevičiaus veiklą. Joje publikuojamos ir paties J. Kozakevičiaus korespondencijos, kurios išreiškia tuometines jo nuostatas ir leidžia jas palyginti su vėlesnėmis „Amžiaus kronikoje“. Atliekant tyrimą pavyko nustatyti J. Kozakevičiaus slapyvardį *Skyrėjas* (*Skirėjas*)[1] ir suskaičiuoti per 35 iki 1914 metų jo rašytas korespondencijas lietuviškiems laikraščiams.

Juozapas Kozakevičius gimė 1858 m. Biržuose, bajorišką statusą praradusioje šeimoje, tėvas buvo smulkus tarnautojas. 1866 m. Juozapas įstojo į ką tik atidarytą Biržų liaudies mokyklą ir 1870 m. ją baigė. Tai buvo vienintelė jo baigta formali mokymo įstaiga, bet J. Kozakevičius vėliau nuolat lavinosi savarankiškai, konsultavosi su specialistais. Tai buvo tuo metu įprasta. *Knygą visuomet laikiau ištikimiausia savo drauge,* – rašo jis savo 1928 m. išleistoje brošiūroje. Sukaupta asmeninė biblioteka buvo išblaškyta Pirmojo pasaulinio karo metais [5]. „Amžiaus kronikoje“ jis atskleidžia platų apsiskaitymą, ypač istorijos srityje, geba nuosekliai ir logiškai dėstyti mintis, formuluoti pagrįstas išvadas. 1874 m., būdamas 16 metų, pradeda raštininko karjerą – tapo Biržų policijos

[1] Pavyko rasti šiuo slapyvardžiu pasirašytą Juozapo Kozakevičiaus rankraštį „Ūkininkų skolos ir kaip jas likviduoti“ skirtą kažkokiam laikraščiui. Taip pat slapyvardžiu *J. K. Skirejus* jis pasirašė stambų rankraštį, skirtą moterų mokymui Panevėžyje [4].

nuovados raštininko mokiniu, po keletos mėnesių Biržų juridinio įgaliotinio sekretoriumi. Nuo 1875 m. – jis Stumbriškių valsčiaus raštininko padėjėjas. Trys metai Stumbriškyje buvo labai svarbūs jo asmenybės formavimuisi: tapo kvalifikuotu kanceliaristu, ėmė savarankiškai lavintis, susipažino su nedidelio dvarelio savininkų gyvensena ir aplinka, patyrė pirmąją meilę.

Nuo 1878 m. – J. Kozakevičius Velžio valsčiaus raštininko padėjėjas. Nuo tų pačių metų vasaros – jis Čipėnų valsčiaus raštininko padėjėjas ir pagaliau nuo 1880 m. – Pumpėnų valsčiaus raštininkas. Pumpėnuose 1881 m. vedė Jadvygą Stefonavičiūtę, valsčiaus raštininko dukrą, su kuria vėliau susilaukė šešių sūnų ir dviejų dukrų.

1882 m., šalinant tarnautojus katalikus iš valstybinės tarnybos, J. Kozakevičų atleido iš Pumpėnų valsčiaus raštininko pareigų. Tų pačių metų pabaigoje jis įsidarbino Panevėžio tarpusavio kredito draugijoje ir persikėlė į šį miestą. 1881–1940 m. veikusi Panevėžio tarpusavio kredito draugija buvo pirmoji mieste moderni kredito institucija. Jai vadovavo ir veikloje aktyviai dalyvavo krašto dvarininkų viršūnės ir turtingieji miestiečiai. Draugija buvo labai įtakinga. Jos ir miesto savivaldybės vadovai dažnai buvo tie patys žmonės. Draugija siekė ne tik pelno, bet ir krašto ekonomikos plėtros, turėjo savo paramos programas. J. Kozakevičius šioje įstaigoje pritapo, ilgą laiką užėmė buhalterio padėjėjo pareigas, vėliau tapo vyriausiuoju buhalteriu. 1915 m. liepos mėnesį su draugijos turtu ir dokumentais evakavosi į Rusiją, gyveno Smolenske ir Lipecke Tambovo gubernijoje. Į Panevėžį grįžo 1918 m. birželį, 1919 m. bolševikų revoliucinio tribunolo buvo teisiamas už apolitiškumą: kaltintas *ne instojime jokiai partijoj*, kaltintojas reikalavo mirties bausmės, bet teismas nubaudė tik pinigine bauda. Kaip kvalifikuotas specialistas buvo bolševikų mobilizuotas ir priverstas dirbti jų administracijoje. Gegužės mėnesį Panevėžį išvadavus iš bolševikų, dirbo Panevėžio apskrities suėmimo (tiekimo) komiteto vadovo pavaduotoju, aprūpindamas Lietuvos kariuomenę maistu ir kitais reikmenimis. 1922 m., po 40 metų darbo Panevėžio tarpusavio kredito draugijoje, buvo iškilmingai išleistas į pensiją ir nuo tada jokių oficialių pareigų nebeužėmė. Mirė 1940 metais [6].

Viešoji visuomeninė J. Kozakevičiaus veikla prasidėjo labai

J. Kozakevičiaus „Amžiaus kronika". *LMAVB RS, f. 112*

Juozapas Kozakevičius. XX a. 4-as dešimtmetis. *VUB RS F41-1, p. 2*

Juozapo Kozakevičiaus šeima. *VUB RS F41-3, p. 67*

jauname amžiuje, tarnaujant valsčiuose. 1880 m. jis tapo Vabalninko taupomosios-skolinamosios draugijos valdybos nariu ir buhalteriu, vedė Vabalninko bei kitų bažnyčių išplėtimo ir remonto lėšų apskaitą [7].

Bet ypač plati J. Kozakevičiaus veikla buvo Panevėžyje nuo XX a. pradžios. 1903 m. jis pirmą kartą išrinktas Panevėžio dūmos nariu, o 1908 m. juo buvo perrinktas. Jo veikla savivaldybėje buvo labai plati ir aktyvi. Jis įėjo į švietimo komisiją, kuri rūpinosi mokyklomis ir mokymo lygiu Panevėžyje, dalyvavo komplikuotame Mergaičių gimnazijos steigime ir priklausė jos globėjų tarybai, ieškojo lietuvių ir lenkų kalbų mokytojų miesto mokykloms. Taipogi jis – savivaldybės Miesto apšvietimo elektra, Telefono stoties įrengimo, Šv. Stanislovo bažnyčios kapinių įrengimo komisijų narys. Visose komisijose dirbo aktyviai ir rezultatyviai, rengė sąmatas, susirašinėjo su reikalingais žmonėmis, ieškojo lėšų, dalyvavo derybose su įvairiais valdininkais. 1909 m. buvo išrinktas savivaldybės vadovu, bet šių pareigų atsisakė [8]. Dalyvavo ir platesnėje politinėje veikloje: 1907 m. kandidatavo į Valstybės Dūmos rinkikus, 1912 m. nuo miestiečių krikščionių vėl iškeltas kandidatu į rinkikus Kaune, kur buvo renkamas tikrasis Dūmos narys [9].

Labai svarbiu savo veiklos baru J. Kozakevičius laikė Panevėžio žemės ūkio parodų organizavimą. 1900–1913 m. tai buvo pagrindinės šio profilio parodos Kauno gubernijoje, savo tikslu kėlusios žemės ūkio pažangą, pritraukdavusios didelį visuomenės ir prekybininkų susidomėjimą [10]. J. Kozakevičius dirbo parodos paskirstomajame (распорядительный) komitete, organizavusiame visą parodos veiklą. Tikriausiai tai ir paskatino jį pasirinkti originalų *Skyrėjo* slapyvardį. J. Kozakevičius neapsiribojo darbu su parodos dokumentais. Lietuviškuose laikraščiuose jis plačiai pristatinėjo parodų programas, kvietė juose dalyvauti valstiečius, diskutavo organizavimo klausimais [11].

Juozapas Kozakevičius dalyvavo beveik visose svarbiausiose mieste veikusiose visuomeninėse organizacijose, kai kurias pats organizavo, priklausė draugijų valdyboms. Jis vienas iš Panevėžio katalikų labdarių draugijos steigėjų, jos valdybos narys, Ugniagesių draugijos steigėjas, valdybos narys, sekretorius, Realinės mokyklos

moksleivių šelpimo draugijos narys, „Blaivybės“ draugijos Panevėžio skyriaus pirmosios valdybos sekretorius, Antrosios vartotojų draugijos valdybos narys, Šv. Stanislovo bažnyčios statybos komiteto narys, Panevėžio „Šv. Cecilijos gedėtojų“ draugijos skyriaus narys, Šv. Stanislovo bažnyčios choro garbės narys, Lietuvių klubo „Vienybė“ vienas iš seniūnų [12].

Aktyvus J. Kozakevičius išliko ir evakuacijoje Rusijoje. Jis buvo Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti įgaliotinis, vienas iš Smolensko lietuvių politinio klubo seniūnų [13].

1918 m. gruodį vėl suorganizavo karo metu pakrikusius gaisrininkus, kurie tuo metu buvo labai reikalingi. Priklausė Lietuvos krikščionių demokratų partijai. 1919 m. išrinktas į miesto savivaldybės tarybą, kurioje dalyvavo iki 1922 m. pabaigos. Trumpai ėjo Panevėžio savivaldybės tarybos pirmininko pareigas [14].

Trečiajame dešimtmetyje J. Kozakevičiaus visuomeninė veikla ėmė įgauti kitą profilį. Jis tolo nuo visuomeninių organizacijų veiklos ir ėmėsi rašytinės kūrybos. 1927 m. parašė „Amžiaus kronikos“ pirmąjį tomą, bet po to šį darbą keletui metų nutraukė [15]. 1928 m. išleido brošiūrą „Mūsų protėvių pėdomis: (lietuvių kilmės teorija)“, kurioje įrodinėjo lietuvių kilmės iš Pamyro teoriją, teigdamas, kad į Europą lietuvių protėviai pateko su persų karaliaus Darijaus kariuomene 512 m. pr. Kristų. Nors ši teorija nesulaukė platesnio palaikymo, bet galima pasakyti, jog J. Kozakevičiaus tyrimas turi profesionalumo požymių: jis naudojosi plačia literatūra keliomis kalbomis, konsultavosi su specialistais [5].

1934 m. Panevėžyje kilo iniciatyva parašyti miesto istoriją. Panevėžio karaliaus Mindaugo pėstininkų pulko kapeliono Jono Vaišnoros paskatintas, J. Kozakevičius rinko medžiagą šiai istorijai. Reikalingas knygas ir kai kurių dokumentų nuorašus duktė Izabelė siuntė net iš Varšuvos. Dalis parašyto teksto pateko į „Amžiaus kroniką“ [16]. Nuo 1936 m. J. Kozakevičius ėmė rašyti kitus „Amžiaus kronikos“ tomus [17].

Juozapo Kozakevičiaus veiklos motyvams atskleisti labai svarbi yra jo artimiausia aplinka. Nuo pat vaikystės jis gyveno daugiakalbėje ir daugiatautėje terpėje. Tėvas mokėjo kalbėti lenkiškai, lietuviškai ir rusiškai, motina buvo kilusi iš dabartinės

Baltarusijos. Ji lietuviškai suprato, bet nekalbėjo. Tėvo šeimos kalba buvo lenkų [18]. Vėliau, tiek dirbdamas valsčių valdybose, tiek Panevėžyje, dalyvaudamas visuomeniniame gyvenime, jis nuolat buvo dvikalbėje ir trikalbėje aplinkoje, artimai bendravo su visų mieste gyvenusių tautų ir luomų atstovais. Dauguma institucijų, kuriose jis veikė: miesto savivaldybė, Panevėžio katalikų labdarių draugija, Ugniagesių draugija, Antroji vartotojų draugija, Šv. Stanislovo bažnyčios statybos komitetas, lietuvių klubas „Vienybė" buvo daugiatautės. Tik Panevėžio parodų komitete vyravo lenkai, o „Blaivybės" Panevėžio skyriuje – lietuviai. Paties J. Kozakevičiaus šeimoje vyraujanti kalba buvo lenkų, kai kurie vaikai pasirinko lenkų tautinę tapatybę. Sūnus Ignotas lietuviškai kalbėjo sunkiai. Sūnus Zigmantas savanoriu kovėsi Lenkijos armijoje. Jis apdovanotas garbingiausiu Lenkijos kariniu ordinu Virtuti Militari. Savo gyvenamąja vieta pasirinko Lenkijos Respubliką. Duktė Izabelė irgi nepakankamai mokėjo lietuvių kalbą, kad galėtų dirbti Lietuvos įstaigose. Ji gyveno Varšuvoje ir dirbo universiteto administracijoje [19].

J. Kozakevičiaus tautinės pažiūros kurį laiką galbūt svyravo[2], bet XX a. pirmajame dešimtmetyje jis jau buvo pasirinkęs lietuvio tapatybę. Tai įrodo jo korespondencijos, kuriose J. Kozakevičius rūpinasi lietuvių kalbos teisėmis steigiamoje Panevėžio mergaičių gimnazijoje, ragina valsčių valdybas ją paremti lėšomis ir taip garantuoti sau teises gimnazijos globėjų taryboje, kurioje galėtų ginti lietuvių interesus. Jis rūpinosi lietuvių kalbos mokymu Realinėje mokykloje, lietuvius ragino užsiimti prekyba ir kitais verslais [20].

J. Kozakevičiui visiškai nebūdingos nacionalistinės nuostatos, atvirkščiai, jis siekė lietuvių ir lenkų tautų koegzistavimo ir bendradarbiavimo, bendražmogiškas vertybes kėlė aukščiau nei tautines. *Savo santykiuose su bajorija ir su valstiečiais niekados nesirūpinau „užsitarnauti". Nesidairydamas kas prieš mane stovi, tai darydavau, kas mano nuomone buvo visuomenei tinkama* – teigė vienoje laikraščio diskusijoje 1908 m. [21]. *Panevėžio miesto valdyba niekados neskiria*

[2] Pirmuosius savo užrašus jaunystėje rašė lenkiškai.

pašalpų „lietuviams" ar „ lenkams": ji rūpinasi tautišku apšvietimu „visų" Panevėžio gyventojų – tokią poziciją J. Kozakevičius dėstė atsakydamas į kandžią pastabą „Vilties" redakcijai. Savo korespondencijose laikraščiams jis akcentavo gerus abiejų tautų santykius, rodė pozityvius bendradarbiavimo pavyzdžius (bendradarbiauja kultūrinės draugijos ir asmenys, lenkai šelpia lietuvius mokinius ir studentus), juos netgi idealizavo: *Lietuviai su lenkais kėlė stiklus ir sveikinosi Naujųjų Metų sulaukę, velydamies kits-kitam geresnės ateities. Turime viltį, kad dažniau susitikdami vienoje kuopoje, geriau kits-kitam išsireikšime savo vargus ir reikalus ir eidami pirmyn ranka į ranką išsikovosime sau tokias tautiškas įstaigas, kurios mus kartu ves į linksmą šviesą* [22]. Tokios nuostatos išsiskyrė to meto lietuvių panevėžiečių korespondencijų tautine tema kontekste, kuriose dominavo smulkios tautinės priekabės ir kaltinimai nutautėjimu. J. Kozakevičiaus asmeninės pažiūros į tautų santykius kitų miesto bendruomenės veikėjų lietuvių tarpe buvo savitos. Lietuvių ir lenkų tautų sugyvenimo idėjų Panevėžyje tuo metu tarp lietuvių daugiau niekas viešai neskleidė. J. Kozakevičiaus pažiūros tautiniu klausimu buvo liberaliosios lietuvių atgimimo krypties trajektorijoje ir kartu priminė lenkų krajovcų grupės nuostatas. Abi šios srovės siekė tautinės santarvės.

Neapsiribodamas laikraštinėmis deklaracijomis apie tautų bendradarbiavimą, J. Kozakevičius pats darbavosi šioje srityje. Jis lygiaverčiai rūpinosi lietuvių ir lenkų kalbų mokymu Panevėžio mokyklose [23], korespondencijas apie miesto bendruomenės gyvenimą rašė į lietuviškus ir lenkiškus laikraščius[3], abiejų tautų labui veikė mišriose organizacijose.

Lietuvos Respublikos pirmasis dešimtmetis J. Kozakevičiui atnešė daug skausmo ir nusivylimo. Sūnus Stanislovas buvo mobilizuotas į Raudonąją armiją ir mirė nuo dėmėtosios šiltinės. Sūnus Juozapas (Kronštato jūrų mokyklos dėstytojas), iš kurio tikėtasi

[3] J. Kozakevičiaus korespondencija lenkų kalba detaliai neištirta, bet netenka abejoti, kad tokia yra. 1912 m. „Vilties" laikraštis perspausdino jo korespondenciją iš „Kuryer Litewski", „Skardas" jį tiesiai vadina „Kuryer Litewski" korespondentu Panevėžio paviete, „Amžiaus kronikos" 2 tome išlikęs korespondencijos „Kurjer Wileński" nuorašas. Be to, žinomos jo korespondencijos „Kuryer Litewski" [24].

daugiausia, bolševikų buvo apkaltintas dalyvavimu Kronštato maište ir nukankintas, nors tėvas dėjo pastangas jį išgelbėti [25]. Dėl įtemptų santykių su Lenkija ryšiai su ten gyvenančiais vaikais tapo sudėtingi. Be to ir Panevėžio tarpusavio kredito draugija, kuriai buvo atiduota keturiasdešimt kūrybiško, nuoširdaus darbo metų, iškilmingai išlydėjusi į pensiją, po keletos metų mokėjimą nutraukė. Savo teises J. Kozakevičiui teko ginti teisinėse instancijose [26].

Ryškiai Lietuvoje pasikeitė ir tautų santarvės perspektyvos. Dominuojanti tautiškumo ideologija netoleravo artimo tautų bendradarbiavimo, instituciniai lietuvių ir lenkų bendruomenių kontaktai tapo labai ribotais, nors asmeniniai ryšiai tarp senosios, prieškarinės inteligentų kartos dalinai išliko. J. Kozakevičiui tai teko patirti tiesiogiai. Išrinktas į miesto tarybą Lietuvos krikščionių demokratų partijos sąraše, jis frakcijos vadovo vis tik buvo priskirtas nepartiniams, taip užkertant kelią užimti bet kokias pareigas savivaldybėje. Žadėta blokuoti ir visas jo iniciatyvas. Priežastis – J. Kozakevičiaus ir kito prieškarinio visuomenės veikėjo, gydytojo Kazimiero Slieko, pareiškimas krikščionių demokratų susirinkime, kad jiems rūpi **visų** (išskirta mano – A. A.) Lietuvos ir Panevėžio gyventojų gerovė, nors jie kaip katalikai rems ir palaikys krikščionių demokratų siekius [27]. Tokia bendražmogiška pozicija tuomet laikyta pasenusia ir neaktualia. Norėdamas viešai veikti bendruomenėje asmuo privalėjo save tapatinti su konkrečia socialine grupe ir tautine bendrija. Todėl tolesnis šios „senamadiškos" pozicijos, besirūpinant bendrąja visuomenės gerove, laikymasis „Amžiaus kronikos" autorių stūmė iš viešo gyvenimo. Nuotaikos J. Kozakevičiaus puoselėtai lietuvių ir lenkų santarvei buvo visiškai nepalankios. Kartais mieste atvirai reiškėsi tautinė neapykanta. Lietuvos ir Lenkijos konflikto dalimi tapo lenkų mokyklų varžymas ir uždarinėjimas, lenkų tautybės asmenims trukdyta įteisinti savo tautybę, 1938 m. kilusios antilenkiškos demonstracijos metu peiliu sunkiai sužeistas moksleivis lenkas, apkumščiuoti lietuviai policininkas ir mokytojas [28].

Laikas grįžti prie „Amžiaus kronikos" parašymo aplinkybių. Reikia konstatuoti, kad jos sudarymas nebuvo impulsyvus iš

visuomeninės veiklos stumiamo žmogaus refleksas. Jaunystėje, dar dirbdamas Stumbriškio valsčiaus valdyboje, jis pradėjo rašyti dienoraštį, kuriame aptardavo įvykius, perskaitytas knygas, gautus laiškus, santykius su žmonėmis. Iki Pirmojo pasaulinio karo šie užrašai sudarė du tomus po 300 puslapių (kitur minimi keturi tomai), kurie karo suirutėje dingo [29]. „Amžiaus kronika" tapo natūraliu dienoraščio tęsiniu ir plėtiniu, jo rašymo patirtis autoriui pagelbėjo atkuriant atmintyje įvykius. Tam labai padėjo ir daugybė išsaugotų įvairiausio pobūdžio dokumentų.

Kaip jau minėta, pirmasis „Amžiaus kronikos" tomas parašytas 1927 m., baigtas birželio 27 d., nors įžanga jam parašyta dar 1926 m. gruodį. Pradėdamas rašyti atsiminimus J. Kozakevičius priėmė įprastai atsiminimų autoriams nebūdingą, daug papildomo darbo ir organizacinių pastangų reikalaujantį sprendimą rašyti du tų pačių atsiminimų egzempliorius, numatant skirtingus jų saugotojus. Į pirmąjį sudarytojas planavo dėti savo turimų dokumentų originalus, o antrajame talpinti kruopščiai padarytus jų nuorašus. Nuo pat pradžių buvo planuojama, kad vienas atsiminimų egzempliorius bus perduotas Kauno Vytauto Didžiojo universitetui (toliau – VDU), o antrasis – Vilniaus Stepono Batoro universitetui [30].

1935 m. grįžęs prie „Amžiaus kronikos" rašymo J. Kozakevičius pasitikrino, ar minėti universitetai jo atsiminimus priims ir gavo patikinimus, jog ši medžiaga yra pageidautina ir laukiama. Tais pačiais metais dalį paruoštos medžiagos išsiuntė į Vilnių. Palaikyti ryšius su S. Batoro universitetu padėjo Varšuvoje gyvenanti duktė Izabelė [31]. 1936 m. parašytas antrasis atsiminimų tomas, 1937 m. baigti trečiasis ir ketvirtasis tomai [32]. Tų metų balandžio 19 dienos laiške VDU rektorius Mykolas Römeris užtikrino J. Kozakevičių, kad atsiųsta medžiaga bus priimta ir pasisiūlė Stepono Batoro universitetui skirtą kronikos dalį persiųsti kolegoms į Vilnių. Šį pažadą, kaip matyti iš J. Kozakevičiaus fondo VUB, kauniečiai ištesėjo. Birželio mėnesį rektorius ir VDU bibliotekos vadovas Vaclovas Biržiška jau dėkojo už gautus penkis „Amžiaus kronikos" tomus [33]. Bet kažkuri medžiagos dalis į Stepono Batoro universiteto biblioteką pateko ir vėliau, nes tarp kitų šio fondo dokumentų yra 1938 m. rugpjūčio 6 d. „Panevėžio garso" iškarpa su publikuota „Amžiaus kronikos"

ištrauka [34]. Malonu konstatuoti, kad J. Kozakevičiaus pasirinktos paveldo saugyklos, nežiūrint į Antrojo pasaulinio karo ir pokario suirutę, gerai atliko savo misiją saugodamos „Amžiaus kroniką". Tik 1950 m., uždarius VDU ir išformavus biblioteką, joje buvęs „Amžiaus kronikos" egzempliorius perkeltas į Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyną.

„Amžiaus kronikos" struktūros ir turinio analizę sunkina, bet kartu ir jos vertę keleriopai didina tai, kad ji sudaryta iš ištiso autorinio teksto, įvairių išrašų, dokumentų ir jų nuorašų, leidinių, fotografijų, net pašto ženklų, etikečių, banknotų ir kortų pavyzdžių komplekto. Kartais šioje masėje J. Kozakevičiaus autorinis atsiminimų tekstas sudaro mažesnę ar net mažą dalį. Kaip jau minėta, LMAVB J. Kozakevičiaus fonde yra septyni saugojimo vienetai. Pirmieji penki (F112-1–F112-5) yra „Amžiaus kronikos" sudėtinės dalys. Penktajame autorinio teksto nėra, tik dokumentai ir jų nuorašai. Su šeštuoju nepavyko detaliai susipažinti (vykdomi restauravimo darbai), septintajame yra tik 2-jų puslapių apimties J. Kozakevičiaus laiškas M. Römeriui apie rankraščio išsiuntimą. Atsiminimai sudaryti iš dalių, kurias autorius vadina knygomis. LMAVB saugomame egzemplioriuje jos po kelias įrištos į stambesnius tomus. J. Kozakevičiaus pastangomis viršeliai aprūpinti spaustuvėje gamintomis antraštėmis, sudaryti išsamūs turiniai ir pavardžių rodyklės. Pirmasis tomas (176 lapai) skirtas daugiausia Kozakevičių šeimos istorijai ir asmeninei J. Kozakevičiaus autobiografijai iki apsigyvenimo Panevėžyje. Taip pat rašoma apie Panevėžio bažnyčių pastatus ir jų statymą, kapines, santykius su kunigais, aprašoma ilgamečio Šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebono Mykolo Chodorovičiaus veikla. Įterpta keletas puslapių skirtų Lietuvos istorijai. Jie tikriausiai buvo parašyti jau minėtai Panevėžio istorijos knygai. Daugybė asmeninių ir vaikų dokumentų nuorašų, talpinamos temas atitinkančios fotonuotraukos. Antrasis tomas (353 lapai) skirtas daugiausia Panevėžio tarpusavio kredito draugijai. Aprašo jos įkūrimo aplinkybes ir veiklos strategiją, pateikia keliolikos draugijos vadovų ir svarbių darbuotojų biografijas ir charakteristikas. Kai kurių žmonių charakteristikos gan aštrios. Šiame tome aprašoma draugijos evakuacija ir veikla Rusijoje Pirmojo pa-

saulinio karo metu, bolševikmetis Panevėžyje. Yra ir bendrųjų krašto aprašymų, matyt, skirtų rengtai monografijai. Bet didžiąją tomo dalį sudaro spaustuvėje spausdinti Panevėžio tarpusavio kredito draugijos dokumentai: susirinkimų protokolai, metinės ataskaitos ir balansai, pajamų ir nuostolių žiniaraščiai, skolininkų sąrašai. Šie dokumentai apima 1882–1935 m. laikotarpį, bet didžioji dalis yra ikikariniai. Ypač didelę vertę turi 1882 ir 1915 m. draugijos narių sąrašai, kuriuos istorikai gali panaudoti įvairiais pjūviais. Tai puiki empirinė medžiaga tiek regiono, tiek visos Lietuvos kredito sistemos iki Pirmojo pasaulinio karo analizei. Pateikiama ir pora banko darbuotojų nuotraukų. Trečiasis „Amžiaus kronikos" tomas savo apimtimi kiek mažesnis (185 lapai). Jis daugiausia skirtas švietimo būklei iki Pirmojo pasaulinio karo. Aprašomos mokyklos, jų veikla, įdėtas didelis pluoštas Panevėžio savivaldybės švietimo komisijos dokumentų, žinios apie lietuvių ir lenkų kalbų mokytojų paiešką, mokinių sąrašai. Taipogi dėmesio skiriama Vladislovo Kerbedžio ligoninei, aprašoma Panevėžio labdarių draugijos įkūrimas ir veikla. Daug asmeninių dokumentų nuorašų, informacijos apie vaikų likimus. Iš spaudinių reikia paminėti Labdarių draugijos nuostatus (1906 m.), 1910 m. veiklos ataskaitą. Daug vaikų, kitų giminaičių nuotraukų. Ketvirtasis tomas (431 lapas) labai įvairus. Daug dėmesio skiriama Panevėžio žemės ūkio parodoms, nemažai jų organizavimą atspindinčių dokumentų, pateikiamas 1791 m. Panevėžio privilegijos nuorašas, yra keletas ilgų išrašų iš publikuotų leidinių. Vėl detaliai grįžtama prie evakuacijos ir bolševikmečio, aprašomas telefonų tinklo kūrimas. Daug vertingų nuotraukų. Įdėtos Panevėžio parodų 1901 ir 1910 metų taisyklės, V. Kerbedžio ligoninės (1913) ir ugniagesių draugijos (1908 m.) įstatai, daug kitų ugniagesių dokumentų, 1919 m. savivaldybės rinkimų partijų kandidatų sąrašai, rinkimų taisyklės, balsavimo kortelės, banknotai, pašto ženklai. Čia išvardintos tik pagrindinės tekstų ir dokumentų temos. Yra daugybė smulkesnių, kurioms skirta tik vienas kitas puslapis.

Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomos „Amžiaus kronikos" sandara kiek kita. Čia autoriaus sudarytos „knygos" įrištos atskirai, todėl atsiminimų tomų yra daugiau – devyni, kai kurie labai solidžios apimties (F40–5 438 lapai, F40–6 432 lapai).

Kyla klausimas, ar abiejuose atsiminimų egzemplioriuose esanti medžiaga yra tapati. Norint tai nustatyti, reikia atlikti turinio palyginimą, bet šis didžiulis darbas jau yra už šiame tyrime užsibrėžtų uždavinių ribų. Galima kelti pagrįstą prielaidą, kad autorinių atsiminimų turinys labai artimas abiejuose egzemplioriuose, nes jie spausdinti mašinėle darant keletą kopijų. Įvairių priedų sudėtis gali gerokai skirtis. Pavyzdžiui VUB egzemplioriuje yra keliasdešimt lapų dokumentų apie lenkų gimnazijos Panevėžyje statybą, analogiškų dokumentų ar jų nuorašų LMAVB nėra.

Atsiminimų tekstai turi trūkumų: jie ne visuomet nuoseklūs, kartais mintys kartojasi ar netikėtai nutrūksta, yra sumaišytų lapų. Pasitaiko, kad nėra tekste minimų iliustracijų. Tai žmogiškųjų savybių nulemti trūkumai, kuriuos J. Kozakevičius puikiai žinojo ir buvo savikritiškas: *Autorius aklas senis 78 m. ir aštrumo atminties nustojo, taigi kronikoje daug kas pasikartoja, kitur žinios netikėtai nutrūksta.* J. Kozakevičiaus „Kronikos" ir korespondencijų laikraščiuose stiliui būdingas dalykiškumas, konkretumas, informatyvumas. Jo tekstuose nėra tuščiažodžiavimo, rašymo apie tai, ko autorius gerai nežino. Daugiausia autorius remiasi savo patirtimi ir tik retais atvejais atpasakoja kitų asmenų perduotą informaciją. Tekstuose apie žmones dažni moraliniai jų veiklos vertinimai. J. Kozakevičius nevengia rašyti tiesiai ir atvirai apie jo manymu negatyvius poelgius ir laikysenas. Suprasdamas, kad jo vertinimai gali būti skaudūs minimiems asmenims ar jų giminaičiams, jis išsirūpino VDU rektoriaus M. Römerio pažadą, jog atsiminimai taps viešais tik praėjus dešimčiai metų po autoriaus mirties [35].

Kartu reikia atkreipti dėmesį, kad „Amžiaus kronikoje" esantys leidiniai yra ne tik puikus šaltinis krašto praeičiai pažinti, bet gali būti ir reti, net vieninteliai išlikę egzemplioriai. Jie vertingi ne tik savo turiniu, bet ir kaip Panevėžio kultūros istorijos artefaktai.

Natūralu, kad atsiminimuose didžioji dėmesio dalis tenka įvykiams iki Pirmojo pasaulinio karo, evakuacijai ir pirmiesiems pokario metams, kuomet jų autorius aktyviai dalyvavo visuomenės gyvenime. Kur kas rečiau jis išreiškė savo požiūrį į Panevėžio visuomeninį gyvenimą Lietuvos Respublikoje, bet kai kurios svarbios užuominos leidžia kelti prielaidas apie atsiminimų rašymo motyvaciją.

„Amžiaus kronikos" įžangoje J. Kozakevičius atvirai išdėsto savo pagrindinius motyvus: *Menkutis esmu žmogelis, silpnas mano mokslas, kad tinkamaj galėčiau savo Tėvynėj patarnauti. Jos bajsius įvykius visoje plotmėje tinkamomis spalvomis nuopiešti-aprašyti, bet kiek išmanau-įsigaliu už to imuos, nepretenduodamas į didžiavyrius ir nebijodamas kritikos. Siekimas mano, mano amžiaus įvykius apšviesti, del savo įpėdinių.* Kitoje įžangos vietoje jis išsireiškia panašiai, bet emocingiau ir prideda savo gyvenamo laikotarpio vertinimą: *Šios gi gadynės Lietuviai yra begaliniai šovinistai. Nors da galėtų rasti savo sienose daugybe užrašų padarytų lenkų, rusų, vokiečių kalbose apej Lietuvos praejtį, bet dėl to kad tie užrašai daryti ne Lietuvių kalboje juos najkina, degina, nebrangina* [36]. Taigi, pagrindiniu savo tikslu J. Kozakevičius įvardija buvusių įvykių aprašymą, kuriems jo manymu gresia užmarštis. Atsiminimų turinys patvirtina, kad autorius, kiek galėdamas siekė įgyvendinti savo tikslą, dokumentuoti praeitį. Nors J. Kozakevičiui visai nebūdinga savigyra ir savo vaidmens sureikšminimas, bet kartais jis atvirai didžiuojasi buvusia veikla, jos nesuasmenindamas. *Panevėžys buvo pažangus! Ledlaužis* – taip autorius išsireiškia aprašydamas telefono stoties ir tinklo įrengimą. Su entuziazmu rašo apie apskrities bajorų vadovo Povilo Puzino novatorišką veiklą [37]. Modernizacija ir pažanga J. Kozakevičiui yra labai svarbios vertybės ir dažnai jis praeitį vertina šiuo aspektu.

Atsiminimuose yra ir kitas klodas: J. Kozakevičius dažnai kritiškai atsiliepia apie savo gyvenamą laiką po Pasaulinio karo. Jis savivaldybę kritikuoja už neūkiškumą, dvasininkus už klerikalizmą, nepatenkintas naujosios Panevėžio katedros puošyba ir tvarka joje, labdaros organizavimu, apskritai kaltina visuomenę sumaterialėjimu [38]. Nieko panašaus nėra jam atsimenant prieškarinius laikus. Ten jis kritiškai žvelgia tik į carinės administracijos veiksmus ir atskirų žmonių veiklą, bet nekritikuoja institucijų ar socialinių grupių. Tekstuose ryškėja opozicija tarp pozityvių prieškario visuomenės bruožų ir, J. Kozakevičiaus nuomone, negatyvių pokario visuomenės gyvenimo pusių. Jaučiama nuoskauda, kad prieškariniai įvykiai yra gožiami aktualijų, nevertinami ir retai prisimenami.

Tokia J. Kozakevičiaus pozicija provokuoja kelti prielaidą apie „Amžiaus kronikoje" vykstančią neakivaizdžią diskusiją su tuometine

„dabartimi". Pozityviais praeities pavyzdžiais ir tuometinės „tikrovės " kritika autorius išsako savo požiūrį į Panevėžio bendruomenę. Neturėdamas galimybės savo pozicijos išreikšti viešoje erdvėje, ją talpina atsiminimuose ir tikisi kada nors vėliau būti išgirstas. Juk ir pačius atsiminimus jis rašo ne privačiam artimųjų ar giminaičių ratui, o gerai apgalvojęs jų galimus naudotojus, renkasi viešas mokslo institucijas ir mokslo aplinką.

Atsiminimai liudija, kad J. Kozakevičiaus požiūris į lietuvių ir lenkų santykius per pokarinį laikotarpį nepakito, nors bendras visuomeninis fonas darė stiprų spaudimą. Išdrįsdamas, nors ir neviešai, lietuvius pavadinti šovinistais jis pasisakė prieš dominuojančią nuomonę. Jo sprendimas „Amžiaus kroniką" rašyti dviem egzemplioriais ir juos perduoti abiejų tautų – lietuvių ir lenkų universitetams rodo jo nuoseklumą lygiaverčiai vertinant abi labai tampriomis, sudėtingomis ir prieštaringomis istorinėmis sąsajomis susietas tautas.

J. Kozakevičiaus veiklos ir „Amžiaus kronikos" turinio analizė leidžia suformuluoti keletą išvadų. Pirmiausia reikia pasakyti, kad atsiminimų autoriaus labai plati, intensyvi, ilgai trukusi visuomeninė veikla ir polinkis ją dokumentuoti sudarė sąlygas daug įvairių gyvenimo sričių apimančių atsiminimų parašymui. „Amžiaus kronika" sudaro sudėtingą asmeninių atsiminimų, leidinių, dokumentų ir jų nuorašų, nuotraukų ir kitų priedų komplektą, atspindintį labai įvairius XIX a. pabaigos – XX a. pradžios daugiausia Panevėžio regiono istorinės raidos aspektus. Atsiminimų turinys yra labai konkretus ir dalykiškas. Pagrindinis jų parašymo motyvas – autoriaus siekis įamžinti jo gyvento laikotarpio įvykius ir žmones, išreikšti savo požiūrį į praeitį ir gyvenamą „šiandieną". Tai klasikiniai daugumos atsiminimų rašymo tikslai. Atsiminimų specifiką sudaro ir jų vertę labai didina tai, kad juose aprašytas vieno iš Lietuvos miestų bendruomenės gyvenimas. Šis praeities sektorius retokai patenka į lietuvių autorių atsiminimų puslapius. Atsiminimų išskirtinumo pagrindas yra autoriaus požiūris į tautų santykius miesto bendruomenėje. J. Kozakevičius, skirtingai nei dauguma to meto lietuvių visuomenės veikėjų, žmonių veiklą vertino ne etnocentristiniu pjūviu, ne pagal jų tautybes ir luomus, o pagal veiklą

ir jos rezultatus. Tai aptariamiems laikams modernus požiūris, kurio dėka atsiminimai praturtina žinias apie praeitį, atveria mažai pažįstamus bajoriškos aplinkos ir lenkų tautybės žmonių gyvenimo aspektus, sudaro galimybes objektyviau juos vertinti.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. KOZAKEVIČIUS, Juozapas. *Amžiaus kronika*. 4 t. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 112–1, f. 112–2, f. 112–3, f. 112–4.

2. *Juozapo Kozakeviačiaus fondas*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 40.

3. ASTRAMSKAS, Arūnas. Juozapas Kozakevičius ir jo „Amžiaus kronika". Iš *Kraštiečiai–2: teorinės konferencijos pranešimų tezės*, Panevėžys, 1994 m. gruodžio 15 d. Panevėžys, 1994, p. 3–4; Panevėžio balsas, 1995, kovo 8, 9, 10.

4.VUB RS, f. 40–50, lap. 1; LMAVB RS, f. 112–3, p. 16–27.

5. KOZAKEVIČIUS, Juozapas. *Mūsų protėvių pėdomis: (lietuvių kilmės teorija)*. Panevėžys, 1928, p. 1.

6. LMAVB RS, f. 112–1, p. 13, 55, 59–120; f. 112–2, p. 205–210, 231; f. 112–4, p. 169, 276.

7. LMAVB RS, f. 112–1, p. 74–76.

8. ASTRAMSKAS, Arūnas. XX amžiaus pradžios Panevėžio visuomenės veikėjai. Iš *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Lietuvos kultūros kontekste*. Panevėžys, 2010, p. 22–63.

9. Panevėžio paviete. *Skardas*, 1907, sausio 31 (nr. 5), p. 72; Panevėžys. *Šaltinis*, 1912, nr. 39, p. 620.

10. ASTRAMSKAS, Arūnas. Panevėžio žemės ūkio parodos. *Mūsų praeitis*, 1997, nr. 5, p. 73–80.

11. LMAVB RS, f. 112–4, p. 54; Slapyvardžiu Skyrėjas pasirašyti J. Kozakevičius straipsniai apie parodą: Panevėžys. Kauno Ūkiškoji Draugija rengia... *Vilniaus žinios*, 1908, gegužės 15 (nr. 106), p. 1; Panevėžio Parodos, Kauno Ūkio Draugijos steigiamos gegužės 25, 26 ir 27 d., programa. *Viltis*, 1908, gegužės 14 (nr. 55), p. 3; Panevėžys: [atsakymas „Aido" valdybai Vilties Nr. 58, p. 3]. *Viltis*, 1908, gegužės 25 (nr. 60), p. 3; Panevėžio Ūkio Paroda. *Viltis*, 1908, gegužės 28 (nr. 61), p. 2; Panevėžys. Paroda. *Viltis*, 1908, birželio 6 (nr. 64), p. 3; Ūkio paroda Panevėžyje 1909 metais. *Viltis*, 1908, lapkričio 28 (nr. 138), p. 2–3; Panevėžio ūkio Paroda. *Viltis*, 1910, gegužės 12 (nr. 53), p. 3; Apie Panevėžio ukio parodą 1910 m. *Lietuvos ūkininkas*, 1910, gegužės 12 (nr. 19), p. 172–173; Panevėžys. Ukio paroda. *Lietuvos žinios*, 1913, balandžio 6 (nr. 41), p. 3; Panevėžys. *Viltis*, 1913, balandžio 5 (nr. 40), p. 4.

12. ASTRAMSKAS, Arūnas. XX amžiaus pradžios Panevėžio visuomenės veikėjai. Iš *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Lietuvos kultūros kontekste*. Panevėžys, 2010, p. 22–63; Panevėžys. *Viltis*, 1909, rugsėjo 4 (nr. 102), p. 2. Parašas: NEVĖŽIO MYLĖTOJAS; Panevėžys. *Vienybė*, 1910, nr. 13 p. 199. Parašas: POVILO DRAUGAS; KOZAKEVIČIUS, Juozapas. Panevėžio visuomenės veikėjų sąrašas. LMAVB RS, f. 112–4, p. 214–215.

13. LMAVB RS, f. 112–4, p. 224, 231, 232, 241.

14. LMAVB RS, f. 112–3, p. 253, 299.

15. LMAVB RS, f. 112–1, p. 47.

16. LMAVB RS, f. 112–4, p. 180–215. Panevėžio istorijai rašyto teksto gali būti ir kitose „Amžiaus kronikos" vietose, jį atpažinti ir išskirti yra sudėtinga.

17. LMAVB RS, f. 112–2, p. 240.

18. LMAVB RS, f. 112–1, p. 35.

19. LMAVB RS, f. 112–3, p. 132–134.

20. KOZAKEVIČIUS, J. Panevėžys (Kauno g.), Mergaičių gimnazija. *Lietuvos ūkininkas*, 1906, gruodžio 7 (nr. 60), p. 718; Slapyvardžiu *Skyrėjas* pasirašyti straipsniai: Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1908, rugsėjo 30 (nr. 219), p. 3; Panevėžys. *Šaltinis*, 1913, gegužės 27 (nr. 21), p. 333–334; Panevėžys. *Viltis*, 1908, gruodžio 7 (nr. 142), p. 2.

21. Panevėžys: [atsakymas „Aido" valdybai į straipsnį, išspausdintą *Vilties* Nr. 58, p. 3]. *Viltis*, 1908, gegužės 25 (nr. 60), p. 3. Parašas: SKYRĖJAS

22. Panevėžio skolinimos draugija... *Viltis*, 1908, sausio 1 (nr. 1), p. 2–3; Panevėžys. *Viltis*, 1908, sausio 16 (nr. 7), p. 3. Parašas: SKYRĖJAS.

23. Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1908, rugsėjo 30 (nr. 219), p. 3. Parašas: SKYRĖJAS.

24. *Viltis*, 1912 m., sausio 29 (nr. 13), p. 2; *Skardas*, 1907, sausio 31, (nr. 5), p. 72; LMAVB RS, f. 112–2, p. 353; *Kurjer Litewski*, 1906, spalio 31, (nr. 247), p. 3; gruodžio 22 (nr. 290), p. 3.

25. LMAVB RS, f. 112–3, p. 162, 162at; p. 177, 177at.

26. LMAVB RS, f. 112–2, p. 231.

27. LMAB RS, f. 112–4, p. 299

28. BUCHOWSKI, K. Retorsijos įkaitai: lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais. Iš *Darbai ir dienos*. Kaunas, 2003, nr. 34, p. 49–101.

29. LMAVB RS, f. 112–1, p. 66; f. 112–3, p. 4.

30. LMAVB RS, f. 112–1, p. 9–11, p. 47, 48.

31. LMAVB RS, f. 112–2, p. 2; VUB RS, f. 40–8, lap. 13.

32. LMAVB RS, f. 112–2, p. 240; VUB RS, f. 40–8, lap. 16.

33. LMAVB RS, f. 112–4, p. 407–408; VUB RS, f. 40–8, lap. 5, 12.

34. VUB RS, f. 40–8.

35. LMAVB RS, f. 112–2, p. 240; f. 112–4, p. 407.

36. LMAVB RS, f. 112–1, p. 9–11.

37. LMAVB RS, f. 112–4, p. 47; f. 112–2, p. 40–45.

38. LMAVB RS, f. 112–4, p. 120; f. 112–1, p. 147, 152.

JUOZAS KOZAKEVIČIUS' ATTITUDES OF PUBLIC ACTIVITIES AND PREPARATION MOTIVES OF THE "CENTURY CHRONICLE"

ARŪNAS ASTRAMSKAS

Abstract

There are only a few memoirs devoted to Panevėžys region until 1915. The most widely known is „The Century Chronicle" of Juozas Kozakevičius, copies of which are stored in the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences and the Library of Vilnius University. Due to its long chronology (the 6th decade of the nineteenth century – the 4th decade of the twentieth century), wide geographic coverage, the variety of topics, and a set of illustrations of various profiles of the time, and the abundance of publications, these memories are attractive and informative for the researchers of various historical aspects.

This article aims to present the biography of J. Kozakevičius, his main attitudes to the public activities. The author also aims to analyze the circumstances of writing the "Century Chronicle", its structure and content.

J. Kozakevičius was born in 1858 in Biržai. In 1870 he graduated from Biržai Folk School. In 1874, at the age of 16, he starts his scribe's career. He worked in Biržai, Stumbriškis, Velžys, Pumpėnai. Since 1882 he works as accountant in Panevėžys mutual credit society. There he worked until his retirement in 1922. He was actively involved in community activities and has been continuously collected to the Panevėžys Dūma.

Broad, intense, long-term social activity and a tendency to document it has enabled to write memoirs of different walks of life. The author sought to commemorate the events of the period in which he lived and the people of that time; to express their views on the past and the life of today.

A specific feature of the memoirs, and their value is increased by the fact that there is described a community life of one of Lithuanian towns, while this sector of the past rarely gets place in the pages of Lithuanian authors' memoirs.

VYTAUTAS CIVINSKIS *DIENORAŠTYJE* (1904–1910) APIE PANEVĖŽIO KRAŠTĄ

VERONIKA GIRININKAITĖ
Vilniaus universiteto biblioteka
Universiteto g. 3, LT-01513, Vilnius
veronika.girininkaite@mb.vu.lt
veronikaden@gmail.com

DIENORAŠTIS[1]

Vytauto Civinskio[2] gyventa ir aktyviausiai veikta Anykščių (Latavėnai, Troškūnai) bei Skapiškio (Mituvos dvaras ir pats miestelis) regionuose. Šie regionai priskirtini Panevėžio kraštui tiek pagal tuometinį, dvidešimtojo amžiaus pradžios, administracinį suskirstymą, tiek bendrakultūrinę erdvę. Tarp kitų temų – studijos užsienyje, nelegali veikla platinant spaudą, asmeniniai užrašai – *dienynyje*[3] atspindima ir Panevėžio krašto kultūra.

V. Civinskio dienoraštis rašytas nuo 1904 iki 1910 metų. Jį sudaro 27 saugojimo vienetai – stori liniuoti mokykliniai sąsiuviniai (matmenys apie 22x18 cm) (VUB RS F-1 nuo D1024 iki D1052, tarp numeruotų sąsiuvinių trūksta vieneto, kuris būtų D1027).[4] Mokslų Akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomi du panašios išvaizdos V. Civinskio sąsiuviniai. Viename jų – skaitytų 1899–1907

[1] Autorė dėkinga už pagalbą pasirenkant medžiagą ir redaguojant pranešimą VUB RS vedėjai Nijolei Šulgienei ir kolegei Irenai Katilienei, už vertingus patarimus ir galutinę straipsnio redakciją enciklopedininkui Arvydui K. Karaškai.

[2] Įvairiuose šaltiniuose nurodoma šio asmens pavardės forma Civinskas (pvz., straipsnio pavadinimai Lietuvių enciklopedijoje, Kupiškėnų enciklopedijoje). Pats autorius pasirenka įvairius parašo variantus – Witold Ciwinski, Vytautas Civinskis, Cyvynskas ir Витольд Иеронимович Цывинскій, kai rašyti tenka rusiškai.

[3] V. Civinskio naudojamas pavadinimas. Tarsi ieškodamas tinkamo žanro apibūdinimo, savo atsiminimams jis suteikia įvairius įvardinimus: *Wszystkiego po troszkę, Zgrzyt duszy, Записки Недоўлянного, Memoires d'un Cochon Exaltė, Alkano užrašai, Kelionė prie Gero Ūpo, Powieść bez tytułu, „Nosa wycieranie", Mėšlas Harmonijai* ir t.t.

[4] toliau tekste, kai rankraštį sauganti institucija nenurodoma, turima omenyje. VUB RS.

Vytautas Civinskis (apie 1910) gyvenamajame kambaryje Tartu Rusų g. (Русская) 1 name, 2 bute. Ant sienos vertinamų asmenybių (Charles'o Darwin, Carl'o Marx'o, Karl'o Kautskio ir kitų) portretai. *VUB RS F1-D1046, 47*

metais knygų sąrašas [4]; ant jo viršelio išskutinėtas skaičius 1, regis, nurodo jį buvus pirma dienoraščio dalimi. Antrasis sąsiuvinis daugiausiai skirtas gautos korespondencijos saugojimui (įklijuoti atvirukai), jaunuolio kelionės į Austriją aprašymui [5].

Įrašas kataloge liudija, kad dienoraštį perdavė Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekai vienas iš Civinskių giminaičių Okuličius, vardas nenurodytas. Iš ten, kartu su kitais dokumentais, jis perduotas į Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrių (priimtas saugoti 1952–1953 metais).

Vytautas Civinskis gimė Rusijoje, jo liudijimu[5] – 1887 metais Maskvoje [D1035, 13]. Buvo ketvirtas iš šešerių sūnų kelių inžinieriaus Jeronimo Ipolito Civinskio šeimoje [11], anksti neteko motinos. Vasaras vaikai leisdavo Civinskiams priklausiusiame Mituvos dvare, esančiame prie Mituvos ežero, šalia Kupiškio [7; 11]. 1904

[5] Beveik visuose leidiniuose nurodomi V. Civinskio gimimo metai – 1883, tačiau mažiausiai keturis kartus dienoraštyje V. Civinskis tiesiogiai pamini savo amžių, ir visais atvejais jis atitinka 1887 kaip gimimo metus.

metais Tambove baigęs realinę mokyklą, jaunuolis atvažiuoja į Lietuvą. Panašu, kad persikeliant ir pradėti nuoseklūs užrašai (vėliau, viename 1910 metų laiške tėvui Vytautas patvirtino dienoraštį pildąs šešetą metų [D1051, 77]). Įrašus sąsiuvinyje papildo gaunama korespondencija ir paties Vytauto rašytų laiškų nuorašai, o po fotoaparato įsigijimo – taip pat įvairios nuotraukos.

Užaugęs, regis, lenkiškai kalbančioje šeimoje (visi tėvo laiškai lenkų kalba), Vytautas pakankamai gerai pramokęs vokiškai, kad keletą metų studijuotų agronomiją ir veterinariją Leipcige ir Berlyne (mokykloje prancūzų ir vokiečių kalbų mokėjimas vertinamas aukščiausiu balu, penketu [3]). Susirašinėja su draugu prancūziškai, mokosi anglų. Po studijų kiek užsidirbęs, norėtų leistis į kelionę aplink pasaulį. Poligloto polinkius parodo Vytauto pasiryžimas mokytis latvių ir estų kalbų[6].

Pats dienoraštis rašytas lenkų kalba, didelė jo dalis – lietuviškai; yra intarpų rusų, vokiečių, prancūzų kalbomis. Dienoraštis yra labai subjektyvus. Daugiau sužinome apie privataus gyvenimo detales ir asmens pasaulėžiūrą. Tokį dienoraščio pobūdį pabrėžia pats rašantysis: *Kas per dieninis tavo, per sąvaitę jį visą perskaityt galėtum ir tai „sau rašytas", be pašaliniu aiškinimo žodžių.*[7] [D1052, 72]. Pasakojimo glaustumą atsveria jo intertekstualumas. Lengvai atsekamos citatos iš Aleksandro Puškino, Michailo Lermontovo, Adomo Mickevičiaus, Maironio, Prano Vaičaičio, Goethe's kūrinių. Ir eilutės iš lietuvių liaudies dainų panaudojamos savo gyvenimiškai situacijai apibūdinti. Kartais citatos netikėtai sujungiamos: *Нет я не Чертван, я другой...* (į Lermontovo eilėraščio Нет, я не Байрон, я другой... eilutę įterpiama rašytojos Marijos Rodzevičiuvnos (Rodzewiczówna) romano „Dievaitis" („Dewajtis") herojaus pavardė). Papildomas prasmių sluoksnis dažnai kompensuoja pasakojimo lakoniškumą: Marijonas, Marekas Čertvonas – stiprus, valingas

[6] Nuo 1906 m. tęsdamas studijas Veterinarijos institute Tartu (seniau – Dorpatas, Jurjevas), Vytautas savarankiškai mokosi latvių kalbos: *Prižadėjau padaryt ką galėsiu, bet visupirm išsimokint latvių kalbos, kad nereiktų kaip šiandien latviui su lietuviu vokiškai ar maskoliškai šnekėt* [D1045, 32]. Rengiasi mokytis ir estų kalbos.

[7] Čia ir toliau lietuviškų citatų iš V. Civinskio dienoraščio kalba pateikiama netaisyta. Vertimai iš lenkų kalbos – straipsnio autorės.

žemaitis, nuskriaustas tėvo, neteisingai padalinusio tarp sūnų žemes. Jis atkakliai dirbo ir išpirko žemes. Čia pat dienoraščio tekste Civinskis sau prikiša valingumo stoką. Tuo tarpu M. Lermontovo eilėraštis tiksliai perduoda V. Civinskiui būdingą savo gyvenimo ir likimo suvokimą[8].

Koks intymus kartais bebūtų užrašų tonas, matyti, kad Civinskis kūrė jį, tikėdamasis skaitytojo, į kurį dažnokai kreipėsi [D1029, 25]. Rašantysis pamąsto, ar įdomu būtų skaityti šiuos užrašus neįvardijamai „Jai" (tai jau primena atvejį Levo Tolstojaus, kuris savo dienoraštį davė perskaityti būsimai žmonai). Tikėtina, kad būtent dėl orientacijos į galimą skaitytoją V. Civinskis nebuvo atviras iki galo. Kai kurie dienoraščio fragmentai užrašyti slaptu raštu, ypatingai svarbūs žodžiai ir sakiniai atsargiai išpjaustyti skustuvo ašmenimis. Prielaidą, kad tai yra autocenzūra, sustiprina faktas, kad tokiais pat įpjovimais dekoruoti ir sąsiuvinių viršeliai. Bebaigdamas studijas, 1910 metų vasarą, Vytautas Civinskis apsigyveno Mituvos dvare. Tų pačių metų vėlų rudenį, matyt, paūmėjus depresijos būsenai, *nusiminimo valandą* [10], jis nusižudė. Liudininkų teigimu, rastas su dienoraščiu rankose [7].

LATAVĖNAI IR MITUVA

Lietuvoje Vytautas daugiausiai gyveno Latavėnų dvare, priklausiusiame giminėms Okuličiams, kadangi Vytauto tėvo Jeronimo Civinskio Mituvos dvaras šalia Skapiškio iki 1916 metų buvo išnuomotas. Latavėnai (lenk. *Łotowiany*) – miestelis šalia Anykščių, gavęs vardą nuo upės *Latava* pavadinimo [12]. Ši vietovė dienoraštyje aprašoma, kaip pažadėtoji žemė, kaip Lietuvos įvaizdis: *Najładniejsze widoki na swiecie – widoki Łotowian; Żegnanie nawet nie Litwy, a Łotowian* (gražiausi pasaulyje vaizdai – vaizdai Latavėnų; atsisveikinimas net ne su Lietuva, su Latavėnais) [D1024, 99].

[8] Minėtinas taip pat atvejis, kai studentui V. Civinskiui pasiūloma užtikrinta karjeros Peterburge galimybė, ir, kurį laiką svarstęs, jis atsisako. Įsikūrimas Peterburge jam reikštų lietuviškumo praradimą. Lyg paaiškindamas savo sprendimą jis įrašą papildo pirma dainos eilute: *Siuntė maane motynėlė Iš Dunajaus vandenėlės...* [D1050, 79]. Priminsiu, kad dainoje atsisakoma gundančio kvietimo plaukti juodam laivelyje, daina baigiama žodžiais: *Dievas davė man protelį, kad nesėdau į laivelį.*

Viešnagė pas Hopenus Akmenoje. Dešiniajame krašte stovi, manoma, V. Civinskis. *VUB RS F1-D1024, 28*

1904 metais, pirmąkart važiuodamas į studijas Vokietijoje, V. Civinskis, perfrazuodamas Adomą Mickevičių, užrašo: *Litwo! Ojczyzno moja!... O Lotowiany! Nie Litwo! a Lotowiany. (Tėvyne Lietuva... Latavėnai, ne Lietuva, o Latavėnai).*

V. Civinskis domėjosi savo krašto istorija. Radęs spaudoje pranešimus apie Skapiškio, Anykščių ar Latavėnų praeitį, pasižymėdavo dienoraštyje, kartais išsirašydavo: *Volteris, susekdamas senovinius geografiškus vardus pagal jų sąrašą Vaižganto, stat.* [statistinio?] *komiteto ir žemėlapių, mena Mindaugo sostine buvus Latavėnuose ties Anykščiais Ukm. Ap.* „Viltis" 32 N. [D1051, 29] (kalbama apie profesoriaus Eduardo Volterio tyrinėjimus). Laiške [ten pat, 30] V. Civinskis prašė pažįstamų pasikalbėti šia tema su profesoriumi, kad išsiaiškintų, kiek ta hipotezė tikėtina. Juokais įrašė, kad jei tas tiesa, jo patriotizmas dar padvigubėtų, ir kada nors atidarysimai savo veterinarijos ambulatorijai Latavėnuose jis suteiktų karaliaus Mindaugo vardą. Kitą kartą V. Civinskis nurašė ištrauką iš publikuoto straipsnio („Varpas", Nr. 7, 1901), kur minimos Skapiškio įžymybės – misijos kryžius ir paminklas blaivybei, Mituvos paežerės dvaras *pono Čivinskio inžinierio* [D1049, 65–66],

Felicija Bortkevičienė. Tikėtina, V. Civinskio daryta nuotrauka. *VUB RS F1-1051, 63*

ir šio ežero Alkų salos, kurių pavadinimas leido numanyti pagonybės laikais jas buvus šventomis. Tos salos itin svarbios Civinskiui. Būdamas Mituvoje, dažnai ten nusiirdavo, o galiausiai pasirinko jas, kaip amžino poilsio vietą – *liepsiu save Alkoje pakasti* [D1049, 68]. Nekrologe minima, kad Vytauto kapas buvo Mituvos ežero pakrantėje [7].

GIMINĖS IR ARTIMIEJI LIETUVOJE

Minimi dienoraštyje artimiausi giminės Lietuvoje – Okuličiai Latavėnuose, Vencevičiai Panevėžyje, Hoppenai Akmenoje, dar Švoinickiai, Liutkevičiai. Šeimos nuotraukoje, kaip galima suprasti, užfiksuota viešnagė pas Hoppenus Akmenoje – šeimininkų auksinio vestuvių jubiliejus proga. Iš dalyvavusių tos dienos susitikime minimi V. Civinskio pusbrolis Kazimieras Okuličius, dėdė Steponas Okuličius, tetos Stefanija Civinskienė ir Juzefa Okuličienė, Emilis Hoppenas, svečiai sutuoktiniai Šumacheriai (Hermanas Šumacheris – Anykščiuose dirbęs gydytojas, talkino spaudos platintojams, turėjo slaptus sandėlius draudžiamiems leidiniams) [12].

Dienoraštyje yra keletas giminės genealogijos medžių eskizų

[D1034, 34-37, 83]. Galima atsekti, kad Vytauto Civinskio giminės Lietuvoje, pas kuriuos jis gyvena, – iš motinos, Antaninos Okuličiūtės-Civinskienės pusės. Latavėnų dvaras, priklausęs Kazimierui ir Juzefai Okuličiams, jau kurį laiką buvo svarbiu knygnešystės, lietuviškumo puoselėjimo centru. Per 1905 metų įvykius – taip pat ir persekiojamųjų slėptuve. Socialdemokratams priklausęs pusbrolis Kazys Okuličius – jau pabuvojęs politiniu kaliniu. Dvaro savininkė Juzefa Povickaitė-Okuličienė (1875–1935) – knygnešė, 1905 m. Vilniaus Didžiojo Seimo dalyvė, dalyvavo 1905 m. gruodį surengiant Latavėnuose pirmąjį moterų sodiečių suvažiavimą. Ji yra žinomos visuomenės veikėjos ir spaudos darbuotojos Felicijos Povickaitės-Bortkevičienės (1873–1945) sesuo ir bendražygė. Bortkevičiai taip pat minimi dienoraštyje – pas juos Vytautas apsistoja, būdamas Vilniuje [D1024, 41, 50]. Vėlesniuose dienoraščio tomuose aptikau kelis laiškelius, pasirašytus Felicijos Bortkevičienės, tuometinės „Lietuvos ūkininko" leidėjos. Jie susiję su Vytauto bendradarbiavimu spaudoje, leidinių platinimu, įsidarbinimo reikalais. Iš kitų šeimos pažįstamų kultūros veikėjų, su kuriais drauge ir atostogauta, dažniau minimi Povilas Gaidelionis, Elena Brazaitytė-Tšebinska (kurį laiką buvo „Naujosios Gadynės" atsakomąja redaktore), jos vyras Juozapas Trzebinski (nuo 1924 m. Vilniaus Stepono Batoro Universiteto Botanikos Sodo vadovas). Pirmąja Trzebinskio sutuoktine buvo Ona (Anusia) Okuličiūtė iš Latavėnų, V. Civinskio teta [8], su kuria jis gyvai bendravo[9], ir kurios išmintį vertino (Ona susipažino su J. Trzebinskiu studijuodama Lenkijoje akušeriją). 1905 m. Vytautas svarsto galimybę praleisti vasaros mėnesius gamtos tyrimo stotyje Smiloje (dab. Ukrainoje), kur dirbo ir gyveno J. Trzebinskis su šeima.

Suaktyvėjus revoliuciniam judėjimui 1905 metais, Vytautas Civinskis nutraukia studijas Leipcige ir grįžta į Latavėnus. To meto nerimastį atspindi rašymo stiliaus pokyčiai. Įrašai nebe tokie tvar-

[9] Įdomus laiškelis nuo tetos Onos, kuriame minimas Vytauto dėdė iš motinos pusės V. Przyroda: *czy nie wiecie tam jakich szczegolów o mającym powstać w Vilnie wolnym uniwersitecie? Kto prócz Bodoena de Courtenay jest bliskim tej sprawy? Żebyż to Przyroda mógl tam trafić! (ar nežinote kokių detalių apie Vilniuje įsikursiantį laisvąjį universitetą? Kas dar be Bodueno de Courtenay tuo užsiima? Kad taip Przyroda ten galėtų pakliūti)* [D1033, 206].

kingi. Ryški ir įrašų temų kaita: apylinkėse nutikę pasikėsinimai nužudyti (pareigūno Motulevskio nužudymas Kavarske [D1031, 15], laiškanešio apiplėšimas), baimės, kad ateis kratyti Okuličių dvaro, pažįstamų areštai (A. Didžiulio suėmimas[10]). Yra įrašų apie 1904 gruodį Kupiškyje sudegintą dragūnų baraką [D1033, 111], demonstraciją Panevėžyje (*w Poniewieżu demonstracija 24/VI (400 osob)* [D1031, 143]), apie Kauno politinių kalinių (tarp jų ir pusbrolio Kazio Okuličiaus) paskelbtą bado streiką [D1033, 313].

Istorija paliečia ir artimiausią asmeninę erdvę: vasario pradžioje teta Juzefa Okuličienė areštuojama (*teta suimta, dabar (II 4) sedia Traškunan. Taip pat Januluna ir Savickis <...> Летучий отрядъ iš Symančiu padarė vis tas. Viežs Kaunan „По Указу Губернатора". Krato čionei ne buvo. Ko mes dabar darysima? Latavėnan buva atvažiave apie IV, aš nė buvou namė...* [D1033, 143]). Nekomentuodamas, jaunuolis į dienoraštį įrašo apsikeitimą telegramomis tarp Felicijos Bortkevičienės ir Kazimiero Okuličiaus: *Телеграфируйте ясно, что Юзей Ковне нет. Фелиция. Atsakima: Юзя пока Трашкунах, когда увезут, неизвестно. Казимир (Telegrafuokite aiškiai, ar Juzės nėra Kaune. Felicija. Atsakymas: Juzė kol kas Taškūnuose, kada išveš neaišku. Kazimieras)* [D1033, 153]. Telegrafuojama ir kitais adresais. Užtarimo, tiesa bergždžiai, prašoma ir įtakingojo kaimyno, Troškūnų dvarininko [Stanislovo] Montvilos[11]. Pastarasis turi Panevėžyje pasikalbėti su gubernatoriumi, bet susitikimas neįvyksta [D1033, 235]. Nemalonų įspūdį verslininkas Montvilas ir jo namų architektūra V. Civinskiui paliko taip pat ir po susitikimo, kai [atstovaudamas dėdei] jis nuvažiavo į banko darbuotojų susitikimą Panevėžyje: *Montvilllas – hadki* [bjaurus – V. G.] *žmogus, Valmusas – nieko sau, Buva Rontoftas, Straszevičas, Žylichauskis. A co za безвкусица ten dom! (O koks neskoningas tas namas)* [D1033, 239].

[10] Ryšiai su Didžiuliais nenutrūksta ir vėliau – 1910 balandžio 5 d. V. Civinskis gauna L. Didžiulienės atviruką su prašymu atsiimti iš kalėjimo [sūnaus] Algirdo paliktus daiktus: *Gerbiamasai Pons Vitautai, Kalėjime atlikę Algirdo knįgos, ben kiek rubu ir laikrodėlis. Beg ne galetumet kokio nors budu atvaduot. Rubus galima kaliniams dovanot e knygas ir laikrodėlį prašyčiau nors par p. Adamą man parsiųsk. Ačiu už gerą žodį ir linkiu Tamstai visu geru. LDidžiuliene Algirdas išėjo iš ten lygiai dveji metai atgal* [D1051, 51].

[11] *Vakar vakare D. nusiunta viena telegrama Vilnian, kita Kaunan. Ir jau atsakima. Panaitis atvažiava, atadavia Montwill(owi) laišką, bet bė atsakimo* [D1033, 151].

Kankinami nežinios dėl tolimesnio tetos Juzefos likimo, dėdė Kazimieras ir Vytautas budi prie įkalinimo vietos, kartu stebėdami neramumus ir šaudymą Traškūnuose[12]. Neguodžiančios žinios pasiekia Vytautą ir iš gimtojo Tambovo: vaikiškame brolio Vaclavo laiškelyje tarp kitko minima *u nas po ulicach jezdzą kozacy i draguni (pas mus gatvėmis jodinėja kazokai ir dragūnai)* [D1033, 248]. Be to, kaip paprastai būna tokiais atvejais, nežinią žmonės kompensuoja bauginančiais gandais. Vytautas pastebi: *Terror прuстава połączony z plotkami Traszkunskich kumuszek kończy nerwować babki (pristavo teroras sudėtas kartu su traškūniečių kumučių pletkais baigia išvest močiutes iš proto)* [D1033, 273].

Dienoraštininkas nusprendžia: *Arba aš ne žmogus – arba aš busiu dabar revoliucioneras* [D1033, 149]. Tarp daugiau ar mažiau revoliucingai nusiteikusių pažįstamų V. Civinsko šiuo metu minimi Margevičius, Dominykas Šidlauskas [D1033, 89, 137], Jonas Petkūnas, Antanas Viršila (vienur įrašyta Vėršilla, kitur Viršillo), Sobolewskis.

O czem tu dumać w Rewolucyi szumie. Nieko ir nė misliu. Ir ko tas myslimas padės. Vakar mačiou kaip Traškunu monopolis buva sudaužita, kaip bažniczan žmoniei rekia: Nė norima melstis užu caro! Bet aš? Aš toks-pat kaip ir visados [D1033, 131]. Šioje citatoje tiek laikmečio ryškūs įvykiai, tiek ir būdinga V. Civinskio dienoraščiui vienišumo tema. Būdamas uždaro būdo, atsiskyrėlis, Civinskis laiko save *ne normos žmogum*[13], dažniausiai tik gadinančiu kitiems ūpą. Jis dažnai jaučiasi atskirtas nuo viso, kas vyksta apie jį. Tai mato ir jį pažįstantieji: *Būdamas turtingų tėvų sūnumi, iš kultūros turtų jis sėmės lengviau už mus, pilkų šių dienų inteligentus... Gal-būt todėl, nežiūrint kartais į geriausius draugiškus santykius jis vis jautėsi lyg svetimas mūsų tarpe* [7].

[12] D. [dėdė?] *buva vis dienas Traškunan ir nė galėjo nek pamatyti. (Po) pietu buvou tinei ir aš. Buva „сходъ", bet žmoniu ne daug, sakia начальник отряда, kad butu dabar giaresniu, kad ne daužitu monopolio et. et. Tam leiko buva pasiunsta Nakanandui armota, girdiejam, nėko sau. Šauda dvi karto (do) Lavickio namo. Idiotai. Ir jau ir „пехотинцы"...* [D1033, 151].

[13] Teta pastebi, kad Vytauto širdis yra „sunki", liūdna, jos žodžiais, jo yra *coeur grôs*. Kitur pats Vytautas parašo: *Kvailas gi daiktas pinigai. Aš nenormos žmogus, kad ir dėl to, kad man jie niekuomet nerūpėjo* [D1052, 73]. Apie save: *Jug kartais... Ir ne kartais, o visuomet aš tik draugų ūpą gadinu* [D1051, 8, 9].

V. Civinskis įsitraukė į pogrindinę veiklą. Gabeno ir platino uždraustą spaudą. Panašu, kad studijuojančiojo užsienyje statusas suteikė galimybę dažnai kirsti valstybės sieną. Kartais sulaikydavo: *17 (30) kovo (?) sugrįžtant iš užsienio Vilniuje kratyta studentas V. Civinskas. Atrado pas jį „Darbin. Balsą" ir kitų uždraustų raštų iš viso 17 knygeliu, kurias per sieną buvo pervežęs apsikamšęs, bet paskui perdėjo į krepšį. Raštus atėmė, bet paties neareštavo* [D1031, 85]. Vėliau, po 1904 m. spaudos atgavimo, platino radikalesnius leidinius (prisimena pardavinėjęs pirmus socialdemokratų žurnalo „Naujoji Gadynė" numerius Panevėžyje [D1034, 23]).

Vytautas Civinskis buvo stipriai įtakojamas Levo Tolstojaus idėjų (vienas iš pirmų jo užsienyje įsigytų pirkinių – užsienyje leistas necenzūruotas L. Tolstojaus veikalų rinkinys). Kitur pažymėjo: *wczoraj wziełem pierwszy raz książkę z rossyjskiej biblioteki. Ma się rozumieć Tołstoja* (vakar pirmąkart pasiskolinau knygą iš rusų bibliotekos[14]. Savaime aišku, kad Tolstojų) [D1026, 3]. Keliskart Civinskis užrašo dienoraštyje norįs vykti į Kanadą pas *duchborus* – L. Tolstojaus palaikytus sektantus anarchistus (rašytojas didžia dalimi parėmė jų migraciją, kai Rusijoje juos pradėta persekioti). Jaunuolis prijautė socialdemokratams. Netgi pateisino teroristų išpuolius Rusijoje. Žavėjosi kraštiete – iš Tambovo kilusia revoliucioniere – Marija Spiridonova. Vieną iš vasarų, atostogaudamas Lietuvoje, surašė planus įkurti socialistinės pakraipos (mokančią pensijas ilgamečiams darbuotojams) žemės ūkio bendrovę „Vaičaitis". Paskaičiavo, kiek tam prireiks lėšų, kaip bus skirstomas pelnas [D1043, 199]. Nors ir idealistas, V. Civinskis išlieka skeptiškas: skaitydamas ir tokius jo gerbiamus autorius, kaip L. Tolstojus ar C. Marx'as, tekstą vertina kritiškai, polemizuoja, bando kurti savo gyvenimo filosofiją.

KULTŪRINĖ VEIKLA. TARTU. SKAPIŠKIS.

Lietuvių kalba nėra Vytautui gimtoji. Vienur dienoraštyje apie save užrašė: *...šnekiałem lietuviškai choć chromiejąc* (...šnekėjau lietuviškai, nors ir raišai) [D1024, 107]. Tačiau jau pirmajame

[14] Leipcige.

Lietuvių Dorpato studentų draugija: 1-oje eilėje centre: Jonas Tonkūnas (3), Jonas Jokantas (4), V. Civinskis (5); 2-oje eilėje: gyd. Veronika Janulaitytė (būsima Alseikienė) (2), studentė Kupčikaitė (3), Danielius Alseika (4), Loparskytė (5), Jadvyga Šileikytė (6), 2-as iš dešinės – Jurgis Žilinskas; 3-ioje eilėje: Juozas Buzelis (2), Povilas Tautvaišas (4), Morta Rudytė (7), Marija Riuškytė (8), Mykolas Marma (9); 4-oje eilėje: Laurynas Lopas (1), Ignotas Neuronis (Dienoraštyje ši pavardė užrašoma Neuronis) (2), Jonas Puodžiūnas iš Santakų (3), Klemensas Skabeika (6). Atpažįstant asmenis šioje nuotraukoj, remtasi Dienoraštyje pateikiamais duomenimis [D1051, 15]. *VUB RS F1-D1051, 17.*

dienoraščio sąsiuvinyje jis pažymėjo lengvai suprantąs kalbančius lietuviškai: *W domu znalazliszlismy kilku litwinow; rozumialem prawie wszystko* [D1024, 41]. Važiuodamas pro Jurbarką, susižavėjęs rašė apie bendrakeleivius: *mowią czystą litewszczyzną* [D1024, 47]. Pats Civinskis lietuviškai dainuoja: *spiewalem Birutę i czulem się dobrze* [D1024, 59], užrašo kelių liaudies dainų poetinius tekstus [D1024, 92]. Įdomu, kad ir lenkiškai rašydamas, Civinskis dažnai naudoja lietuviškus diakritikus. Rašybos raida atsekama nuo pirmųjų lietuviškų laiškų [D1026, 43] iki taisyklingos kalbos vėlesniuose

sąsiuviniuose. Būdamas Vokietijoje, įsigijo lietuvių kalbos gramatiką – O. Wiedemann'o „Handbuch der litauischen Sprache" [D1026, 89]. Per kelis metus puikiai įvaldė kalbą, bet kritiškai vertino savo sugebėjimus. Padrąsintas (*Buselis*[15] *sakė, kartu su Būga skaitęs mano korespondencija. Tasai ją pagyrė, patarė tiktai tobulinties kalboj* [D1044, 81]), bandė rašyti spaudai. Matyt, rašė gana reguliariai, nes išliko „Lietuvos žinių" ir „Lietuvos Ūkininko" redakcijų 1910 rugpjūčio 4 d. V. Civinskiui suteiktas nuolatinio korespondento ir bendradarbio liudijimas [MAVB F12-1304]. Kiek galima spręsti iš dienoraštyje esančių nuorodų, pirmas rimtesnis V. Civinskio straipsnis apie latvių kultūrinį gyvenimą išspausdinamas 1908 metų laikraščio „Lietuvos ūkininkas" paskutiniame numeryje [6]. 1910 balandžio 4 d. įraše V. Civinskis užsimena rengiąs vienam latvių žurnalui lietuvių literatūros apžvalgą rusų kalba [D1051, 36]. Tais pačiais metais jis lankėsi Rygoje organizuotoje Lietuvių Dailės parodoje kartu su neįvardinamu žinomu latvių poetu ir kritiku. Abu parodos lankytojai sutiko, kad yra kažkas neapčiuopiamo, vienijančio tautodailę ir Čiurlionio preliudus[16]. V. Civinskis apibendrino savo įspūdžius fraze: *Čiurlanis w sztuce (a może i muzyce), Vaičaitis w poezyi – to nasza sława*[17] [D1051, 43]. Panašu, kad Čiurlionio kūrybos įkvėptas, V. Civinskis 1909–1910 mokosi skambinti fortepijonu.

Studijuodamas Tartu, V. Civinskis įsitraukia į Lietuvių Dorpato studentų draugijos (toliau – LDSD) veiklą ir net kuriam laikui tampa jos pirmininku [D1051, 27] bei neoficialiu fotografu – įamžina studentų susirinkimus, laisvalaikį, daro draugų portretus. Pomėgio nepameta ir sugrįžęs į Lietuvą. Fotografuoja dvaro ir aplinkos kasdienybės vaizdelius: lošiamą kieme kroketą, vaikus, išėjusius į mišką aviečių, lietuvaites tautiniais kostiumais, kraštovaizdžius. Fotografavimo tradicija šeimoje buvo nuo seno – vienas V. Civinskio protėvių pirmąjį fotoateljė Panevėžyje įkūręs fotografas, tapytojas ir sukilėlis Eliziejus Liutkevičius (1825–1863).

[15] Tikriausiai Juozas Buzelis, gydytojas ir visuomenės veikėjas, studijų Tartu draugas.
[16] *Wystawę odwiedziałem z łotyszem znanym poetą i krytykiem, trochę małującym. <...> I ten poeta-łotysz i ja za nim uważamy, że istnieje coś na rzut pierwszy oka nieuchwtynego, co łączy te pasy i fartuszki z Preludijami Mikas'a.* [D1051, 44].
[17] Dailėje (o gal ir muzikoje) – Čiurlionis, poezijoje – Vaičatis, tat mūsų šlovė.

Tikėtina, Skapiškio vaidintojų trupė klojime, kuriame vaidinta (Įrašas V. Civinsko dienoraštyje: Trupa). V. Civinskis vilki baltai. *F1-D1051, nuotrauka įklijuota paskutiniame sąsiuvinio lape*

A. Tylos knygoje apie Tartu studijavusį lietuvių jaunimą [9][18] rašoma apie LDSD veiklą: *įsteigta 1906 m. lapkr. 13 d. <...> Draugijos tikslas buvo teikti savo nariams materialinę ir dvasinę paramą. Šiam tikslui įgyvendinti Draugija numatė rengti posėdžius, skaityti juose mokslinius referatus, turėti savo biblioteką, periodinės spaudos skaityklą, rengti spektaklius, muzikos, vokalinius, literatūrinius ir šokių vakarus. V. Lašas rašo, kad draugijos nariai mėgdavo popiečiais užeiti į draugijos butą pasiskaityti laikraščių, pasikalbėti* [12, 67]. Vieną tokių popiečių įamžino ir V. Civinskis: susirinkę studentai skaito laikraščius, lošia šachmatais, pozuoja, susėdę ant sofų [D1051, 39].

Bendroje nuotraukoje tarp Draugijos narių – teisės studentas Mykolas Marma ir kurį laiką valdybos sekretoriumi buvęs Feliksas Valiukas, medicinos studentai Jurgis Žilinskas, Juozas Buzelis, gydytoja V. Janulaitytė, Danielius Alseika ir Povilas Tautvaišas, veterinariją studijuojantys Jonas Jokantas (Jokimas?) ir Laurynas

[18] LDSD narystė buvo dvejopa: tikraisiais nariais galėjo būti tik universiteto studentai iš Lietuvos, kiti turėjo nuolatinių svečių statusą [9, 67]. Draugijos veiklos ataskaitose atsispindėjo tik tikrųjų narių pavardės, tikriausiai todėl Veterinarijos instituto studento V. Civinskio pavardės nėra sąrašuose, pateikiamuose A. Tylos monografijoje apie Tartu studijavusius lietuvius [9].

Lopas (atstovavęs Lietuvą pirmojoje Rusijos valstybės Dūmoje), agronomiją Tartu studijavęs pedagogas Klemensas Skabeika[19].

Su Ignu Neuroniu, vienu iš LDSD įkūrėjų, V. Civinskis dirbo Draugijos organizacinį darbą. Nuomojamą butą jis dalinosi su filologijos studentu St. Przewlockiu, vėliau trumpai – su Jonu Jokantu ir kitais. Liko V. Civinskio įrašas apie vakarą, praleistą penkiese – su D. Alseika, V. Janulaityte (būsima Alseikiene), Z. Kuzavu ir Aleksandra Dirvianskaite, jauna pianiste, skambinusia susirinkusiems įvairius kūrinius [D1048, 128].

Lietuvių susibūrimuose V. Civinskis deklamuodavo eiles – dažniausiai Vaičaičio, Maironio, Baranausko. Laiške, rašytame prieš 1908 Kalėdas, pažymėjo: *turiu viltį per šventes išsimokint „Anykščių šilelį" – jau 60 su viršum eilių nuveikiau* [D1046, 59]. V. Civinskio dalyvauta literatūros vakaruose ne tik Tartu, bet ir Lietuvos miestuose. Tai rodo, pavyzdžiui, lapelis su padėka už gražų deklamavimą, pažymėtas spaudu *Draugija „Varpas" Šiauliuose*. Būdamas Tartu, V. Civinskis sekė Lietuvos įvykius (prenumeravo keletą lietuviškų leidinių), be to, tarp ten studijuojančių lietuvių platino spaudinius ir organizavo prenumeratą (D1051, 3). Perskaitęs spaudoje, dienoraštyje pasižymėdavo svarbesnius įvykius, pavyzdžiui: *Panevėžy susiorganizavo pirma Kauno gubernijos atvira lietuvių darbininkų Draugija (be Šv. Juozapo draugijos)* [1048, 70].

Grįžęs į Lietuvą atostogų 1910 metų vasarą, V. Civinskis atvežė ir naujų sumanymų. Prisideda prie Skapiškio ūkio ratelio veiklos (kiti ratelio dalyviai, paminėti dienoraštyje: kupiškėnas Antanas Purėnas, P. Novodvorskis, panevėžietis Aleksandras Purickis). Panašiai, kaip ir LDSD, ši organizacija derino šviečiamąją (1910 liepos 7 d. laiško įraše V. Civinskis užsimena rengiąs rateliui pranešimą apie Sibiro juodligę [D1051, 65]), kultūrinę ir materialinę veiklas. Turėjo *knygyną* (biblioteką, kuria naudotis galėjo ne tik ratelio nariai – jos įstatų apmatus randame dienoraštyje [D1051, 144]), šelpdavo pagalbos reikalingus narius, rengė spektaklius.

[19] Čia LDSD nariai vardinami pagal bendros nuotraukos aprašymą, esantį V. Civinskio dienoraštyje [D1051, 15]. Ne visi jie studijavo Tartu –gyd. V. Alseikienė jau buvo gavusi daktaro laipsnį Berlyne, F. Valiukas Tartu, regis, nestudijavo.

Laiške tėvui V. Civinskis apie savo dalyvavimą vaidinimuose rašė šiek tiek plačiau: paminėjo pats nevaidinąs, užtat turįs nemažai darbo režisuodamas. Be to, prižadėjęs būti sufleriu Turų šeimos namuose statomoje komedijoje [D1051, 77].

Rašydamas neįvardinto laikraščio redakcijai (Mituvoje, 1910 birželio 23 d.), V. Civinskis prašė išspausdinti skelbimą apie *krasos skyriaus*[20] Skapiškyje įsikūrimą. *Per 1 rugpiučio skapiškėnų manoma įsitaisyti vakaras: statys „Audrą Gedroje" ir Žemaitės paskutiniąją komediją „Musų Gerasis". Žada būti ir dainos, dekliamacijos, šokiai (su amuro krasa) etč. <...> Pelnas skyriamas vietinio ūkio ratelio knygyno naudai.* [D1051, 55]. Pirmoji paminėta pjesė – Augustino Voldemaro 1905 metais į lietuvių kalbą išversta ukrainiečio aktoriaus ir dramaturgo Fadėjaus Rutkovskio komedija. Žemaitės komedija „Mūsų gerasis", nors parašyta 1899 m., bet išties nauja, nes publikuota „Lietuvos ūkininke" tik 1909 metais. Galima suprasti, kad vakaras įvyko, nes sekančiame dienoraščio sąsiuvinyje yra ir Žemaitei adresuoto V. Civinskio laiško juodraštis: Skapiškio vaidintojų-mėgėjų nutarimu autorei siųstas dešimties procentų nuo vakaro pelno dydžio honoraras (*Buvo vaidinta „Musų Gerasis" 22 IX 1910...* [D1052, 13]).

Minėtame pranešime apie lietuviško vakaro rengimą Civinskis trumpai užsiminė ir apie patį ūkio ratelį (deja, atidėdamas išsamesnį pasakojimą kitam kartui). *Musų ūkio ratelis... ak, tasai musų ratelis, apie jį pašnekėsim kitą syk plačiau. Žmonių gero noro berods yra, pradžia darbui duota, reik tik jis varyti sparčiau, savę ir savuosius bešvečiant. Ir nuolat reik atminti, kad „musų gerovės pakelimas – musų rankuose" ir jokie pašalini geradėjai, – ar tai butų kunigai ar šiaip jau inteligentai ar dvarininkai ar valdžia – nieko negalės pakol pati ūkininkų minia nepaims savo likimo į savo tvirtas rankas* [D1051, 55]. Pranešimas spaudai virto kažkuo, panašiu į politinį

[20] Krasos skyrius, arba krasa – pramoga, vakaro programos dalis. Cituoju ištrauką iš straipsnio apie Šiaulių „Varpo" draugijos veiklą (pokalbis su Šiaulių „Aušros" muziejaus darbuotojais I. Nekrašiene ir A. Šlivinsku): *Įdomu tai, kad to meto spektakliai prasidėdavo apie 8–9 valandą vakaro ir trukdavo iki 3–5 val. ryto, nes po jų paprastai vykdavo šokiai, žaidimai, skrajojantis paštas, vadintas amuro krasa" (dalyviai turėjo atspėti, kieno fotografiją ar paveiksliuką jam kurjeris padavė).* Prieiga per internetą http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2008/11/12/ismus_01.html

manifestą. Iš rašančiojo tono galima numanyti, kad jo paties su tuo rateliu privargta nemažai[21].

Tokį įspūdį patvirtina kitas įrašas, kai V. Civinskis sprendžia, kur jam bus geriau apsigyventi po studijų: *Bet visgi butų gerai ir Mituvoj. Ten taip gražu, taip ramu... Tik tasai ratelis!* [D1050, 113]. Tarp kitų galimybių (pažymi: *jei negaus valdyti ūkio lygi 1911 m.) – Kupiškis, Rokiškis (Jei man Rokiškio ratelis duos kvaterą, įtaisys kliniką ir aptieką...* [D1049, 30]), ir viliojantys Anykščiai (*Nusamdysiu butą, pietus aptiekoj valgysiu <...> Biliūno et Baranausko tevyneje apsigyvensiu... Kiek atminimų-atsitikimų...*) [ten pat]. Pažįstami taip pat rūpinosi V. Civinskio įdarbinimu ir apgyvendinimu dar jam tebestudijuojant institute. Dienoraštyje įklijuoti laiškeliai nuo informuojančio apie galimas veterinarijos gydytojo vakansijas jau dirbančio studijų draugo Jono Jokanto, nuo farmacininko iš Kavarsko Antano Kaikario (pataria apsigyventi Žagarėje arba Joniškyje, mat *ten valstiečiai turtingi, laiko geresnius gyvulius ir jau įprato ieškoti patarimo...*) [D1051, 58], kvietimai atvykti praktikai į Biržus [D1051, 77].

Korespondencija, kurią V. Civinskis kruopščiai įklijuoja ar įdeda į savo *dieninį*, leidžia pajusti, kiek gyvas buvo kultūrinis bendravimas tarp miestų. Trumpame laiškelyje Peliksas Bugailiškis praneša apie 1910 birželio 6–7 d Šiauliuose rengiamą lietuvių gegužinę su spektakliu ir gyvaisiais paveikslais (juos statyti pakviestas Žmuidzinavičius). Toje gegužinėje kviečiami dalyvauti Skapiškio vaidintojai, *artistams* žadama atlyginti išlaidas [D1051, 63]. Civinskio studijų Tartu draugas Kazys Matuzevičius rašo iš Vabalninko (1910 VI 24): *Kodel gi nebuvai draugas atvikęs į Vabalninką ant vakaro 23 berželio? <...>, jeigu draugas nori susipažint su Vabalninkais tad atvik 4 dieną liepos mėnesio tada, bus lošta 2 komedijos: „Velnias ne boba" ir „Brangus pabučiavimas" <...> Pamatysit ir daugiau dorpatiečių, nės ir praejusį sykį buvo nekurie: Podziunas, Zigmutavičius; o 4 liepos gal bus ir daugiaus* [D1051, 68]. Vakaras bus rengiamas klebono klojime, tad blogi orai neturėtų sukliudyti, tačiau *ant vėlesnio laiko*

[21] Kitas ratelio narys Aleksandras Purickis primins apie kolegos nuopelnus tokiais žodžiais: *Neužmirškime, skapiškiečiai, kad Vytautas buvo musų tarpe tuo, kuris rodė mums kelią į dorybę, vienybę ir tėvynės meilę* [8].

atidėt negalima, nes bus jau reikalingas klojimas, javams [ten pat]. Minimos laiške pjesės parašytos Skapiškyje gimusio rašytojo Petro Pundzevičiaus, kūrusio P. Petliuko slapyvardžiu [14]. *Velnias na boba* publikuota 1908 metais. Tas pats autorius išverčia *Brangusai pabučiavimas* (autorius Činarovas) ir publikuoja 1909 m. Žinoma, kad spektaklį pagal P. Petliuko pjesę 1909 m. vasarį pastatė Panevėžio draugija „Aidas". Tikėtina, kad laiške kalbama apie šios trupės gastroles Vabalninke.

IŠVADOS

V. Civinskio dienoraštis yra menkai tyrinėtas ir nepublikuotas šaltinis. Jis yra įtrauktas į *Legodok* (Lietuvos egodokumentinis paveldas) sąrašą,[22] tačiau dar nebuvo plačiau aptartas spaudoje. Tuo tarpu įtrauktas į mokslo akiratį kaip šaltinis, jis galėtų sudominti daugelio sričių specialistus – tiek filologus (lietuvių kalbos raida, lietuvių spaudos istorija, latvių ir lietuvių santykiai, literatūrų įtaka asmens mąstysenai), tiek įvairių specializacijų istorikus (1905 m. perversmo atgarsiai Lietuvoje, Tartu lietuvių studentų gyvenimas, kilmingų Panevėžio krašto giminių genealogija, lietuviški vakarai ir spektakliai), lektologus (V. Civinskis kruopščiai pasižymi skaitytas knygas ir straipsnius), psichologus (daugiakalbio žmogaus tapatybės dreifavimas, daugelį metų vykdoma nuosekli savistaba, palaipsninis ėjimas į savižudybę) ir kitus. Šiuo straipsniu bandoma tiek perduoti kai kurias dienoraštyje atspindėtas temas, tiek ir supažindinti su pačiu autoriumi. Neilgai gyvenęs, V. Civinskis nespėjo palikti ryškių pėdsakų Lietuvos kultūroje, tačiau net ir trumpas susipažinimas su dienoraščiu padeda suprasti šio asmens mastą. Ypatingo dėmesio nusipelno išlikusi ikonografinė medžiaga. Nuotraukų reikšmę sunku pervertinti – jos yra labai kokybiškos, dažnai meniškos. Įamžinti tiek daugelis nusipelniusių Lietuvos kultūrai žmonių (Felicija Bortkevičienė, Veronika ir Danielius Alseikos ir kiti), tiek ir dvidešimtojo amžiaus pradžios kasdienybės akimirkos – studentų gyvenimas, interjerai, Tartu Veterinarijos institutas ir miestas, Latavėnų dvaro ir jo apylinkių vaizdai.

[22] Prieiga per internetą http://legodoc.lt/duomeu-baze/?search_key=civinskis (tikrinta 2013 12 18).

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. CIVINSKIS, Vytautas. *Dienoraštis* [rankraštis]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F1-D1024 – F1-D1052.

2. „Lietuvos ūkininko" ir „Lietuvos žinių" redakcijų liudijimas, kad V. Civinskis yra jų korespondentas. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau LMAVB), f. 12–1304.

3. Vytautui Civinskiui suteiktas Tambovo realinės mokyklos VI klasės baigimo pažymėjimas. LMAVB, f. 194–1.

4. CIVINSKIS, Vytautas. *Perskaitytų 1894-1907 metais knygų ir straipsnių sąrašas* [rankraštis]. LMAVB, f. 194–3.

5. CIVINSKIS, Vytautas. *Gautų laiškų ir atvirukų albumas* [rankraštis]. LMAVB, f. 194–10.

6. CIVINSKIS, Vytautas. Latvių kultūros darbas Mintaujoj. *Lietuvos ūkininkas*, 1908, nr. 52, p. 558–560 [interaktyvus, žiūrėta 2013 m. lapkričio 27d.]. Prieiga per internetą: http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB010DF585

7. V. E. T. Apie Civinskių Vytautą. *Visuomenė*, 1910, nr. 11-12, p. 378–384 [interaktyvus, žiūrėta 2013 m. gruodžio 16 d.]. Prieiga per internetą: http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=129519&biRecordId=16704

8. PURICKIS, Aleksandras. a†a Vytautas Civinskis. *Lietuvos žinios*, 1910, gruodžio 8 (nr. 97), p. 2 [interaktyvus, žiūrėta 2013 lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB00D2D8A3

9. TYLA, Antanas. *Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802–1918 metais*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013. 190 p. ISBN 978-609-8039-35-1.

10. Civinskas Vytautas. Iš *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas, 1937, t. 5, p. 642a.

11. JANKAUSKAS, Vidmantas. Vytautas Civinskas; Civinskiai; Civinskai; Mituva. Iš *Kupiškėnų enciklopedija*. Vilnius, 2006, [t.] 1, p. 259; t. 2, p 423–426.

12. Latavėnai, Okuličiai, Troškinai, Hermanas Šumacheris, Juozas Brazaitis; [kiti straipsniai]. Iš *Pasaulinė Anykštėnų bendrija* [interaktyvus, žiūrėta 2013 lapkričio 27]. Prieiga per internetą: www.anykstenai.lt

13. DZIEWULSKI, Waclaw. *Trzebiński Józef* (1866–1941). Sylwetka prof. Józefa Trzebińskiego na tle epoki. [interaktyvus, žiūrėta 2013 m. lapkričio 26 d.] Prieiga per internetą: http://www.pogon.lt/Fundacja/Wilnianie_zasl/trzebinski.html

14. ALIŠAUSKAS, Kazys; ŽILEVIČIUS, Juozas. Pundzevičius Petras. Iš *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1962, t. 24, p. 234.

PANEVĖŽYS REGION IN THE *DIARY* (1904–1910) OF VYTAUTAS CIVINSKIS

VERONIKA GIRININKAITĖ

Abstract

This paper aims to present a document, created in 1904–1910, the diary of Vytautas Civinskis (1887–1910), which at present is stored in the Deposit of Vilnius University Library. This document may be as well classified as a source for history of Panevėžys region. While writing his diary, V. Civinskis studied at veterinary institutes in Germany and Tartu and spent most of his vacations in estates of Latavėnai and Mituva, situated near Anykščiai and near Skapiškis, both towns, culturally and by administrational law of that time belonging to Panevėžys area.

The document itself is little known to the researchers, therefore this first attempt to analize its content is important. Some new facts connected to local noble families' genealogy, history of Lithuanian cultural renaissance in the very beginning of the twentieth century, the start of the amateur theater in the region are shown. Also the diary gives a good example of the polylingual situation, typical to that epoch, the mixture of the ideological influences coming from Russian, Polish, Lithuanian literatures and arts, German literature and philosophy. It is shown that the author of the diary deserves more attention in history of Lithuanian culture, because of his multiple activities (writing articles, participating in cultural societies, directing plays in local theater and beeing a keen photographer). The photographs illustrating the article are taken from the diary and, as far as known, are being published for the first time.

KUNIGO DVASIA MANO PRISIMINIMUOSE

Mons. JUOZAPAS ANTANAVIČIUS

Norint atsakyti į straipsnio temą „Kunigo dvasia mano prisiminimuose“, turbūt reikia pirmiausia paklausti, kur ta kunigo dvasia reiškiasi. Mano supratimu, kunigo dvasia reiškiasi pareigų atlikime, dosnume ir dvasiniame gyvenime. Labiausia ji atsiskleidžia, kai kunigas atlieka savo pareigas, nes tai mato visi. Dosnumą patiria tik kai kurie. O dvasinis gyvenimas yra kunigo gyvenimo pagrindas, neretai išspinduliuojamas pareigų atlikime, labdaroje.

Beveik per šešiasdešimt darbo metų teko pažinti daug kunigų. Tarybiniais metais klierikų skaičių sovietinė valdžia vis mažino. Todėl pažinti ir draugauti teko daugiausia su vyresniais už save. Iš jų teko mokytis, jais sekti ar bandyti daryti kitaip. Ir, žinoma, pirmiausia mokiausi iš savo pirmojo klebono. 1954 metais rugsėjo 12, Marijos vardo dieną, vyskupas Kazimieras Paltarokas įšventino septyniolika kunigų. Septynis iš jų – Panevėžio vyskupijai. Šventinimai buvo liūdni, nes jų išvakėrese daugiau kaip trisdešimt buvo pašaukta į Raudonąją armiją, taip stengiantis sumažinti klierikų skaičių. Prisimenu, kaip vyskupo pabučiavimo metu, man pasižadant ištikimybę ir paklusnumą jam ir jo įpėdiniams, mano skruostu nuriedėjo vyskupo ašara. Primicijos Pakruojo bažnyčioje irgi buvo nepaprastos. Buvo labai bjaurus Pakruojo vykdomojo komiteto pirmininkas. Jo paliepimu milicija nieko neleido įvažiuoti į miestelį. Mes du, vyskupo K. Paltaroko paskirti į Panevėžį, laikėme primicijas spalio 26 dieną, Švč. Mergelės Marijos, belaisvių globėjos, atlaiduose. Į mūsų primicijas sugebėjo atvažiuoti būsimi mūsų klebonai – Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios klebonas, kanauninkas Kazimieras Dulksnys ir Kristaus Karaliaus katedros klebonas (toliau – Katedra), prelatas Antanas Kripaitis.

Antanas Kripaitis. Apie 1950 m.
PAVB RKS F9-1419

Taigi, prelatas A. Kripaitis buvo pirmasis mano klebonas. Gimė 1889 metais kovo mėn. 31 d. Krinčine (Pasvalio r.). Kunigas, pedagogas, mokslus baigęs teologijos licenciato laipsniu. Buvo daugelio mokyklų kapelionas, besigilinantis į filosofiją, vienas iš Kupiškio progimnazijos steigimo organizatorių. Buvo gyvybingas, judrus, sangviniškas. Per karą, sudegus Saločių bažnyčiai, kunigas buvo paskirtas į Panevėžio katedrą, jam suteiktas prelato laipsnis. Jis nebuvo labai geras ūkininkas ir administratorius. Tačiau malonus ir draugiškas jauniems kunigams. Už tai jį ir gerbėme.

Dažnai nustebindavo jo gerumas. Prisimenu, kartą zakrastijoje už kažką kiek pikčiau papriekaištavo. Matyt, prelatui dėl to buvo neramu. Žiūriu – po pusryčių klebonas beateinąs. Ir susirask tu man būdą susitaikyti. Atsiprašyti jam lyg ir nepatogu – juk viršininkas. Atėjęs klebonas tiesia man mano brevijorių: *Atnešiau, pagalvojau, kad pamiršai zakrastijoje, gal prireiks*. Keletą minučių pasikalbėjome. Klebonas, padaręs „didvyrišką darbą", su gera nuotaika atsisveikino. Aš, beje, nė užsigavęs nebuvau. Gražus klebono tikėjimas sutrupindavo į šipulius bet kokias nuotaikas. Jis neieškojo sau vyresnio amžiaus nuodėmklausio. Jei tik jam prireikdavo, paduodavo jaunam kunigui stulą: *Sėsk, klausyk išpažinties*. O pats su ašaromis akyse atlikdavo išpažintį. Prelato pasitikėjimas žmonėmis buvo tikra gerumo pamoka.

Nuo prelato A. Kripaičio laikų, o ir vėliau, pas Katedros kunigus eidavo žmonės prašyti pagalbos. Prelatas visada sušelpdavo. Kartais ir prajuokindavo. Kieme buvo pririštas „karo reliktas" – puikus, didelis vilkinis šuo, vardu Malčikas. Kartą jis sudraskė laiškanešei paltą. Ji pareikalavo už paltą atlyginti ir paprašė 25 rublių. Prelatas jai sako: *Ką tu, aš tau 35 duosiu*. Ir kitiems dažnai duodavo daugiau nei

šie prašydavo. Pas prelatą paramos prašyti važiuodavo ir iš kitur. Ne kartą mačiau grįžusį iš lagerio Lietuvos ministrą Leoną Bistrą ir likusią Lietuvoje, vyrui pasitraukus į užsienį, ponią Maceinienę. Prelato patarimu ir man teko ne kartą sušelpti. Atvažiuodavo iš Kauno ir apgavikų.

Stebino ir nuoširdus prelato pareigų atlikimas. Paskutinius porą metų mano klebonas prelatas jau sirgo, tačiau savo ligos nesureikšmino, stengėsi rodyti gyvybingumą kunigiškoje tarnystėje. Kai užeidavo skausmo priepuoliai, veidas persikreipdavo, pradėdavo drebėti. Bet tik pagerės – klebonas ir vėl bažnyčioje. Anais laikais Katedroje kiekvieną vakarą prie išstatyto Švenčiausiojo būdavo vakarinės pamaldos. Budintis kunigas tą dieną ir mirusiuosius laidodavo, ir vakarines pamaldas laikydavo. Jauni kunigai Kemėšis, Žiukelis, su kuriais labai gerai sugyvenau, nebuvo tokie jautrūs, kaip klebonas Kripaitis. Kartą klebonas, tik ką išgyvenęs eilinį skausmo priepuolį, pamatė, kad po laidotuvių mano sutana šlapia iki kelių. Jis tuoj pat pasišovė: *Aš tave pavaduosiu*. Ir beveik tekinas pasileido į Švč. Mergelės Marijos koplyčią atsinešti Švenčiausiojo. Prelatas atgiedojo litaniją, o laimindamas susvyravo ir, pasisukęs su monstrancija kiek į šoną, įsikibo į altorių. Toliau viskas buvo kaip įprasta. Galėjai nieko ir nepastebėti.

Po kelių dienų gavau anoniminį laišką, pasirašytą kaip paprastai: *Katedros tikintieji*. Jame mes, jauni kunigai, buvome išplūsti dėl to, kad nematome, jog klebonas girtas pamaldas laiko. Autoriai ar autorė tikino viską žinanti, viską savo akimis mačiusi. Tačiau negalėjo suprasti, kad prelatas pareigas eina būdamas silpnas, be to, jis buvo abstinentas.

Kartą į panašią situaciją buvau pakliuvęs ir aš. Tačiau neskubėjau nieko smerkti. Vėliau buvo pačiam dėl savęs gėda, kad blogai apie žmogų galvoju. Laidojau žmogų Šilaičių kapinėse. Stoviu ant kalnelio, nusiimu stulą, velkuosi kamžą, matau, kaip kunigas atlydi kitą mirusįjį. Kryžius, vainikų nedaug, aiškiai matyti, jog kunigas eina svirduliuodamas į šonus. Tuoj pagalvojau, kad kunigas girtas. Net neįsivaizdavau, kad Panevėžy būtų kunigas, kuris laidotų girtas. Stoviu ir stebiuos. Procesija pamažu artėja, jau praėjo pro kapinių vartus. Atpažįstu kunigą Kastytį Ramanauską. Buvau girdėjęs,

kad jis sunkai serga. Kaip man buvo gėda – kunigas iš paskutiniųjų atlieka savo pareigas, o aš taip blogai apie jį galvoju. Netrukus kunigas Kastytis Ramanauskas, su palaimintojo aureole jį pažinojusių širdyse, iškeliavo į Amžinybę.

Tačiau iš visų dalykų labiausiai įstrigo atmintin prelato artimo meilės supratimas ir išgyvenimas. Mano akyse senieji kunigai nestokojo gabumų, talentų ir inteligencijos, juk kunigystė anksčiau buvo prestižinė profesija. Kiekviena, ypač pasiturinti, šeima norėjo užauginti kunigą. Tačiau ir seniau, kaip patys kunigai sakydavo, tarp jų kartais buvo *virgaferea*. Giliais sovietiniais laikais Pumpėnuose kunigavo toks *virgaferea* Mozūras. Senstelėjęs vis prašė vyskupo jam paskirti vikarą. Niekas nenorėjo ten vykti. Paskyrė grįžusį iš lagerio labai garbingą kunigą, prelatą Pratkelį. Vyskupui tuomet buvo labai sunku kunigus skirstyti, ypač buvusius lagerininkus. Senasis klebonas užpyko ant naujai atvykusio. Ir atsitiko toks sutapimas – Katedros kunigams pietaujant, atėjo senasis Pumpėnų klebonas. Netrukus atėjo ir prelatas Pratkelis. Jis su visais sveikinasi, duoda ranką. Ištiesia ranką ir kunigui Mozūrui. O tas žaibiškai savo ranką paslepia už nugaros. Prelatas A. Kripaitis kaip šoko nuo stalo ir suriko: *Broli, ką darai?* Iš jo akių tiesiog čiurkšlėmis pasipylė ašaros. Dar kartą suriko: *Pietūs baigti!* ir užsitrenkė savo kambaryje. Mes, jauni kunigai Kemėšis, Žiukelis ir aš, pamažu dingome iš valgomojo. Kas buvo toliau, nebemačiau. Tačiau visą gyvenimą prisimenu, kokia buvo tauri krikščionio kunigo artimo meilė.

THE PRIEST'S SPIRIT IN MY MEMORIES

MSGR. JUOZAPAS ANTANAVIČIUS

Abstract

The author reminisces about his first pastor – prelate Antanas Kripaitis from which the young priests learned kindness, trusting people, sincere performance of the duties.

A. Kripaitis was born on 31 March, 1889 in Krinčinas (Pasvalys distr.). The priest, teacher, graduated his studies in theology licentiate degree. He has served as a chaplain in many schools, going deep into philosophy. He was one of the founding organizers of Kupiškis Gymnasium. He was vibrant, lively and sanguine. During the war, when the fire broke out the church of Saločiai, the priest was assigned to the Cathedral of Christ the King in Panevėžys, he was awarded the degree of prelate.

Priest's spirit is felt in the performance of duties, generosity and spiritual life.In most, it is revealed, when the priest performs his duties as it is visible to all. Only some are experiencing generosity. And the spiritual life is the basis of priest's life, often emitted in performing his duties or charity.

JONJUOZIO GYVENIMAS ARBA KUNIGO JONO RIMŠOS (1905–1996) AUTOBIOGRAFIJA

BRONISLAVA LAPINSKAITĖ
Pasvalio krašto muziejus
P. Avižonio g. 6, LT-39149 Pasvalys
brone_pasvaliomuziej@inbox.lt

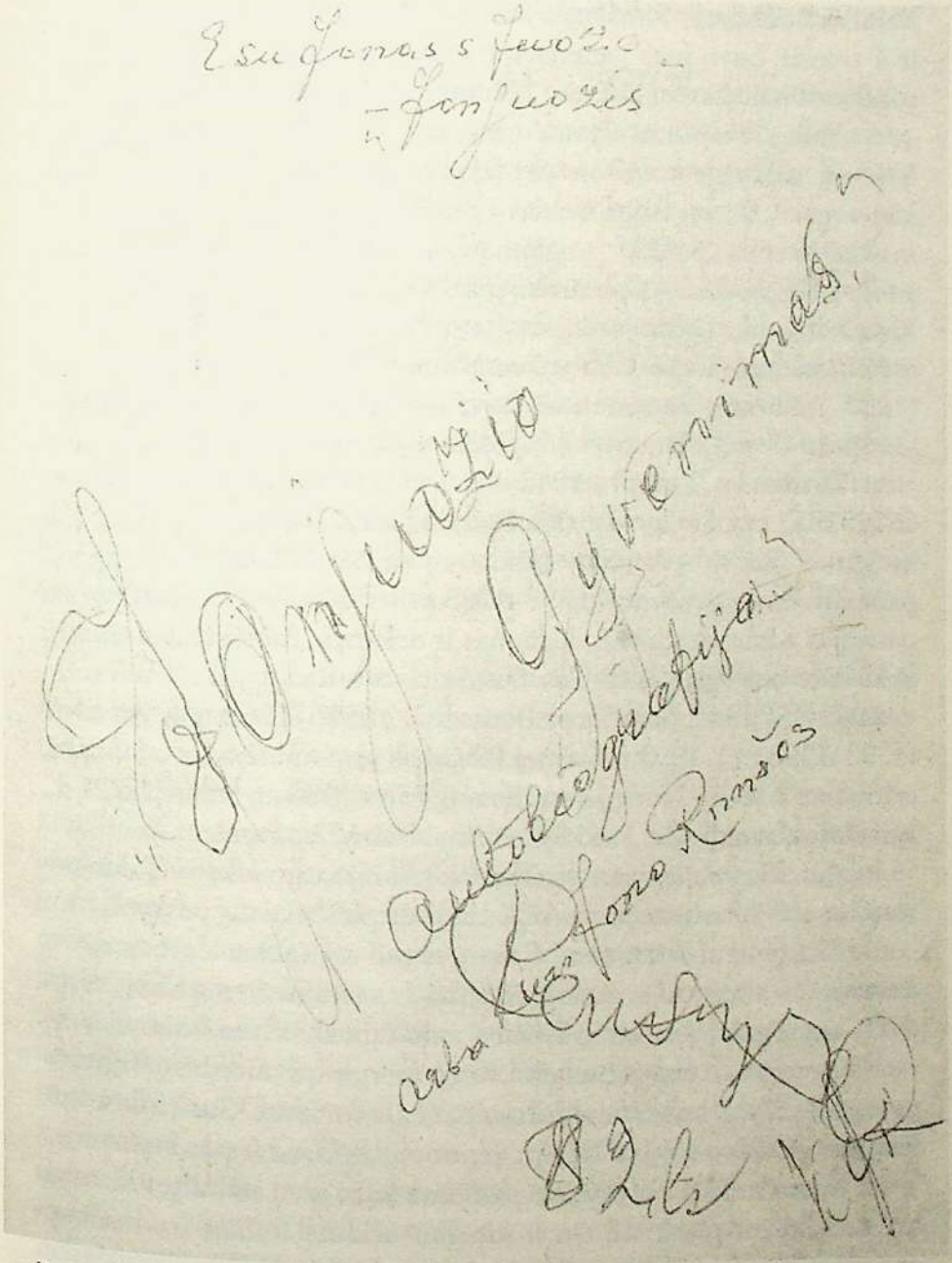
Pasvalio krašto muziejaus (toliau – Muziejus) Raštijos fonde rankraščių tėra kelios dešimtys. Vienas įdomesnių – kunigo Jono Rimšos autobiografija [1].

Po buvusio Pasvalio dekano, monsinjoro Jono Balčiūno mirties 2008 m. gegužės 2 d. artimieji jo asmeninius daiktus, knygas, fotografijas, kitą dokumentiką dovanojo Muziejui. Tarp visų daiktų buvo ir storas sąsiuvinis mėlynais kietais viršeliais su įspaustu Julijos Žemaitės portretu. Priešlapio viršuje užrašyta: *Esu Jonas s. Juozo – Jonjuozis, žemiau įstrižai puslapio – Jonjuozio gyvenimas, arba kun. Jono Rimšos autobiografija.*

Antraštiniame lape nurodoma data – *1964.I.27*, toliau – 190-yje puslapių 3-iuoju asmeniu parašyta kun. Jono Rimšos autobiografija. Mėlynu rašalu, kas antroje eilutėje kiek paraitytomis raidėmis, autorius pasakoja ilgą ir turiningą savo gyvenimo kelią. Iš 189-ame puslapyje esančio užrašo *Rašyta 64.II.11* galėtume spręsti, kad autobiografija parašyta per 16 dienų.

Sąsiuvinio gale atskirai įdėta „Autobiografija", apimanti 1975–1990 metus. Numeracija tęsiama, bet rašyta pirmuoju asmeniu. Autobiografija baigiama sakiniu: *1990.06.09 atbuvau primicijoje savo pakrikštyto sūnaus kun. Virbalo.*

Ši autobiografija, tai pirmiausia, kun. Jono Rimšos gyvenimo aprašymas. Jonas Rimša gimė 1905 m. vasario 21 (8) d. Ukmergės apskr. Alotų vls. Svėdasų mstl. valstiečių Juozo Rimšos (1860–1951) ir

Kun. Jono Rimšos autobiografijos priešlapis. *Pasvalio krašto muziejus, GEK-4308/110*

Kamilės Lauželytės-Rimšienės (1860–1936) šeimoje. Turėjo 4 brolius ir 4 seseris, buvo pats jauniausias, devintas vaikas šeimoje. Motina, pėsčiomis nukeliavusi į Vilnių, 1,5 metų Jonuką paaukojo Dievui.

Vaikystėje Jonas Rimša ganė karves, 1913–1915 m. mokėsi Svėdasų valdinėje rusiškoje pradžios mokykloje. Keletą metų sunkiai sirgo. 1921 m. baigė Svėdasų pradžios mokyklą. 1921–1923 m. mokėsi Utenos „Saulės" progimnazijoje. Čia, baigęs penkias klases, įstojo į Kauno kunigų seminariją. 1930 m. baigė teologijos studijas Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete ir 1930 m. birželio 14 d. buvo įšventintas į kunigus. Vikaravo Utenoje (1930–1935 m.), Daujėnuose (Pasvalio r.,1941–1942 m.), Rokiškyje (1942–1945 m.), Traupyje (Anykščių r.,1945–1946 m.), buvo altarista Vabalninke (Biržų r., 1946–1951 m.), Pumpėnuose (Pasvalio r., 1951–1952 m.), Smilgiuose (Panevėžio r., 1952–1955 m.). 1955–1956 m. kun. J. Rimša – Anciškio (Kėdainių r.), 1956–1958 m. Pumpėnų parapijų administratorius, 1958–1963 m. – Biržų Šv. Jono Krikštytojo parapijos administratorius, klebonas ir dekanas. Pablogėjus sveikatai, iš klebono pareigų pasitraukė. Buvo altarista Ramygaloje (Panevėžio r., 1963–1975 m.), Saločiuose (Pasvalio r., 1975–1993 m.), Pasvalyje (1993–1996 m.). 1995 m. vasarį Pasvalyje jis paminėjo savo 90-metį, o 1995 m. birželį – kunigystės 65-metį. Mirė 1996 m. balandžio 21 d., palaidotas Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios šventoriuje.

Autobiografijoje yra tokie skyriai: „Juonjuozio vaikystė", „Jonjuozio jaunystė", „Pastoracijos ir akcijos laikotarpis" bei daug poskyrių.

Skaitydami sužinome, kaip gyveno ir kokius darbus dirbo žmonės 20 a. pirmoje pusėje. Motina ir seserys žiemą daug verpdavo, o pavasarį ausdavo. Žiemos vakarais sueidavo kaimynės su rateliais verpti, o tuo pačiu laiku viena merginų skaitydavo Kristaus gyvenimą. Vyrai vakarais sukdavo pančius ir virves. Susirinkus vaikinams, vykdavo šokiai. Taip pamainomis būdavo ir pas kaimynus.

Šeima anksti rytą eidavo į klojimą kulti javų su kultuvais arba braukti linų. Apie 1913 m. nusipirko arklinę kuliamąją mašiną, arpą, šiečkarnią (rankinis šiaudų-žolės smulkintuvas). Tėvai žemę nuomodavo, buvo pusininkai.

Būdamas 8-erių, Jonjuozis tėvams talkininkaudavo įvairiuose darbuose: kūlimo metu varinėjo arklius, veždavo į laukus trąšas,

per rugiapjūtę padėdavo statyti gubas, grėbdavo pagrėbstus, mindavo vežimus, kasdavo bulves, ganė karves.

Per karą sudegė gyvenamasis namas, teko statytis naują. Paėmus brolį Antaną kariuomenėn ir namuose likus 55-erių metų tėvams ir dviems seserims, vienuolikmetis Jonas padėjo tėvams visuose darbuose: pelkėje ir dirvoje kasė griovius, pjovė javus, dobilus, arė, akėjo, vežė akmenis, molį, kartis, padėjo statyti tvartą.

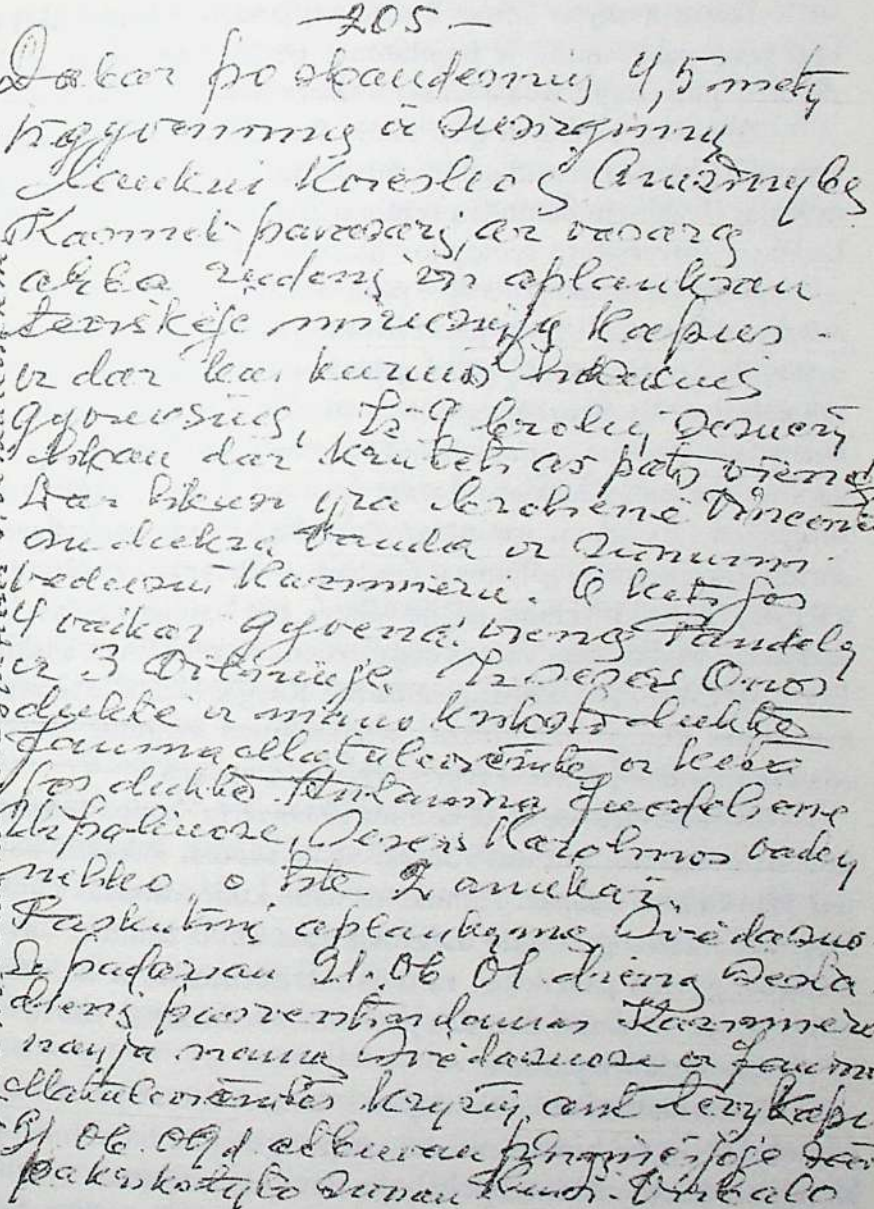
Tėvas nuolat važiuodavo į keliones, veždavo į krautuves prekes iš stočių, buvo įsidarbinęs kooperatyvo nuolatiniu vežiku. Kai kada tekdavo prekes vežti ir Jonukui. Žiemą tėvas važiuodavo miškan versti sienojų arba išvykdavo su kuliamąja mašina kitiems javų kulti.

Autorius užsimena apie vaikų žaidimus: mėgdavo pasivažinėti rogutėmis, risti ritinį, žaisti kortomis. Rudenį, ganant karves, vyresnieji surengdavo mažesniems vaikams rungtynes – kas ilgiau išlaikys dūmuose įlipęs į pušelę, po kuria piemenys sukurdavo ugnį. O koks tai žaidimas *užkaltinis*, arba ką reiškia *kerepetą mušti*, išsiaiškinti nepavyko.

Rašoma ir apie Jono Rimšos mokslus: *Jonjuozis pradėjo mokintis pas kaimynę Grižaitę Ksaverą, kun. Tumo krikšto motiną, poterių, katekizmo ir skaityti iš maldaknygės* [1, 3–4].

Skapiškio pradinėje mokykloje mokė rusė, paskui jos vyras Motiejus Černiauskas. Mokslas buvo rusiškai, buvo pamoka ir lietuvių kalbos. Yra tekę gauti iš mokytojo liniuote per delną, kai nemokėjo atsakyti, ko klausiamas. Mokytis J. Rimša labai nenorėjo, nes buvo nedrąsus. Vėliau susirgo. Raginamas iš karo grįžusio brolio Antano, nuėjo į Svėdasų pradžios mokyklos 2-ąjį skyrių, kur mokė mokytojas Jonas Kasteckas. Čia jam patiko, mokėsi noriai. Mokytojas perkėlė į trečiąjį skyrių, bet Jonas susirgo ir liko antrajame. Trečiajame skyriuje mokė Ona Glodutytė. J. Rimša pradėjo dalyvauti vaidinimuose, žaidimuose. 4-ajame skyriuje mokė Jonas Banys – *didelis mėgėjas išgerti, geografiją ir istoriją reikdavo išmokti mintinai. Menkas buvo mokslas* [1, 29]. 3-iajame ir 4-ajame skyriuose Jono amžiaus vaikų nebebuvo, todėl jam būdavo labai gėda. Atsakinėdamas pritūpdavo, kad atrodytų mažesnis. Į mokyklą eidavo pakluoniais, per daržus. Labai įskaudinę sutikto žydo batsiuvio žodžiai: *Ui kaip Tau nesarmata tokiam bernui su vaikais eiti mokyklon* [1, 29].

Kun. Jono Rimšos rankraščio fragmentas.
Pasvalio krašto muziejus, GEK-4308/110

Kun. Jono Rimšos paskutinysis rankraščio puslapis.
Pasvalio krašto muziejus, GEK-4308/110

Toliau mokytis Jonas Rimša neplanavo, tikėjosi likti ūkyje, bet, tėvo paskatintas ir papildomai pasiruošęs, įstojo į Utenos „Saulės“ gimnazijos 3-iąją klasę, 5 klases baigė 1923 m.

Tėvų skatinamas ir giminaičio Prano Raščiaus pavyzdžiu nutarė stoti kunigų seminarijon. Autobiografijoje išsamiai aprašomi mokslai Dvasinėje Žemaičių seminarijoje Kaune ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete.

Išsamiai pasakojama apie pavasarininkų veiklą. Kun. J. Rimšai atvykus vikarauti į Uteną, pavasarininkų kuopoje buvo 418 narių. Po dviejų darbo mėnesių jų padaugėjo dviem šimtais. Kasmet būdavo rekolekcijos, Naujų metų sutikimas su menine dalimi ir pamaldomis bažnyčioje. Kuopos nariai kasmet valydavo, tvarkydavo ir puošdavo kapines, kasmet išleisdavo narius pavasarininkus į kariuomenę, ta proga jiems įteikdami atmintinę. Darželių komisija lankydavo pavasarininkių mergaičių gėlynus ir įvertinę, apdovanodavo. Pavasarininkai turėjo bažnytinį chorą, įsigijo vėliavą, per Naujus metus ir Velykas statydavo vaidinimus. Vasarą organizuodavo gegužines, ekskursijas. Pavasarininkai vadovavo angelaičiams. Knygas skaitė iš skaityklos ir asmeninės kunigo bibliotekos, prenumeravo leidinius „Pavasaris“, „Jaunimo vadas“, vėliau – „Vyrų žygiai“, „Liepsnos“.

1934 m. birželio 17 d. Utenos „Pavasario“ kuopa surengė savo kuopos kongresą, kuriam ruošėsi visus metus. Pakvietė kaimynines viso rajono kuopas. Pamokslus sakė kun. Alfonsas Lipniūnas. Eitynėse miesto gatvėmis dalyvavo apie 1500 žmonių. Jas puošė vėliavos, gyvieji paveikslai, raiteliai, dviratininkai ir du orkestrai. Programoje: studento Barzdos paskaita, sveikinimai, chorų ir sporto varžybos, dailės paroda.

Uždarius ateitininkų kuopeles, kun. J. Rimša pasakė kritišką pamokslą. Už tai buvo baudžiamas piniginėmis baudomis, persekiojamas, turėjo aiškintis policijoje, buvo skundžiamas vyskupui.

Utenos angelaičių pulke buvo 38 kuopelės ir 70 ratelių. Iš viso 940 vaikų, iš jų 700 kaime. 1935 m. birželio 30 d. vykusiame angelaičių kongrese Rašėje dalyvavo apie 1300 vaikų.

Plačiausiai aprašytas kunigavimo laikotarpis. Kun. Jonas Rimša dažnai keitė parapijas. Priežastis jis aiškina taip: *Nesveikata ir saugumas mane vaikė iš parapijos į parapiją. Nenorėjau važiuoti į*

Sibirą, nei su jais „draugauti". Todėl, kur tik buvau, man degė žemė po kojomis. Kokių tik provokacijų nesugalvodavo! Žiūrėk, tik pradedi darbuotis, tuojau apsupa provokatoriai. Kiek gali ilgai nervintis? Iš proto išeisi. Todėl nenorėdamas turėjau skrajoti iš vienos vietos į kitą. Ir tik po auksinio 50 metų kunigystės jubiliejaus visos audros nurimo, prasidėjo normalus gyvenimas. O čia jau vakaro prieblanda. Laukiu kvietimo į amžinybę [2].

Autobiografijoje aprašyti kun. Jono Rimšos nuveikti darbai: Anciškių ir Biržų bažnyčių remontas, vaikų ruošimas sakramentams, vadovavimas ministrantams, bažnytinėms organizacijoms, ligonių lankymas ir kt. Užsimenama apie persekiojimus pokario metais, bėgimą nuo tremties, bažnyčios pastatų nusavinimą, dėl vidurių šiltinės epidemijos uždarytą Biržų bažnyčią, vagystes iš bažnyčių, baudas, įvairius draudimus ir t. t.

Įdomūs kunigų, su kuriais dirbta, apibūdinimai. Apie Utenos kleboną dekaną kun. Joną Asminavičių rašo: *Jis nesveikatingas, bet energingas, cholerikas, su iniciatyva, ieškotojas naujų gyvenimo ir pastoracijos darbo kelių. Planuotojas ir vykdytojas praktiškesnių ir naujesnių pastoracijos ir akcijos kelių* [1, 73].

Apie vikarą kun. Juozą Bardišauską: *Būta labai pajėgaus ir energingo darbininko. Jam maža buvo Utenos, apvažiuodavo visą pavasarininkų rajoną, penkiolika kuopų. Važinėdavo dviračiu, paskutiniais metais ir motociklu. Labai buvo nuoširdus, laimėjo parapijiečių, ypač jaunimo širdį. Vien jo fotografijų išvažiuojant buvo išplatinta 500. Išvyko vikaru į Subačių* [1, 74].

Daujėnų senyvas klebonas Vincas Baltrušaitis – *žemaitis kelmietis, senų tradicijų, nemėgėjas naujo, mėgstantis oficialumą, tvarką, daug labai rūkantis, mėgstantis ilgai sėdėti valgykloje, politikuoti, labai sėslus (išgyveno Daujėnuose apie 40 metų), daug kalbantis, ir kitus mėgstąs tardyti – klausinėti, specialistas vyno ir tabako dirbimo ir tvarkymo, mėgėjas bičių ir medžių, šalininkas tolerancijos. Į kito reikalus nesikišo, savo nuomonėje užsispyręs, ambicingas, kito reikalavimų nemėgstantis, dienotvarkės nemėgėjas, vaišingas, vengiąs nesusipratimų. Kalba rusiškai lenkiškai ir bulgariškai. Tarnai pastovūs* [1, 146–147].

Rokiškio klebonas kanauninkas, buvęs kapelionas kun. Jurgis Žitkevičius – *liguistas, silpnų akių, nestiprių nervų, ramus, taktiškas,*

draugiškas, pritariantis kito sumanymams, mėgėjas švelnumo [1, 148].

Traupio klebonas kun. Juozapas Melys – *labai nerviškas, judrus, mažoko takto, pajėgus, galintis žiemos metu išėjęs iš pirties kočiotis ant sniego, didelis abstinentas, mėgstąs skaityti su padidinamu stiklu ir rašyti savo pamokslus, juos kitiems pademonstruoti, galįs net pilną dubenį žalių kiaušinių išgerti* [1, 159].

Vabalninke buvusi dažna klebonų kaita: *Matas Kirlys – didelis optimistas, nuoširdus parapijiečiams. Už nepasirašymą contra papam buvo ištremtas altarista į Kupiškį.*

Kun. A. Papučka – *labai gyvas, muzikas, giedorius, pamaldus, veiklus, nuoširdus, parapijiečių mėgiamas* [1, 164). Kun. J. Merkys *nuošalesnis, nešalininkas blaivybės*. Kun. Alfonsas Gražys *nestiprus, neatsargus, viešai pasirodo su veikimu moksleivijoje* [1, 165]. Kun. Antanas Uogintas *aštraus statoko būdo, didžiausiuose šalčiuose aukodavo Mišias tik su sutana, gavo džiovą.*

25-erius metus Smilgiuose klebonaujantis Baltramiejus Gaidys – *sėslus, niekur nemėgo važiuoti. Mėgėjas cackų. Jomis apkalinėjo didįjį altorių. Mėgėjas perrašyti gaidas ir giesmes. Sienos ir stulpai bažnyčioje buvo nukabinėti tokiomis jo perrašytomis gaidomis. Pamokslus netaisydamas skaitydavo iš „Tiesos kelio". Mėgėjas klausytis radijo. Vakarais vaikštinėdavo šventoriuje. Labai ilgai valgydavo ir daug šnekėdavo darydamas išvadas. Ambicingas, kito patarimų nemėgėjas priiimt* [1, 169–170].

Stebina tai, kad apie savo bendrakursį ir bičiulį kun. Alfonsą Lipniūną, autorius plačiau nekalba, nors A. Lipniūnas sakė pamokslą per kun. Rimšos pirmąsias mišias, dažnai atvykdavo į organizuojamas šventes, sakydavo pamokslus, vesdavo rekolekcijas ir autobiografijoje yra dažnai minimas.

Įsiminė kun. Jono Rimšos patirti pergyvenimai Utenoje. Iškėlus kun. J. Bardišauską, už jo grąžinimą ir prieš kun. J. Rimšą buvo parašytas raštas vyskupijon, pasirašytas 3000 žmonių, t. y. beveik visos parapijos, nors iš aplinkinių elgesio priešiškumo nebuvo justi. Tik po 1,5 metų paaiškėjo, kad raštą parašė ir parašus suklastojo 5 parapijiečiai.

Dar daug įdomių dalykų galima rasti „Jonjuozio gyvenime": pateikiama religinės, etnografinės, istorinės informacijos.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. RIMŠA, Jonas. *Jonjuozio gyvenimas arba kun. Jono Rimšos autobiografija* [rankraštis]. [Ramygala], 1964. 205 p. Pasvalio krašto muziejus, GEK-4308/110.
2. BITINAITĖ, Asta. Dvasininko kelias. *Darbas*, 1995, vasario 18 (nr. 14), p. 3.
3. BITINAITĖ, Asta. Maironio laikų seminaristas. *Darbas*, 1995, vasario 22 (nr. 15), p. 3.
4. Pusė briliantinio kunigystės jubiliejaus. *Darbas*. 1995, birželio 14 (nr. 46), p. 2.
5. SAVICKAS, S. Mirė kunigas Jonas Rimša. *Panevėžio rytas*, 1996, balandžio 23, p. 5.

JONJUOZIS LIFE OR AUTOBIOGRAPHY OF PRIEST JONAS RIMŠA (1905–1996)

BRONISLAVA LAPINSKAITĖ

Abstract

This article gives an overview of one of the most interesting manuscripts of Pasvalys Regional Museum scriptures foundation – priest's Jonas Rimša autobiography "Jonjuozio gyvenimas" (Jonjuozis life, 1964).

In the autobiography priest Jonas Rimša tells about a long and meaningful way of his life: studying in Svėdasai, Utena, later – in Samogitian Theological Seminary and Kaunas Vytautas Magnus University, Faculty of Theology and Philosophy, his priesthood in the churches of Utena, Daujėnai, Rokiškis, Traupis, Vabalninkas, Pumpėnai, Anciškis, Biržai, Ramygala, Saločiai, Pasvalys.

The author of autobiography gives religious, ethnographic, educational, historical information. Jonas Rimša describes his colleagues priests, and the works done in his priesthood times: children's preparation for the sacraments, the leadership of the ministrants and church organizations, visiting the sick and others. There is some talk about the persecution of the post-war years, running from exile, the expropriation of church buildings, thefts from churches, fines, various prohibitions, etc.

ĮSISĄMONINTOS VERTYBĖS – SĖKMINGO KŪRYBINIO GYVENIMO LAIDAS ALFONSAS MIKULSKIS – PANEVĖŽYJE PAMIRŠTAS MUZIKAS

Prof., habil. dr. RITA ALEKNAITĖ-BIELIAUSKIENĖ
Mykolo Romerio universitetas
Žirmūnų g. 100-30, LT-09121, Vilnius
rita.bieliauskiene@mruni.eu

Straipsnio tikslas pateikti įsisąmonintų vertybių svarbą, siekiant sėkmingo kūrybinio gyvenimo, jo prasmės ir laimės. Tyrimo objektas – Lietuvoje aktyviai ir kūrybingai veikusio, karui baigiantis emigravusio ir vėliau aktyviai kūrusio muziko Alfonso Mikulskio gyvenimas ir kūryba. Siekta humanitarinių mokslų simbiozės, atvejo analizės metodu atskleisti ypatingą įsisąmonintos vertybės svarbą net ir sunkiausiais gyvenimo periodais kūrybingam žmogui jaustis laimingu.

Violončelininkas, dirigentas, kompozitorius, pedagogas, tautinio „Čiurlionio" ansamblio įkūrėjas ir ilgametis vadovas Alfonsas Mikulskis (1909 spalio 14 d. – 1983 spalio 14 d. Klivlende, JAV; 1994 liepos 2 d. palaikai perlaidoti Rasų kapinėse) – Panevėžyje beveik neatsimenamas muzikas. Tačiau ne vien jis. Galima būtų prisiminti ir bent keleta kitų šio krašto muzikų. Tai būtų akstinas giliau pasidomėti šiomis asmenybėmis. Paminėsime tik kelias, emigravusias:

Domininkas Antanaitis (1892, Taukočių k., Sidabravo parapija – 1953, Filadelfija). Dainininkas, tenoras. Baigė Miko Petrausko konservatoriją Bostone. Tobulinosi New England Conservatory of Music. Lietuviškos radijo valandėlės Filadelfijos radijuje steigėjas.

Juozas Aleksiūnas (1944, Panevėžys – 1995, Čikaga). Dainininkas, tenoras. Dainavo Čikagos lietuvių operoje nedideles solines partijas, vėliau chore. Giedojo bažnyčiose.

Kazys Baltramiejūnas (1902, Panevėžys – ?). Fagotistas. Mokėsi Klaipėdos S. Šimkaus konservatorijoje, dalyvavo Mažosios Lietuvos dainų šventėje kaip choristas, dainavo 1928 m. Ch. Gounod operoje „Faustas", grojo Klaipėdos muzikos mokyklos, Kaune Valstybės operos, Kauno radiofono simfoniniuose orkestruose. Padėjo J. Žilevičiui kaupti lietuvių liaudies instrumentų rinkinį. Iki karo važinėjo iš JAV į Lietuvą.

Jonė Šapkaitė-Bružienė (g. 1929, Panevėžys). Dainininkė, sopranas. Studijavo mediciną, kalbas, fortepijoną pas Balį Dvarioną, dainavimo mokėsi pas Alfonsą Leparską, Joną Butėną, Jadvygą Kutkuvienę. Yra įrašiusi plokštelę.

Janina Budriūnaitė-Čekanauskienė (prie Pasvalio). Dainininkė, mecosopranas. Dainuoti pradėjo su M. K. Čiurlionio ansambliu. Daug dainavo įvairiose amerikiečių grupėse, operetėse. J. Budriūnaitė-Čekanauskienė, Lietuvos Respublikos Garbės Generalinio Konsulo Los Andžele (Kalifornija) Vytauto Čekanausko (1929–2009) žmona. Dukros Daiva ir Carlos Navarette.

Marijona Jakševičiūtė-Janušauskienė (1889, Panevėžys – 1962, Los Andželas). Dainininkė. 1891 atvyko į JAV, pradėjo dainuoti Šv. Jurgio parapijos chore. Mokėsi pas vargonininką B. Janušauską. Kaip solistė rodėsi lietuviškuose renginiuose.

Vytautas Marijošius (1911, Panevėžys – 1996, Putnamas, JAV). Dirigentas, profesorius, pedagogas. Jis – populiaraus Lietuvos pokaryje Romano brolis. Muzikos pradėjo mokytis pas tėvą, žinomą vargonininką, chorvedį Antaną Marijošių, kuris prieš Pirmąjį Pasaulinį karą vargoninkavo Panevėžyje, vedė „Aido" chorą, dalyvavo mieste vykusiose chorų varžytuvėse.

V. Marijošius baigė Klaipėdos muzikos mokyklą. Nuo 1928 m. buvo Valstybės teatro operos koncertmeisteris, dirigentas, vyriausiasis dirigentas. Vasaromis studijavo Berlyne, Vienoje, Romoje, Paryžiuje. 1938 m. baigė Prahos konservatoriją. Dirigavo ir simfoniniuose koncertuose. Į plokšteles įgrojo lietuvių kompozitorių kūrinių. Dėstė Kauno konservatorijoje. 1944 m. emigravo. Austrija, JAV. Dėstė, vargoninkavo, dirbo su Čikagos lietuvių opera.

Lilija Žilvytytė-Vanagaitienė (1898, Panevėžys – 1964, Čikaga, JAV). Dainininkė, aktorė, visuomenininkė. 1909 m. su tėvais

išvyko į JAV. Pradėjo dainuoti „Birutės" chore. Vaidino statomose operetėse. Vadovavo „Margučio" radijo laidoms. Organizavo meninių kolektyvų veiklą.

Jokūbas Varaitis (1892, Panevėžys – 1977, Pensilvanija). Chorvedys, vargonininkas. 1912 m. išvyko į JAV. Balsą lavino pas Miką Petrauską. Dalyvavo statomose operetėse.

Minėtini ir kiti Panevėžyje gimę, mokęsi praeities muzikai, deja vienu ar kitu gyvenimo periodu emigravę iš Lietuvos. Visi išgyveno atsiskyrimo nuo šeimos, artimųjų, tėviškės skausmą, o vėliau sunkaus darbo, pastangų pritapti svetimame krašte, neadekvačiose gyvenimo situacijose patirtis. Straipsnį inspiravo probleminis klausimas: kas buvo jų gyvenimo stimulas? Kokios įtakos turėjo esminiai šių žmonių buities, gyvenimo būdo pasikeitimai, pastangos būti pilnaverčiu nepažįstamos visuomenės nariu, kuriant savojo gyvenimo laimę?

JAV Kolumbijos universiteto mokslininkai laimės indeksus skaičiuoja atsižvelgdami į tai, kaip žmonės vertina savo sveikatą, galimybes turėti darbą, šeimą, politines laisves. Įvertina šalies korupcijos lygį, ekonominę gerovę ir t. t. Vertinami tokie dalykai kaip pasitenkinimas gyvenimu, kovos už būvį lygis, kasdieniai išgyvenimai, žmonių požiūris į vienas kitą, bendravimo tradicijos, kultūra.

2008 m. metais paskelbto tyrimo „World database of happiness" [5] rezultatai tvirtina, kad Lietuva pagal laimingumo rodiklius atsidūrė 26-oje vietoje iš 27 ES narių. Savo gyvenimo kokybę lietuviai įvertino 4,9 balo iš 10. Nelaimingesni už mus tik bulgarai, kurių laimės indeksas – 4,4 (laimingiausi danai, austrai, suomiai, Liuksemburgo gyventojai). Nekeista, nes Lietuva žinoma didėjančiais neigiamais rodikliais: savižudybėmis, alkoholio vartojimu, rūkymu, ankstyvais lytiniais santykiais, patyčiomis ir kt.

Pastaruoju metu akcentuojama, kad pagal sudėtingą vertinimo metodiką atlikto tyrimo rezultatus, Lietuvos žmonės 156 šalių eilėje pagal laimingumą pastaruoju metu yra 60-ieji. Konstatuojama, kad žmogus bus laimingas, jeigu atsiras daugiau perkamosios galios, bus išspręstos buitinės problemos, atsiras galimybių pirkti daugiau pageidaujamų daiktų. Nebeliktų nelaimingų ir nepatenkintų žmonių. Akcentuojama materialusis, buitinis žmogaus gyvenimo pagrindas.

Tačiau tai tik primityvus kasdieninės laimės supratimas. Atsisukę į istorines tautos patirtis matome kitokią gyvenimo laimę: tremiamam – išlikti gyvam gyvuliniame vagone, gyvus matyti artimuosius, gauti duonos riekę badaujančiam. Šypsotis atlikus sudėtingą operaciją, sukūrus naują kūrinį, sėkmingai pristačius klausytojams naują koncertinę programą ir pan. Manoma, kad Lietuvoje vadinamas *laimės indeksas* pakankamai žemas, nes vertybinis kriterijus susietas dažniausiai tik su materialiomis vertybėmis. Tai dažnai patvirtina apklausose dalyvaujantys jaunuoliai: mažai žinantys, mažai skaitantys, atitolę nuo didžųjų kultūros vertybių. Jų laimė susijusi su didesniu materialiu turtu.

Turėtume akcentuoti kriterijus, kurie *laimės indeksą* praturtintų kitais kriterijais. Svarbiausi jų – sveikatos būvis, švietimo prieinamumas, pozityvūs socialiniai ryšiai, visuomenės pažanga, asmeninės raiškos galimybės, kūrybiningumo stimulai, galimybės atskleisti savastį. Taip kuriama kitokia asmeninės laimės vizija ir jos realizavimo galimybės visuomenėje.

Kokiomis vertybėmis buvo grįstas muziko, III laipsnio Gedimino ordino kavalieriaus, apdovanoto Šaulių sąjungos, skautų „Lelijos" ordinais, Baltimorės miesto garbės piliečio (1965 m.), 1975 m. įrašyto į „Rieman Musik Lexikon" Adolfo Mikulskio gyvenimas?

Retai kada buvau toks laimingas, kaip klausydamas Jūsų dainų. Jose skambėjo Lietuva, – 1976 m. vasario 15 d. rašė Valdas V. Adamkus [13, 8]. *Aš tikiu, aš žinau, kad „Čiurlioniečiams" pačioje iškiliausioje Lietuvos žemės vietoje stovės jų darbo vertas Paminklas. Jie to nusipelnė Daina, Ilgėsiu, Kentėjimu, Ištverme, Meile! Tai šviesiausio tyrumo laimingi žmonės – Vadovai ir atlikėjai*, – kun. Ričardas Mikutavičius, 1988 m. (Ten pat).

KELIAS LINK MUZIKOS

Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės bibliotekos Krašto kultūros paveldo sklaidos centro vadovė Ilona Mažylytė yra sakiusi, kad medžiagos apie Afonsą Mikulskį bibliotekos fonduose sukaupta nemažai. Straipsniai, prisiminimai, katalogai su nuorodomis, kokiose enciklopedijose, žurnaluose, knygose, laikraščiuose reikia ieškoti pasakojimų apie žinomą kompozitorių, sudėlioti į

lentynėles ir dėžutes, kiekvienas turi savo vietą. Ona Mikulskienė ne kartą pasakojo: *Mano vyras Alfonsas Mikulskis buvo kūrėjas iš Dievo malonės. Jis rašė poeziją, kūrė muziką, harmonizavo lietuvių liaudies dainas, buvo „Čiurlionio" ansamblio siela* [13, 10]. „Panevėžio balsas" taip pat spausdino panevėžietės kanklininkės Reginos Daniūnienės straipsnį apie A. Mikulskį. Ji „Čiurlionio" ansamblyje pradėjo groti 1940 metais.

Adolfas Mikulskis gimė 1909 m. spalio 14 d. Daglienų (Deglėnų) k., Pušaloto vls., Pasvalio apskrityje, iki 1922 m. priklausiusiame Karpių giminės Joniškėlio dvarui.

Nuomodami dirbamą žemę, prieš prasidedant Pirmajam pasauliniam karui, Mikulskių šeima persikėlė į Pasvalio aps. Pušaloto vls. Kauklių kaime esantį Kauklių dvarą, 2 km. į pietvakarius nuo Pušaloto. Čia Alfonsas ir praleido vaikystę bei ankstyvosios jaunystės metus.

Šio dvaro sodyba pradėta kurti 19 a. Ją valdė Bukauskų šeima. Carinės Rusijos metais ji nukentėjo už dalyvavimą 1863 m. sukilime. Dvarą puoselėjo vėliau gyvenusi Grigaliūnų giminė.

Dvarelio gyvenamasis namas buvo medinis, su mansarda. Šeimininkų salone stovėjo kabinetinis fortepijonas. Kartais Alfonsas įsmukdavo į vidų ir bandydavo paspausti vieną kitą klavišą: jį jau buvo sužavėjusi retsykiais iš šio kambario sklindanti muzika. Topolių alėja, akacijos, žvyruoti takai, gėlių *kliombos*. Didžiuliai akmens mūro tvartai, storos sienos, svirnas su erdviais rūsiais. Kumetynas, kuriame buvo laikoma nemažai žirgų. 1918 m. kovų su bolševikais metu čia buvo apsistoję ir ruošėsi kovai 22 kariai.

Sodyboje nuolat lankydavosi kavalerijos dalinys. Berniuką žavėjo raitelių apranga, išpuoselėti žirgai, pratybos. Joms pasibaigus, vienas dalinio karininkas salone ilgai skambindavo fortepijonu. Pastebėjęs muzika besidomintį berniuką, karininkas jį šiek tiek pamokė skambinti.

Atvažiuodavo Alfonso tėvo *žvejonių partneris*, buvęs caro armijos kapitonas, žemaičių bajoras Jonas Jaskevičius. Į dvarelį atvykdavo jaunas leitenantas Antanas Michelevičius, kapitonas Antanas Stapulionis, dvarininkas Antanas Repčys. Tai buvo mažajam Alfonsui ir Tėvynės meilės pamoka. Susirinkę salone kalbėdavo apie

nepriklausomos Lietuvos situaciją, bolševikinių komitetų veiklą, lietuviškų karinių dalinių organizavimą. Ūkininkai kuriamiems būriams dovanodavo net po tris arklius. Išpuoštoje bažnyčioje įspūdinga buvo karių kuopos priesaika Lietuvai. *Prie altoriaus vartelių, ant stalo Šventas Raštas ir sukryžiuoti kardai. Vyrai-kariai, pakėlę dešines, kartojo priesaikos žodžius ir tvirtu žingsniu žengė prie stalo, bučiavo Šventą Raštą ir kardus.* <...> *Taip gimė Pušaloto Partizanų Mirties Kuopa* (Onos Mikulskienės išsaugoti A. Mikulskio atsiminimų fragmentai). Buvo planuota pulti Panevėžį. Panevėžyje gyvenę Mikulskių giminės informavo apie bolševikų pajėgų išsidėstymą.

Tai pirmosios Tėvynės meilės pamokos vaikystėje.

Su muzika Alfonsas susibičiuliavo ne tik karininko mokomas, bet ir klausydamas dainų. Tai antras muzikinio lavinimo šaltinis. Gal ir pats svarbiausias, veikęs vaiką dvasingumo energetine galia. Per kalvelių viršūnėles vakarais nuaidėdavo iš darbų grįžtančių vyrų daina. Skambėjo ji ir gegužinių metu. Vaikai stengdavosi pritarti. Paaugę visi muzikavo: grojo armonika, smuikeliu, klarnetu, kitais kapelijos instrumentais, gražiais balsais dainavo. Ir taip kiekvieną vasarą, sugrįžus atostogauti namo iš vienos ar kitos mokyklos

Trečiasis muzikinio vaiko ugdymo šaltinis – bažnytinė muzika. Įspūdinga Velykų procesija prasidėdavo keistų varpelių – medinių barškučių skambėjimu. Tuomet sugausdavo vargonai, ir su giesme visi išsiveržd avo į šventorių. Procesijoje Alfonso tėvas Stanislovas nešdavo baldakimą, giedodama procesijoje eidavo mama Anelė su vaikais Aleksandru, Elžbieta, Marija, Anastazija, Ona, Alfonsu. Girdėjo jis ir kitokias giesmes, sklindančias pro atvirus vargonininko langus: su bažnytiniu choru mokomas liaudies dainas.

MOKSLAI, VEIKLOS PRADŽIA

A. Mikulskis baigė Joniškėlio progimnaziją. 1926–1930 studijavo Klaipėdos muzikos mokykloje violončelę, chorvedybą, pedagogiką. Klaipėdoje tai buvo ne tik instrumento studijos, bet ir visapusiško muziko rengimas.

Direktorius Stasys Šimkus pirmiausia nutarė sukurti simfoninį orkestrą. Pirmas koncertas įvyko 1933 m. birželio 22 d. *Ir nesitikėjo nei tokio gero orkestro, nei tokio programos atlikimo. Dirigavo*

Kompozitorius Alfonsas Mikulskis.
Algio Uškevičiaus asmeninis archyvas

Jeronimas Kačinskas [11]. Orkestras koncertavo po Lietuvą. Klaipėdoje Mikulskis pradėjo dirbti muzikos mokyklos knygyne. Jis pakeitė knygynui vadovavusį K. Urboną.

Baigęs mokslus A. Mikulskis liko Klaipėdoje ir 1932 m. pradėjo eiti Klaipėdos krašto Giedotojų draugijų sąjungos vyriausiojo dirigento pareigas. Po dviejų metų subūrė Šaulių rinktinės chorą, o 1938 m. – Prekybos instituto vyrų chorą.

1933 m. Klaipėdoje įvyko Antroji Mažosios Lietuvos dainų šventė. Joje dalyvavo 22 chorai ir apie 800 dainininkų [18, 41]. Apie A. Mikulskį, vyriausiąjį renginio dirigentą rašė Vladas Jakubėnas: *Po prakalbų estradą užima jaunas dirigentas A. Mikulskis. Lietuvos himno garsai pradeda muzikinę dalį. Itin ryški pirmoji programos dalis: dvi iškilmingos bažnytinės liaudies giesmės, kurių susikaupusi publika klausosi stovėdama. Vydūno poetiškais žodžiais komponuotu Č. Sasnausko himnu „O kaip augtų ir žydėtų tad žmonijos gerovė" prasideda pasaulietiškoji programos dalis. Traukiamos gražios Mažosios Lietuvos dainos* [6].

Kiekvienam aišku, kad tokios dainų šventės reikšmė nėra grynai meninė kūryba. Gal pirmiausia tai yra dvasinių ryšių, bendrumo paieškos. 1938 m., koncertuojant Klaipėdoje ir Palangoje, simfoniniam orkestrui dirigavo A. Mikulskis. Klaipėdos krašto chorai ir jų veikla buvo pavyzdžiu visai Mažosios Lietuvos kultūrai. *Neišdildomus pėdsakus chorinės muzikos istorijoje paliko D. Andriulis, <...> A. Mikulskis, J. Strolia <...>* [15, 209].

Klaipėdos muzikos mokyklos mokiniai buvo skatinami kaimuose, dažniausiai tėviškėse, užrašyti senąsias dainas, kitą etninę kūrybą. Atostogų metu jie, pabirę po Lietuvą, užrašydavo daug įvairių regionų liaudies dainų. J. Žilevičius netgi pradėjo rašyti liaudies

muzikos instrumentų knygą. Medžiagą kaupė ir A. Mikulskis.

1938 m. surengė paskutinę Mažosios Lietuvos dainų šventę. J. Kačinskui talkino kuriant simfoninį orkestrą.

1930–1937 m. A. Mikulskis studijavo Kauno konservatorijoje (violončelę, chorvedybą, pedagogiką). 1937–1938 m. dar mokėsi pas Juozą Gruodį kompozicijos. 1930–1932 grojo Kauno radiofono ir operos orkestruose. 1930 subūrė vyrų oktetą. 1931 įkūrė Kaune vyrų chorą „Nemunas", grojo Kauno radiofono orkestre.

TAUTINIO ANSAMBLIO „ČIURLIONIS" GIMIMAS

Tačiau 1939-ieji išbarstė Klaipėdos muzikus. Vokiečiams užėmus Klaipėdą, o Pedagoginiam institutui persikėlus į Panevėžį, Mikulskis taip pat atvažiavo ir ėmė kurti Šaulių rinktinės vyrų chorą (vėliau, jį subrandinus, buvo žinomas „Aukuro" vardu).

Šis periodas buvo trumpas, nes jau rudenį, 1936 m. rugpjūčio 15 d. Alfonsas ir Ona Mozoliauskaitė sutuokti Pušaloto bažnyčioje, jau buvo Vilniuje. Alfonsas vėl mokėsi. Siekė vis tobulinti kompoziciją, nes tekdavo išgirsti priekaištų dėl komponavimo nebrandumo. 1941–1943 m. Vilniaus muzikos mokykloje kompozicijos žinias gilino pas Joną Bendorių, simfoninio dirigavimo mokėsi pas Jeronimą Kačinską.

1940 m. sausio 15 d. A. Mikulskis jau organizavo šaulių chorą, o kanklininkė Ona Mikulskienė subūrė kanklių ansamblį. Tokia buvo tautinio „Čiurlionio" vardu vadinto ansamblio biografijos pradžia (vienas rėmėjų – Priešgaisrinės apsaugos viršininkas, brandmajoras Valerijonas Šimkus).

O. Mikulskienė gyvenimo pabaigoje teigė, kad tokios veiklos išbandymo kelias prasidėjo dar Klaipėdoje. Tačiau ansamblis susiformavo jau pirmaisiais 1940 m. mėnesiais: koncertavo Vasario 16-osios renginiuose Vilniaus pašto tarnautojų rūmuose, Kosto Kalinausko mokyklos salėje. A. Mikulskis parengė ir dirigavo patriotiškiausias dainas: Viktoro Kuprevičiaus „Pajūriais, pamariais", Kazio Viktoro Banaičio „Žygis į Vilnių" ir kt.

1940 m. Šaulių sąjungos veikla nebuvo nutraukta. Todėl kolektyvai galėjo dirbti. 1940 m. Vilniaus šaulių vyrų chorą Mikulskis sujungė su šaulių kanklininkėmis (vadovė Ona Mikulskienė),

tautinio šokio ansambliu (vadovė J. Kazlauskaitė) ir įkūrė „Čiurlionio" ansamblį. „Čiurlionio" vyrų choras – *dirigento ir meno vadovo A. Mikulskio organizacinio sumanumo vaisius. Teisingai sakoma – kur apsistoja Mikulskis, ten ir geras choras gimsta. Šiam pilnam energijos ir didelio temperamento jaunam muzikui sekasi apie save suburti pačius geriausius dainos mėgėjus. <...> Technikos ir muzikalumo požiūriu choras toli pažengęs, tai matyti iš B. Vasiliausko ir J. Bendoriaus dainų „Oi, dalele, tu mano" ir „Noriu miego" gražaus atlikimo. Pavyzdingai aiškia tarena gyvai užbaigiamos muzikinės frazės* [3].

Iš daugelio pavyzdžių – vienas tipiškas. Jonas Uškevičius, vilnietis, puikus amatininkas stalius, baldininkas nuo mažens mėgo dainuoti. Turėjo gražų balsą. Vilniaus centre valdė stalių dirbtuvę. Nebuvo žema neblogai pasiturinančiam verslininkui jungtis prie šaulių ir tapti jų choro nariu. Dainavo jis ir „M. K. Čiurlionio" ansamblyje. Nebodavo nepatogumų, baisiais keliais važiuodavo sunkvežimiu, dažnai stačiomis. Karui baigiantis J. Uškevičius buvo raginamas su šeima emigruoti. Tačiau trys vaikai sulaikė nuo nežinios. Bet teko *mėtyti pėdas*, slapstytis, siekiant likti sovietinio saugumo nepastebėtam. Sūnus Algis šiandien atmena: *Prisimenu Čiurlionio chorą dainuojantį Juliaus Siniaus „Kur sapnų grožybė, kur svajonės tos...", Johanno Strausso valsą „Žydrasis Dunojus", maršą iš Charles Gounod operos „Faustas", Vlado Paulavičiaus „Jūreivių maršą". Tradiciškai per Vėlines choras giedodavo prie karių kapų Rasų kapinėse. Skambėjo „Kovoj jūs jau žuvot, mielieji kariai, kurie taip Tėvynę mylėjot giliai...".*

Koncertines keliones A. Mikulskis organizuodavo Rytų Lietuvoje, Aukštaitijos miesteliuose. 1941 m. birželio 29 d. koncertavo Pušalote, ūkininko Šildagio klojime. Apie dainos šventę Šv. Petro ir Povilo atlaidų metu, viršaičio A. Šukio, klebono Švagždžio, pieninko Baužio ir choro bendravimą pasakojo chorvedys Kęstutis Mikeliūnas [13, 30]. Koncertų turą 1942 m. birželio 4 d. baigė Vilniaus filharmonijoje. Salomėja Narkeliūnienė rašė: *Publika tiesiog kaukė, rankų nenuleisdama, ant stalo padėkos gėlės ir aplinkui spindintieji bendraminčių veidai* [14].

A. Mikulskis Vilniuje dirbo ir su J. Švedo vadovaujamu Liaudies dainų ir šokių ansambliu, Filharmonijos operos choru. Direktorius Jonas Paulius Lenktaitis buvo jam davęs koncertams

Čiurlionio vardo vyrų choras. 1941 m.
Algio Uškevičiaus asmeninis archyvas

„Čiurlionio" ansamblis. 1943 m.
Algio *Uškevičiaus asmeninis archyvas*

skirtas valandas Vilniaus radiofone. A. Mikulskis dirigavo per radiją tiesiogiai transliuojamam Mažajam simfoniniam orkestrui (vadintą *saloniniu*). *Mažasis orkestras grodavo lengvesnį repertuarą, bet toli gražu ne vien pramoginį. Kartais į talką būdavo kviečiami solistai dainininkai, retkarčiais netgi choras, to paties Mikulskio vadovaujamas, pavadintas M. K. Čiurlionio vardu,* – prisiminė tuosyk jaunas dirigentas Algimanstas Kalinauskas [9, 88]. A. Mikulskio prašymu jis buvo instrumentavęs vyrų chorui populiariąją Vlado Paulausko dainą „Jūreivių maršas".

1938–1943 m. A. Mikulskis dirbo ir Vilniaus Pedagoginiame institute – vadovavo studentų tautiniam dainų ir šokių ansambliui.

KŪRYBOS METAI PANEVĖŽYJE

1942 m. birželio 23 d. buvo specialiai parengta panevėžiečio Kazio Inčiūros sukurtos pjesės-montažo „Joninės" premjera su liaudies papročiais. Ją rengiant aktyviai talkino A. Mikulskis. Dekoracijas kūrė su Mykolu Karka „Geišą" Panevėžyje statęs dailininkas Vytautas Palaima.

1942 m. kovo 12 d. ansamblis išvyko į Panevėžį. *Kailiniuoti, veltiniuoti su lagaminais. Apie 10 val, iš Panevėžio atvažiavo vienas 1,5 tonos sunkvežimis,* – savo dienyne rašė J. Švedas [17, 131]. 15 laipsnių šalčio, pustė. Atvažiavo dar vienas sunkvežimis. Trečio sunkvežimio nesulaukė, nes užpustė. Susigrūdo į du. *Nors sunkvežimiai buvo brezentais ant sukaltų medinių rėmų uždengti, bet žmonės visi baltai (net ir veidai) apipustyti. Sunkvežimių bortai braška. Rėmai, laikę apdangos brezentus, sulūžo. Vėjas brezentus nudraskė ir švilpia per ausis. Visokių rūšių (Panevėžio visuomenės suaukota) sumaišyto benzino garai graužia akis. Suspaustieji žmonės, mašinai kryptelėjus, šaukia... Šoferiams kelias nežinomas.* Į sunkvežimius netilpę važiavo traukiniu per Uteną. Nuo Ukmergės ir sunkvežimiai pasuko link Utenos, į siauruką, kuris turėjo važiuoti iki Panevėžio. Išvažiavę 14 val. iš Vilniaus, tik 20.30 buvo Utenoje. Siauruko nebuvo – pakeliui iš Vilniaus buvo užpustyta. Traukinukas vėlavo 11 valandų.

Koncerto pasisekimas sekančią dieną Panevėžyje buvo didžiulis. *Programa buvo priimta su nustebimu, šiltai. <...> Pasisekimas nuostabus: momentais taip tylu, kad girdi net kaimyno alsavimą. Po*

dalies pabaigos aplodismentai ir valiavimai „stogą kilnojo“, – rašė to meto „Panevėžio balsas“ [16].

Džiaugėsi ir Panevėžio mokslo ir meno draugija: <...> *prastomis vėžėmis riedančiam Panevėžio gyvenimui buvo tikrai maloni staigmena. Staigmena, atvėrusi klausytojui-žiūrovui duris į pasakiškus tautos lobynus.* <...> *Liaudies ansamblis mus daug ko pamokė. Visa tai, ką mes buvo sunešę į tautosakos archyvus, ką buvom surinkę į muziejus, čia iš naujo atgimė taip sultingai, gaiviališkai, galingai ir jaunai* [16].

1942 m. spalio 10–11 d. planuoti koncertai turėjo vykti Panevėžyje. Iš Panevėžio buvo atsiųsti du autobusiukai. Ukmergėje papietavę leidosi toliau į kelionę. Klausytojų spūstis laukė prie kino teatro „Menas“ – čia turėjo vykti koncertas. Publika vis prašė kartoti dainas – taip iki 23 valandos. Ansamblis nakvojo Panevėžio mokslo ir meno draugijos namuose. Spalio 11 d. A. Mikulskio vadovaujamas choras Katedroje giedojo per Šv. Mišias. Prisijungė ir Kauno valstybės teatro solistas Juozas Mažeika. 16 val. miesto teatre įvyko „M. K. Čiurlionio“ ansamblio koncertas. Dainavo solistas J. Mažeika, grojo kanklininkės (nuo 1940 m. „Čiurlionio“ ansamblyje kankliavo ir panevėžietė Regina Daniūnienė) ir A. Mikulskio vadovaujamas Vilniaus filharmonijos „Mažasis orkestras“. Koncertą atsiminusieji pasakojo apie nepaprastai pakilią nuotaiką: skambėjo lietuviškos dainos, miestas išpuoštas gėlėmis, pakabintos Reicho vėliavos: buvo laukiami „išlaisvintojai“. Į koncertą teatro salėje miesto inteligentija ėjo pasipuošusi, nešė daug gėlių. Prie durų buvo didžiulė grūstis, nes gimnazistai tikėjosi į salę patekti be bilietų. Daugelis Meno kuopos narių žinojo, kad su ansambliu bendradarbiauja buvęs Panevėžio gimnazistas Kazys Inčiūra, miesto literatams pažįstamas biržietis Eugenijus Matuzevičius.

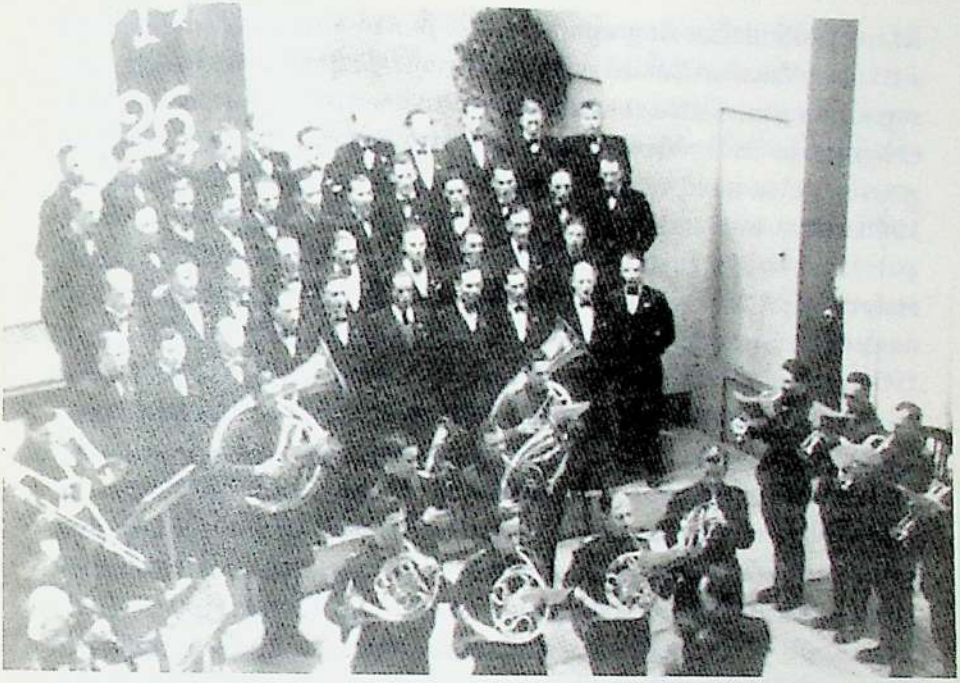
Gal todėl gimnazistams A. Mikulskis surengė specialų koncertą-susitikimą vakare Kino salėje. Buvo pakviesti ir jaunuolių tėvai. Tą dieną tai jau buvo trečiasis ansamblio pasirodymas Panevėžyje. Muzikas Antanas Makačinas sakęs: *Vienas žymesniųjų mūsų chorvedžių, entuziastingiausias vyrų choro dirigentas, be abejo, yra Alfonsas Mikulskis. Kur jį likimas nenublokštų, visur jis trumpam laikui praėjus suorganizuoja vyrų chorą ir jam sėkmingai vadovauja. A. Mikulskio chorai visuomet pasižymi nemažu kultūringumu, jis*

kruopščiai parenka ir išlygina balsus, daug kreipia dėmesio į tinkamą tareną, dinamiką ir intonaciją... [1]. Spalio 12 d. vėl koncertas gimnazistams ir miesto publikai teatre, kuriame programos klausė vyskupas Kazimieras Paltarokas, aukšti vokiečių armijos karininkai. Traukiniu ansambliečiai išvyko į tolesnes gastroles.

Tačiau greitai vėl teko grįžti į Panevėžį. 1943 m. vasario 19 d. Liaudies ansamblis atvyko į Panevėžį. *1943 m. vasario 21 d. Panevėžyje teko turėti rūpesčių dėl vietos gebietskomisaro leidimo koncertuoti. Jis, patikrinęs generalkomisaro leidimą ir programą, gastroles leido, tik užakcentavo, kad, pasireiškus bet kokioms politinio pobūdžio demonstracijoms, gastroles nutrauksiąs. 1943 m. kovo 1. Iš pat ryto Panevėžyje girdėjosi šūviai ir sprogimai. Policija ir žandarmerija Ramygalos gatvėje, prieš pat ansambliečių bendrabutį, atakavo ir sudegino vieną namą, kuriame gynėsi partizanai* [17, 155]. 1943 m. kovo 13 d. Vilniuje A. Mikulskio jau ieškojo gestapininkai. Kovo 14 d. namuose krata. Mikulskiai, persirengę gaisrininkais, kaukiant ugniagesių signalui, su ugniagesių kuopa lėkė į Panevėžį. O. Mikulskienė slapstėsi Vyčių vienkiemyje pas Alfonso tėvus, o jis apsistojo Marijonų vienuolyne. Tėvai marijonai rūpinosi jo saugumu. Gyveno ne savo, Vyčio, pavarde.

1942 m. gruodžio 8 d. į Panevėžį buvo atvykusi Kauno radiofono technikinė komisija. Specialiu aparatu gramofono juostoje buvo užfiksuoti Panevėžio muzikų atliekami kūriniai. Įrašytos A. Belazaro vadovaujamo LMMD choro atliekamos dainos, Panevėžio Katedros choro, vadovaujamo M. Karkos, atliekamos V. Paulausko komponuotos kalėdinės giesmės. Taip pat užfiksuoti du nauji V. Paulausko kūriniai: trio „Nemuno godos" ir kvartetas „Meditacija". Juos, skambinant autoriui, išpildė smuikininkas V. Klygys, violančelistas Alfonsas Mikulskis ir mecosopranas O. Oniūnaitė. Tai leido Panevėžio muzikų kūrybai suskambėti kur kas plačiau nei iki tol. Juos galėjo išgirsti visa Lietuva.

1943 m. pabaigoje Panevėžio Švč. Trejybės (Marijonų) bažnyčioje koncertavo A. Mikulskio sukurtasis vyrų choras „Aukuras". Pirmasis šio choro pasirodymas įvyko Kalėdų pirmą dieną Bernelių Mišių metu. Vėliau, 1944 m. vasario 4 d., choras miestiečiams surengė viešą koncertą. Jo metu choro vyrai, akomponuojant A. Belazarui, atliko pluoštą lietuvių kompozitorių sukurtų dainų. Programą savo

„Čiurlionio" ansamblio vyrų choras su orkestru Vilniaus filharmonijos salėje. 1944 m.
Algio Uškevičiaus asmeninis archyvas

pasirodymais paįvairino ir Vilniaus operos solistai V. Pilipavičiūtė bei A. Šalkauskas. Kelis kūrinius atliko smuikininkas V. Klygys.

1944-ųjų Vasario 16-osios šventei A. Mikulskis rengėsi drauge su kitais Panevėžio muzikais. Publikai koncertavo fortepijoninis trio: Vladas Paulauskas (fortepijonas), Vytautas Klygys (smuikas), Alfonsas Mikulskis (violončelė). Marijonų banyčioje Šv. Mišių metu giedojo A. Mikulskio vadovaujamas „Aukuras", o vakare teatro salėje jis dainavo pluoštą pasaulietinių kūrinių.

Vasario 20 d. Mikulskiai grįžo į Vilnių.

A. MIKULSKIO KŪRYBOS SKLAIDA JAV

1944 m. liepa, rugpjūtis – sunkių pasirinkimų metas. Emigravo ne tik Mikulskiai, bet ir daugelis „Čiurlionio" ansamblio narių. Vieni kitus ragino vykti iš Lietuvos šeimomis į Vieną. 1944 metais

A. ir O. Mikulskiai su grupe Lietuvoje įkurto ansamblio dalyvių pasitraukė į Vakarus. Sutarė susitikti Vienoje. Visų nuostabai, Mikulskis sugebėjo surinkti savo ansambliečius. Prisimenama ir tolesnė jo veikla emigracijoje. Palikę Vieną, jie įsikūrė Dettingene. Štutgarto ir Reutlingeno muzikos mokyklose Alfonsas dar lankė kompozicijos pamokas. 1949 metų vasarą ansamblis atvyko į JAV ir įsikūrė Klivlende.

Prasidėjo naujas ansamblio ir jo vadovų gyvenimo etapas, emigracijoje sėjęs lietuvybės daigus. Iki mirties A. Mikulskis vadovavo „Čiurlionio" ansambliui, Klivlendo vaikų chorui „Aukuras", 1954 m. įrašė šešiolikos plokštelių komplektą. A. Mikulskis mokytojavo vyskupo Motiejaus Valančiaus mokykloje, Klivlendo lituanuistinėje mokyklėlėje, dalyvavo visuose JAV organizuojamuose oficialiuose renginiuose, šventėse. A. Mikulskis buvo vienas iš lietuviškos radijo valandėlės Klivlende „Tėvynės garsai" steigėjų bei ilgametis Radijo klubo pirmininkas. 1964 m. dirigavo Pasaulinės parodos Niujorke Lietuvių dienos jungtiniam chorui, buvo 1956, 1961, 1966, 1978 metų JAV ir Kanados lietuvių dainų švenčių dirigentas, 1983 m. – garbės dirigentas.

A. MIKULSKIO ASMENYBĖ

A. Mikulskis buvo entuziastingas meno kolektyvų organizatorius. Konradas Kaveckas rašė: *A. Mikulskis turi savo magiškąją jėgą. Visada pilnas nepaprastos – kitus uždegančios energijos. <...> Jis savo dirigavimu daro neišdildomą įspūdį. Jis nėra ramus, jis dreba su kiekvienu dainos garsu, ir jis visuomet muzikoje patrauklus ir nuoširdus. Dėl pačios dirigavimo technikos mes jam galėtume prikišti dirigavimo schemos neaiškumą, bet ir šioje srityje jis daro didelę ir greitą pažangą* [10].

A. Mikulskis buvo sudėtinga asmenybė. Pasirodymai kartais susilaukdavo ir nepalankių vertinimų. Vilniaus filharmonijoje neilgai meno vadovu dirbęs kompozitorius Stasys Šimkus konfliktavo su dainų ir šokių ansamblio vadovu Jonu Švedu, nes nepritarė jo vadovaujamo liaudies ansamblio krypčiai. Nesutarė ir su kitais muzikais, direktoriumi Jonu Kardeliu. Konfliktų nemėgęs direktorius atsistatydino. S. Šimkus direktoriauti pasikvietė Konradą Kavecką. Koncertų programų leidinių tvarkymui ir orkestro inspektoriaus

pareigoms buvo priimtas studentas Algimantas Kalinauskas. Jis tapo savotišku simfoninio orkestro bei S. Šimkaus „adjutantu". Proteguodamas Filharmonijos meno vadovui pataikaujančio Alfonso Mikulskio Vilniuje organizuotą vyrų chorą, pavadintą Čiurlionio vardu, Filharmonijos veiklą administravęs, direktoriaus poste pakeitęs J. Kardelį, J. P. Lenktaitis prisiminė: *Mikulskis pasinaudojo Švedo patirtimi, prie vyrų choro nedelsdamas suorganizavo jaunų ponių ir subrendusių panelių tautinių šokių grupę ir pradėjo jas mokyti šokti tautinius šokius. Su Švedu nepasitaręs, Alfonsas prišnekino vadovauti šokėjams Liaudies ansamblio šokių vadovės Marytės Baronaitės padėjėją Ličkūnaitę. Vėliau Švedas pasakojo, kaip jis dantis sukandęs stebėjo Šimkui pataikaujantį Mikulskį* [1].

Siekdamas apseiti be konfliktų, direktorius J. P. Lenktaitis A. Mikulskį paskyrė vadovauti Radiofone dirbusiam kolektyvui. A. Mikulskis mokėjo prisitaikyti prie esamos politinės situacijos (Šaulių choro darbas, patriotinis repertuaras, o greta jo – paties Mikulskio sukurta daina apie Staliną pirmais sovietiniais metais), buvo kūrybingas. Nors dideliais pasiekimais kūryboje negalėjo didžiuotis, tačiau jo sukurta muzika papildė vadovaujamų kolektyvų repertuarą (tarp 669 kūrinių daina „Laivinė", 4 d. ciklas kanklių orkestrui „Saulės ratas", kūriniai chorams, solistams, kanklėms, simfoniniam orkestrui ir kt.). Perdirbo lietuviškas dainas: „Kurteliai sulojo", „Namo broliukai, namo jaunieji", „Oi, ąžuole, ąžuolėli", „Viena linelius pasėjau", „Žveng žirgelis lankoj", „Kai aš buvau mažas", „Čiužinėjo laputela" ir kt.

A. Mikulskio palikimui didžiulį dėmesį skyrė jo žmona O. Mikulskienė. Atrinko, parengė spaudai kūrinius, *kurie tilpo trijuose tomuose: „Dainos ir giesmės" (1987), „Skambėkite, kanklės" (1990) ir „Tau, brangi Tėvyne" (1991), išleistuose Klivlende. Ir grįžusi į Lietuvą O. Mikulskienė inicijavo daug prasmingų darbų. Ji pasirūpino, kad prof. G. Purlys iš tautinių instrumentų partitūros parengtų vargonų palydą tam, kad A. Mikulskio tautinės mišios „Už kenčiančią Lietuvą" būtų atliekamos Lietuvos bažnyčiose. Taip šis kūrinys 1996 m. buvo išleistas Vilniuje, o B. Vasiliauskui pritariant vargonais, pirmą kartą nuskambėjo 1996 m. liepos 7 d. Vilniaus arkikatedroje (atliko „Lietuvos" ansamblis, vadovaujamas P. Budriaus),* – rašė Vaclovas Juodpusis [8].

Įsitraukęs į itin aktyvų kūrybinį gyvenimą, A. Mikulskis visiškai nesirūpino savo veiklos, ansamblio archyvu. *Recenzijas laikraščiuose perskaitydavo – tuo viskas ir užsibaigdavo. Užtat rūpinausi aš. Per karo meto sumaištis, kai dėl bombardavimų tekdavo nutraukti koncertus ir bėgti į slėptuves, per keliones – Viena, Vokietija, vėliau Klivlendas (JAV) – viską užrašinėjau ant popieriaus skiautelių, kurių tomis sąlygomis pavykdavo rasti*, – rašė O. Mikulskienė [13, 9].

Alfonsas Mikulskis jautėsi laimingas žmogus. Jo gyvenimas tapo pavyzdžiu, kaip įsisąmonintos vertybės padeda nugalėti įvairias gyvenimo negandas, politikos kaitą pieškario Lietuvoje, Antrojo pasaulinio karo metais ir gyvenimo emigracijoje sąlygotumus. Tai ypač aktualu suvokti pragmatinius tikslus siekiantiems įgyvendinti šiandienos jauniems žmonėms.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Ritos Aleknaitė-Bieliauskienės asmeninis archyvas.

2. *Ateities kartoms*: naujas žvilgsnis į Jono Švedo gyvenimą ir veiklą. Sudarė ir parengė Algirdas Vyžintas. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2008. 454 p. ISBN 978-9986-503-79-8.

3. Liaudies dainos šventė. Parašas: DAINORIUS. *Vilniaus balsas*, 1941, kovo 9.

4. Filharmonijos liaudies ansamblis žavi panevėžiečius. *Į laisvę*, 1942, kovo 20.

5. Happiness. *Archive of research findings on subjective enjoyment of life* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>

6. JAKUBĖNAS, V. Mažosios Lietuvos dainų švemtė. *Lietuvos aidas*, 1933, birželio 12.

7. JUODPUSIS, Vaclovas. *Lietuvių tautinio meno ansamblis „Čiurlionis" 1949–1991 metais: Onos Mikulskienės dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos muzikų rėmimo fondas, 2005. 784 p. ISSN 9955-687-00-2.

8. JUODPUSIS, Vaclovas. Gyventa tautinei muzikai. Kanklininkės Onos Mikulskienės šimtmečiui. *Septynios meno dienos*, 2005, sausio 28 (nr. 646).

9. KALINAUSKAS, Algimantas. *Atlaidai: dirigento atsiminimai*. Vilnius, 2010, p. 88.

10. KAVECKAS, K. Koncertų vainikas. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 21.

11. Klaipėdos simfoninio orkestro koncertas. *Muzikos barai*, 1933, nr. 6.

12. *Lietuviai muzikai Vakaruose*. Žilevičiaus vardynas. Redagavo Saulė K. Jautokaitė. Stickney (Illinios): Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1999. VIII, 312 p. ISSN 0-932042-30-9.

13. MIKULSKIENĖ, Ona. *Čiurlionio ansamblis*. 1940–1949: dienoraštis. Parengė Vaclovas Juodpusis. Vilnius: LMRF, 2000. 313 p. ISBN 9986-9025-2-5.

14. NARKELIŪNAITĖ, S. Čiurlioniečiai. *Naujoji Lietuva*, 1942, birželio 28.

15. PETRAUSKAITĖ, Danutė. *Klaipėdos muzikos mokykla*. 1923–1939. Klaipėda: Klaipėdos

universiteto leidykla, 1998. 335 p. ISBN 9986-505-73-9.

16. STEPONAVIČIUS, A. Vilniaus filharmonijos Liaudies ansamblis Panevėžyje. *Panevėžio balsas*, 1942, kovo 22.

17. ŠVEDAS, Jonas. Ansamblio kūrimasis. Iš: *Ateities kartoms*. Sudarė ir parengė A. Vyžintas. Vilnius, 2008, p. 96–164.

18. ZUBRICKAS, Boleslovas. *Lietuvos chorų istorija*. Vilnius: Lietuvos muzikų d-ja, 1994. 313 p.

REALIZED VALUES – THE PLEDGE OF SUCCESSFUL CREATIVE LIFE. ALFONSAS MIKULSKIS – FORGOTTEN MUSICIAN IN PANEVĖŽYS

Prof. Dr. RITA ALEKNAITĖ-BIELIAUSKIENĖ

Abstract

This article aims to present the importance of realized values to a successful creative life, its meaning and happiness. The object of investigation is active and creative life and work in Lithuania of musician Alfonsas Mikulskis, who emigrated at the end of the war and later, actively created music.

The cellist, conductor, composer and teacher Alfonsas Mikulskis was born on 14 October, 1909 in Deglėnai, Pasvalys County. He graduated from Joniškėlis Progymnasium. From 1926 to 1930 he studied cello, choir conducting, pedagogy at the music school in Klaipėda, and later continued his studies at Kaunas Conservatory.

A. Mikulskis was an enthusiastic organizer of art collectives. He brought together a choir of Riflemen's team in Klaipėda, Panevėžys and Vilnius, Kaunas men's choir "Nemunas", founded M. K. Čiurlionis ensemble. In 1944 A. Mikulskis and O. Mikulskienė with a group of members of the ensemble moved to the West, settled in Cleveland (USA), where continued public cultural and musical work.

A. Mikulskis is also known as a composer. He created 660 different works: songs for choirs, folk dancing, compositions for symphony orchestra, chants, national Mass and others.

He died on 14 October, 1983 in Cleveland (USA). On 2 July, 1994 his remains were reburied in the Rasų cemetery.

A. Mikulskis felt himself as a happy man. His life was an example how realized values helped to overcome various hardships of life, political change in prewar Lithuania and during World War II, and living in exile conditions.

„... TURĖJAU GRAŽŲ GYVENIMĄ...“ (G. PETKEVIČAITĖ-BITĖ): IŠ GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS MOKINIŲ IR MOKYTOJŲ ATSIMINIMŲ

JUOZAS BRAZAUSKAS
Panevėžio Kazimiero Paltaroko gimnazija
Vysk. K. Paltaroko g. 18, LT-35232, Panevėžys
brazauskas@elekta.lt

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė gyveno sudėtingu XIX a. pabaigos – XX a. pirmų trijų dešimtmečių laikotarpiu. Tai buvo didelių permainų laikotarpis: spaudos draudimo, Lietuvos valstybės atsikūrimo, jos visuomenės stiprėjimo ir netekties metai.

G. Petkevičaitė-Bitė buvo demokratinių pažiūrų rašytoja, pedagogė ir aktyvi visuomenės veikėja [1]. Ji buvo tikra demokratė ne savo politinėmis pažiūromis, bet visuomenine, kultūrine veikla. G. Petkevičaitės-Bitės pažiūros ir darbai liudija jos asmenybės ir veiklos visuomeniškumą. Šias išvadas galime padaryti perskaitę jos 78 mokinių ir mokytojų atsiminimus, surinktus dr. Teresės Bukauskienės 1972–1975 metais (185 mašinraščio puslapiai). Visa medžiaga saugoma Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazijos muziejuje, kopijos – Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje, Panevėžio kraštotyros muziejuje. Dalis atsiminimų pateko į 1988 metais išleistą T. Bukauskienės 174 puslapių knygelę „Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė“ [1].

Šiuo straipsniu siekiu panagrinėti, kodėl ir dėl kokių priežasčių į minėtą knygą nepateko likę mokinių atsiminimai ir kokia šių atsiminimų svarba šiandien. 2009 metais rengiau leidinį jaunimui, skirtą G. Petkevičaitės-Bitės 150-osioms gimimo metinėms paminėti. Šiandien ne laikas aiškintis, kodėl šis leidinys neišvydo dienos šviesos. Dabar mums aktualu, koks dvasinis G. Petkevičaitės-Bitės

klodas buvo nuslėptas ir kas jame slypi. Įsivaizduoju, kiek patyrė pergyvenimų dr. T. Bukauskienė, žinodama, kad ne visi atsiminimai pateks į rengiamą knygą.

Visuomenei istorinės atminties išsaugojimo problema buvo reikšminga visais laikais, ypač sovietmečiu. Režimas, naudodamas galingus prievartos ir kontrolės mechanizmus, stengėsi visais įmanomais būdais pakeisti praeitį, istoriją perrašyti pagal savo ideologinę programą ir tariamos pažangos viziją [2]. Dar ir šiandien išgyvename negatyvią nuostatą: mūsų visuomenės nenorą atminti praeitį ir ją panaudoti dabarties ir ateities labui. Šitaip daroma įtaka žmonių savivokai.

Mūsų atmintis nėra pajėgi atkurti praeities visumos, ji sugeba išsaugoti tik tuos elementus, kurie laikomi esmingiausiais. Nuo tų mokyklinių metų praėjo daugybė laiko, atnešusio įvairiausių pokyčių ir skaudžių praradimų (okupacijos, tremtys, asmeninės netektys). Tai vienaip ar kitaip paveikė buvusius rašytojos, pedagogės mokinius. Pačių mokinių atmintis dėl to buvo pažeista. Komunikacijos priemonės taip pat suvaidino ne patį geriausią vaidmenį, nušviesdamos šios garbios ir nusipelniusios moters veiklą tarpukario metais. Sovietmečiu žmonių atmintis neteko bet kokios reikšmės. Tokie mums suprantami žodžiai kaip sąžinė, tiesa, atsakomybė, garbė buvo nuvertinti iki subjektyvaus įsitikinimų lygio.

Atsiminimai patvirtina, kad prasmingas ir gražus gyvenimas gali būti, kai jis paskirtas visuomeninę reikšmę turinčiam darbui [3, 1]. Atsiminimai rodo, kad pedagogė perduodavo dvasinius turtus, formuodavo žmogaus asmenybę. Atsiminimai liudija, kad G. Petkevičaitė buvo neeilinė, visų gerbiama asmenybė.Visi mokiniai prisimena, kad pedagogė buvo taurumo ir žmoniškumo pavyzdys.

Jei mirčiau, tai pasakysiu iš kalno, kad likimas su manimi neteisingai pasielgė. Visą amžių (ir netrumpą) dirbau vis kitiems ir kitiems, vis tikėdamasis, kada nors senatvėje pasilsėti teks ir pagyventi ne kaip kietos pareigos verčia, bet kaip širdis trokšta. O užstelbta širdis labai trokšta ir trokšta rašyti... Mano būdo svarbiausi yda perdaug didelis jautrumas, svetimų vargų atjautimas ir tas traukte atitraukia nuo plunksnos, o neturėdama laiko atsidėjus ir netrukdoma rašyti, nieko dailės atžvilgiu ypatingo nepagaminau iki šiol. Tiek to! Vis tik turėjau

gražų gyvenimą, kurio neatstos joks dailės veikalas – rašė laiške G. Petkevičaitė-Bitė bičiulei Felicijai Bortkevičienei iš Panevėžio 1923 m. gruodžio 19 d. [4].

Pateikiame kelias buvusių mokinių ir mokytojų atsiminimų ištraukas [3], iliustruojančias teiginius, aktualius šiandien.

Apolonija Kaminskaitė-Ankudavičienė

Dėl ko aš labai gerbiau ją? Pamokos metu ir lietuviškai, ir lenkiškai kalbėdavome apie tai, kokia turi būti mergaitė, kokia turi būti moteris. Pirmiausia ji turi pati save gerbti. Petkevičaitė mums aiškino, kad mergaitė turi pirmiausia rūpintis savo orumu. Dabar, nugyvenus tiek metų, iš eilės pavyzdžių matau, kad jos žodžiai buvo tikra tiesa. Ji mane skatino būti tvarkinga, taip pat ir kitas mokines, rūpintis savo išvaizda, plaukais, patardavo, kaip juos užlaikyti. Skatino tvarkyti savo rūbą ir tvarkingai rengtis. Jie nebūtinai turi būti prabangūs, bet švarūs, išlyginti. Mokė nebūti baltarankėmis, mokė šeimininkauti, susitvarkyti kambarius, mokytis virti, kepti. Skatino pagarbiai apseiti su vyresniais. Būti paslaugiai, patarnauti, užleisti atsisėsti, panešėti, jei kas nukrito – pakelti.

– *Jei sužinote, kad kas serga ir reikalingas pagalbos, paslaugykite ligonį,* – mokė ji mus.

– *Mergaitės, elkitės taip, kad neatrodytumėte, kad jūs į kišenes prisikrovusios akmenų. Būkite kaip plieninės spyruoklės: vikrios, žvalios, greitos,* – iki senatvės jos žodžiai išliko širdyje.

– *Saugokite savo išorinį grožį, bet šimtą kartų daugiau vidinį grožį, nes tiktai už vidinį grožį žmogus yra gerbiamas. Pažiūrėkite mergaitės, juk aš esu invalidė, neturiu jokios išvaizdos, bet niekas man neuždaro durų, mielai pasišneka, nes manyje mato žmogų.*

Ir mes savo akimis įsitikindavome, kaip teisingai ji kalbėjo. <...> Prisiminimai apie mokytoją Petkevičaitę labai gražūs. Ji man – taurumo ir žmoniškumo pavyzdys. Juk ji sugebėjo būti mums, mažoms paauglėms, tikra vyresniąja drauge. Mes be baimės visuomet kreipdavomės į ją bet kuriuo mums rūpimu klausimu.

Antanas Gabrėnas

G. Petkevičaitė mano mokytoja buvo II-oje ir III-oje klasėje.

Dėstė Lietuvos istoriją. Sekėsi man gerai, bet aš iš viso dėstymo atsimenu tik vadovėlį: nedidelio formato, ploną, geltonais viršeliais knygutę. Ji buvo iliustruota kunigaikščių nuotraukomis. Rodos, kad jos autorius Alekna. Tikrai tvirtinti negaliu. Retas atsitikimas būdavo, kad kas nors gautų istorijos dvejetą. Mokytoja buvo ligota, bet mokiniai jos pamokų metu būdavo labai drausmingi. Niekados nemačiau Petkevičaitės bažnyčioje. Nepamirštamą iki šios dienos man paliko G. Petkevičaitės dėmesys mokinių elgesiui. Mes buvom vargo vaikai, dauguma iš kaimų. Atsimenu, kaip vienas, net pavardę prisimenu – Barauskas – buvo atėjęs į klasę su naginėm. Mokytojai pamatė, paskui tėvų komitetas, ar kas nežinau, nupirko jam batus.

Klasėje būdavo tokių, kad nemokėjo apseiti su nosine, o kartais apseidavo be jos. G. Petkevičaitė minėtu atveju yra padariusi pastabą visai klasei ir pamokiusi, kaip naudotis nosine. Be to, ji griežtai reikalaudavo, kad uniformos būtų sutvarkytos, užsagstytos, kad mokinys visur ir visados būtų tvarkingas ir pasitempęs.

Alfonsas Gabrėnas

Su Petkevičaite susipažinau 1921–1922 mokslo metais, kai iš Kupiškio progimnazijos persikėliau į Panevėžį. Petkevičaitė man darė nepaprastai gilų įspūdį. Pati būdama gamtos sužalota, visada stebino savo akimis, kai kreipdavosi į mus, visados tos akys būdavo šviesios, visada šypsodavosi. Niekada jos nemačiau nei piktos, nei užsigavusios. Labai su meile dėstė savo dalyką – lietuvių kalbą. Atsimenu, kaip mokytoja grąžindama pirmąjį diktantą, atsargiai sakė, kad kai kurie parašė gerai, kai kurie blogiau, o kai kuriems sunku ir sugalvoti pažymį. Petkevičaitė labai mums imponuodavo patriotiniais pasakojimais. Per jos pamokas, nežiūrint to, kad klasėje visados būdavo išdykusių mokinių, būdavome tylūs ir mandagūs. Mokytoja pati visados būdavo labai mandagi. Ji labai daug dėmesio skyrė elgesio kultūrai. Specialiai nešnekėjo, tai įsiliedavo į jos mokomąjį dalyką. Mūsų klasė buvo labai didelė. Atsimenu Bernardą Bučą, Alfonsą Blažį, Kazį Urbą. Urbas ir Bučas buvo Petkevičaitės globotiniai. Dauguma mokinių buvo ūkininkų vaikai. Mums samdydavo mieste kambarį. Gyvenome pas vargonininką viename kambaryje keturiese. Mokytojai mokinių nelankė, su tėvais nepalaikė jokių ryšių.

Kad Petkevičaitė rašytoja ar kultūros veikėja tada mes nežinojome. Gerbdavome ją kaip mokytoją už švelnų ir mandagų elgesį su mumis, už kreipimąsį į mus pavarde, kuri jos lūpose skambėjo labai maloniai.

Marija Giedraitienė

Mokyklos kūrimosi metais visoms gimnazijoms nebuvo vienodų programų. Mokytojai pasirinkdavo vadovėlius ir autorius, kokie jiems patikdavo. Nebūdavo jokių pamokos planų. Kuo išsamiau, kuo plačiau papasakodavo mokytojas, nevien vadovėliu remdamasis, tuo jis skaitėsi geresniu ir įdomesniu. Kas metai mokytojai buvo atestuojami. Direktorius lankydavo mokytojų pamokas, iš jų darydavo išvadas. Taip pat direktorius dalyvaudavo egzaminų komisijoj ir čia susidarydavo savo nuomonę apie mokytoją. Be to, būdavo duodami rašomieji darbai, kuriuos siųsdavo į ministeriją. Mokinių geras mokymasis taip pat būdavo mokytojo gero atestavimo pagrindas. Visuomeninė veikla, vertinant mokytoją, neturėjo reikšmės. Tik grynai pats pedagoginis darbas. Mokytojo įsitikinimai, religija neturėjo jokios reikšmės atestacijai. Iš klasių vadovų buvo reikalaujama gerai pažinti mokinių sąlygas, pažangumą. Mokytojų posėdžiuose būtinai dalyvaudavo tėvų atstovai. Tėvų komitetas skirdavo, kas dalyvaus tarybos darbe.

Mokykloje būdavo griežta drausmė. Daug dėmesio skyrėme mokinio aprangai. Iš mergaičių buvo reikalaujama vienodos spalvos kojinių. Jeigu, išrikiavus mokyklą paradui, pasirodydavo, kad kurios nors kojinės netinkamos, direktorius turėdavo kojinių atsargą ir tuoj pat mokinei reikėdavo pasiimti. Išbuvau Panevėžyje nuo 1925 metų iki 1940 metų. Panevėžio gimnazija buvo pirmoji Lietuvoje pradėjusių veikti gimnazijų. Pradėjome darbą tuoj pat, kad vaikai turėtų progos mokytis, pradžioje mokėmės net ne lietuvių kalba. Spalio mėnesį atsidarė gimnazija Vilniuje. Pavasarį egzaminų metu atsirado vienas mokinys, kuris savo noru atsakinėjo lietuviškai. Kai gimnazija atsidarė, berniukai ir mergaitės mokėsi bendrai. Mokėme privačiuose namuose, labai vargingai, mokytojai iš klasės į klasę bėgiodavo per kiemus ir dirbdavo ne dėl atlyginimo. Kai atgavom savo rūmus, sąlygos pagerėjo. Mus pradėjo globoti

„Saulės" draugija. 1918 m., kai vokiečiai pasitraukė, buvo sudarytos atskiros berniukų ir mergaičių klasės. 1935 m. (1932 m. – J. B.) įsikūrė mergaičių gimnazija.

Petkevičaitė mūsų mokykloje buvo labai gerbiama. Dėl demokratinių pažiūrų jos negalėjo nušalinti. Juk Petkevičaitės 75-erių metų jubiliejų atšventėme labai iškilmingai. Buvo atvažiavęs pats ministras Tonkūnas. Plačiau apie Petkevičaitę nepasakosiu iš principo. Buvo susikirtę mūsų interesai. Geriau nutylėti. Jūsų darbas dėl to nenukentės, nes tai smulkmenos, privačios detalės.

Juozas Laužikas

Visi pasakojantys apie G. Petkevičaitę, mini jos visuotinės literatūros istorijos pamokas. Išliko atmintyje indų epai, persų ir graikų literatūra. Dėstydavo lėtai. Ištisai užsirašinėdavome. Namuose mokytis beveik nereikėdavo. Kryptingo skatinimo ir nejutome, bet įdomi buvo pati literatūra, indų filosofija. Mokiniai per pamokas būdavo labai ramūs, sėdėdavo tyliai. Gal mus taip nuteikdavo mokytojos asmenybė, jos išvaizda. Retai kas trejetą gaudavo, daugiausia būdavo ketvertų ir penketų. Gal dėl to, kad mokytoja dalyką labai gerai išdėstydavo. Meilę literatūrai skatino šaltiniai, cituodavo juos, pati paskaitydavo, ypač indų ir persų literatūros rekomendavo skaityti. Veikalų mes gaudavome paskaityti vokiečių kalba. Daug nuveikė Bitė su savo „Žiburėliu". Labai buvo atsidavus tam darbui. Kam ko trūkdavo, eidavo pas Petkevičaitę. Ji surasdavo lėšų kiekvienam, kas į ją kreipdavosi. Žinojom, kad kai kuriuos dar ir ne iš „Žiburėlio" lėšų sušelpdavo. Bučą juk tiesiog iš kaimo atsivežė. Jos mokiniai nesivaržydavo, eidavo į namus. Ji buvo labai objektyvi, maloni. Rūpinosi moterų emancipacija. „Meno kuopoje" Petkevičaitė reiškėsi gana santūriai. Tarp Grigonio ir jos nebuvo labai glaudžių santykių. Neaišku, kodėl. „Meno kuopoje" draugiškai veikė skirtingų pažiūrų mokiniai. M. Grigonis sugebėjo patraukti ir aušrininkus, ir ateitininkus. Idėjinės pažiūros buvo toleruojamos.

Elzė Šipelytė-Misevičienė

G. Petkevičaitė mokė mane 1922–1923 metais. Tada mes buvome padegėliai ir į mokyklą eidavome su prastesniu naminiu

rūbeliu. Mokytoja Petkevičaitė neskirdavo, ar mergaitė graži, ar ne, ar turtingųjų, ar vargingų tėvų. Mūsų vargą patyrusi, mokė, kaip tvarkytis drobinius drabužius, kad jie gerai atrodytų. Mergaičių išorės ir higienos klausimams mokytoja skirdavo daug dėmesio, daug kalbėdavo apie švarą ir pirtį. Šiaip jos barantis negirdėjau, bet smarkiai apibardvo mergaites, kad nenueidavo į pirtį. Kai valgydavome mokykloje – gerdavome kavą, o mokytoja ne tik pažiūrėdavo, ar turiu ką valgyti, bet ir valgyti pamokindavo. Ji nėmėgo blizgučių. Pati vaikščiojo pilko čerkeso drabužiu, žiemą ir vasarą vienodu. Šukom apsmaigstytais plaukais. Mažoje rankoje visda turėdavo pieštuką. Ji mus mokė teisingai laikyti plunksnakotį ir pieštuką. Sakydavo, kad rašyme, tai kaip muzikoje, svarbu rankos padėtis. Mokytoja mums liepdavo nesivaikyti blizgučių, domėtis knyga, rankdarbiais, šeimininkavimu ir namų ruoša. Įspėdavo mus nemėtyti pinigų, mokytis taupumo. Mes ją mylėjome. Ji buvo švelni, bet kartu ir griežta. Mokytis pas ją buvo nelengva. Lyg ir nelabai įdomi buvo ta pasaulinės literatūros istorija. Matyt, dar nebuvau tokiam dalykui priaugusi. Man dažnai reikėdavo prieš klasę paskaityti ištraukų. Dvejetų iš jos dalyko neturėjome. Mokėjo prie kiekvieno prieiti, iš kiekvienos išreikalauti. Buvau mokytojos ekskursijoje. Buvome Kaune, Veliuonoje. Kaune aplankėme Jablonskį. Sėdėjo jis fotelyje, rodos, su kepurėle, labai mus maloniai priėmė. Buvome ir pas Maironį. Gerai prisimenu, nes dalyvavome programoje: su Urbšaite deklamavome poetui jo eilėraštį. Mus pasirinko todėl, kad buvom su šviesiom ir ilgom kasom. Petkevičaitė liepė vežtis į ekskursiją baltus kaspinus, tik Kaune turėjome juos įsipinti prieš einant pas Maironį, kad iškilmingiau atrodytume. Kai būdavo „Žiburėlio" vakarai, mokytoja Petkevičaitė visados kalbėdavo. Ji atsiskaitydavo už surinktas aukas ir pajamas. Mergaites mokytoja paragindavo paruošti loterijos fantų, paprašyti, kad mamos duotų kokį rankšluostį, bet svarbiausia, kad pačios ką numegstume ar išsiuvinėtume. Labai įdomu, kad mokytoja visai nebuvo religinga. Ji mums apie religiją nėra pasakiusi nė vieno teigiamo žodžio. Lyg jos visai nebūtų. Nė karto nemačiau jos bažnyčioje, netgi tada, kai būdavo visos mokyklos paradai ar iškilmės. Mėgstamiausia mokytojos gėlė buvo raudoni gvazdikai. Atsimenu, kiek lakstėme, kol jų gavome,

norėdamos per mokytojos vardynes jai įteikti. Mano sesuo buvo su mokytoja nuvažiavusi į Puziniškį, ten senutė tokia pasakojo apie nuotykį su egle. Dvare augusi graži eglė. Petkevičaitė sakydavo:

– *Kai eglė nudžius, tai ir aš mirsiu...* Eglė nudžiūvo tais pačiais metais, kai mirė G. Petkevičaitė.

Emilija Kvedaraitė-Mykolaitienė

G. Petkevičaitė buvo labai geras žmogus. Motiniškai visais rūpinosi. Ypatingai ji rūpinosi mergaitėmis. Nuolat primindavo, kad tauta kyla tik tada, kai moterys aukštos dvasios. Nurodydavo kitas, dideles kultūras pasiekusias valstybes ir viena jų laimėjimų priežastimi laikydavo aukštą moterų dvasinės kultūros lygį. Ji mus mokė, kaip motina dukteris. Petkevičaitė draugavo su Žemaite. Ypatingai bičiuliavosi su J. Linde. Kartu vis būdavo vakarėliuose. Artimi buvo jų pasauliai. Po pamokų Petkevičaitės sukviestos mes siuvome kaliniams marškinius. Ji pati atnešė drobės ir pasakė:

– *Mergaitės, reikia sušelpti kalinius. Tai jūs padarysite, pasiūdamos marškinius.*

Jos sveikata buvo silpna, bet tuomet ji buvo pajėgi. Ypač daug energijos ji parodė šelpdama mokinius. Ir aš jai dėkinga. Jau būdama studente, gavau 100 litų pašalpos paltui nusipirkti. Daugybei mokinių užmokėdavo mokestį už mokslą. Pagrindinis pajamų šaltinis būdavo vakarėliai. Petkevičaitė turėjo gerą atmintį. Ji ir išmūsų reikalaudavo, kad atsakinėtume jos žodžiais.

– *O kad čia ne taip*, – sakydavo. – *Ką gi esi praleidus*?

Petkevičaitė antipatijos niekam nejautė. Ji buvo visiems lygiai gera pamokose ir gyvenime. Petkevičaitė buvo daugiau kairiųjų pažiūrų, bet mokykloje mes to visai nejautėme. Šitos temos klasėje neliesdavo. Žinoma, kaip sunku būdavo išlaikyti vieną liniją ir būti vienodai su visais. Petkevičaitė nebuvo mūsų auklėtoja, bet ji daug kalbėjo apie elgesį, apie moters pašaukimą. Paskutinėse klasėse ruošė gyvenimui. Auklėjo ir pilietes, ir patriotes, ir būsimas motinas.

Aleksandra Šilgalytė

Panevėžyje savo laiku veikė „Žiburėlio" ir kalinių globos draugijos. Petkevičaitė tose draugijose nuolat dalyvaudavo. E. Jodinskaitė,

G. Petkevičaitė ir kunigas Karbauskas buvo trijulė, vadovavusi Kalinių globos draugijai. G. Petkevičaitė buvo visuomenės mylima ir gerbiama. Esu buvusi pas G. Petkevičaitę namuose su rašytoja Brone Buivydaite. Petkevičaitė jau tuomet nedirbo. Jai tada buvo pasakyta:

– *Nesvarbu, kad jūs ligota, bet sielą jauną turite.*

Petkevičaitė atsakė:

– *Jau ir siela mano paseno. Kas iš jos.*

Kai aš išėjau, apie mane B. Buivydaitei pasakiusi:

– *Tokio atviro veido žmogus.*

Petkevičaitės prieškambaryje stovėjo didžiulė laikraščių lentyna. Iki lubų. G. Petkevačaitės kaimynai pasakojo, kad jau gulint mirties patale, kai Petkevičaitei buvo siūloma atvesti kunigą, ji ištarusi:

– *Kuo aš jums nusidėjau, kad siūlote kunigą.*

Antanina Volodkaitė

Pažinojau G. Petkevičaitę dar būdama maža mergaitė. Man buvo tada 13–14 metų. Ji lankydavosi mūsų šeimoje. Tai buvo gerbiamas ir malonus svečias. Ji kartu gyveno su mano teta Joniškėlyje. Teta mokytojavo pas Karpius. Jos labai draugavo. Teta Felicija Volodkaitė ir Gabrielė Petkevičaitė kartu įsteigė „Žiburėlio" draugiją. Aš pati pradėjau mokytojauti 1912 metais. Pradžioje buvo labai sunku. Nebuvo literatūros kalbos normų, didelius sunkumus sudarė terminologija. Nebuvo būtiniausių reikalingų mokytojui dalykų. Raides ir skaičius iškirpdavome iš kalendorių. Klijuodavom, paišydavom, tvarkydavom. Pačios darydavom vertimus. Daug vėliau atsirado žemėlapiai. Tikriausiai su tokiais sunkumais susidurdavo ir G. Petkevičaitė. Teko man dirbti Maženiuose, Molainiuose, Panevėžyje. Panevėžyje dirbau kartu su G. Petkevičaite. Ji buvo labai kilnus žmogus. Jai buvo svarbiausia žmogus, o ne jo tautybė ar pažiūros. Kartu dirbome nuo jos darbo pradžios. Mane ji jau rado mokykloje. Petkevičaitė buvo mylima mokinių ir mokytojų. Visuomenė taip pat ją mylėjo. Mokytojai buvo įvairiausių pažiūrų,bet mus vienijo meilė mokiniams ir noras duoti kuo daugiau žinių. Mokyklos kolektyvas buvo darnus. Dirbome visi nuoširdžiai. Mūsų darbas būdavo beveik netikrinamas. Mokytojų taryba svarstydavo mokymo ir

auklėjimo klausimus, būrelių veiklą. Mokytojai domėjosi mokinių organizacijų veikla pagal savo pažiūras. Kas kam prijausdavo, tas su tais ir draugaudavo. G. Petkevičaitei nerūpėjo pažiūros, tik kam reikėdavo pagalbos, tiesdavo ranką, negailėdama savo laiko ir sveikatos. Mokiniai buvo mokomi draugiškumo, elgesio klutūros, Tėvynės meilės, visuomeniškumo, meilės mokslui, globos ir paramos silpnesniems. Buvo ruošiamos įvairios ekskursijos, vakarai. Stengdavome atitraukti mokinius nuo privačių šokių. Čia daugiausia pasidarbavo M. Karka ir G. Petkevičaitė. Mokykloje vyravo tendencija paveikti mokinį gerumu. Šalinami mokiniai buvo tik ypatingais atvejais. Tuo laiku labai populiarus ir žymus autoritetas pedagogams buvo Fiorsteris. Tačiau pedagoginiai autoritetai buvo pasirenkami mūsų pačių nuožiūra pagal įsitikinimus.

Elžbieta Zavišaitė

Man labai trumpai teko būti G. Petkevičaitės mokine – gal pusę metų. Tai buvo 1923–1924 m. Mokiausi VII klasėje. Tada G. Petkevičaitė dėstė pasaulinę literatūrą. Mokslo metų eigoje Petkevičaitę pakeitė J. Lindė. Nuo tada G. Petkevičaitė mokykloje nebedirbo. Išliko atmintyje gal ne pats dėstymas, o mokytojos asmuo. Tai nepaprasto taurumo asmenybė. Jos pamokose būdavo ramu. Panevėžyje tada būdavo atskiros berniukų ir mergaičių klasės. Mokytoja nebuvo smulkmeniška, daugiau kreipė dėmesio į mokinių išprusimą. Visada pabrėždavo moterų doros reikšmę gyvenime. Užklasinis tų laikų Panevėžio gimnazijos veikimas: „Meno kuopa", vadovaujama J. Lindės-Dobilo, choras, vakarai – mokytojo M. Karkos, mokinių piešimo, lipdymo pamokos – J. Zikaro. G. Petkevičaitė, įpusėjusi septintą dešimtį, toje veikloje jau nedalyvavo. Daugiausia užsirekomendavo „Žiburėlio" draugijos veikloje. Daugelis to meto mūsų šviesuomenės buvo „Žiburėlio" draugijoje šelpiami ir globojami. Už tai visas Panevėžys ją labiausiai ir gerbė. Mums, mokiniams nelabai ką benusimanantiems tada, buvo nuostabu ir kartu labai gera ir gražu, kai matydavome, kaip visi mokytojai G. Petkevičaitę gerbė. Visi jai bučiuodavo ranką. Net ir moterys. Man asmeniškai teko jos gerumą patirti: studijų metais gaudavau „Žiburėlio" stipendiją po 60 litų ir po 75 litus mėnesiui trečiame ir ketvirtame kursuose.

Aš pati pilną jos asmens vaizdą susidariau iš jos raštų. Gaila, kad tada neišdrįsau prie jos prieiti...

Elena Gabulaitė

Petkevičaitė už savo darbus buvo gerbiamas žmogus. Tą pagarbą buvo stengiamasi jai parodyti. Fotelį, kuriame sėdėdavo Petkevičaitė dirbdama, padovanojo tėvų komitetas. Petkevičaitė buvo apdovanota ordinais ir juostomis. Esu mačiusi Petkevičaitę iškilmingomis progomis su Vytauto kryžiumi ir su ordinais. Gedimino ordiną Petkevičaitei atvežė pats švietimo ministras Tonkūnas. S. Neris ir P. Bylaitė ta proga G. Petkevičaitei įteikė gėlių.

Pirmąkart iš arčiau rašytoją Bitę pamačiau 1936 m., kai mus septintokes lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja P. Bylaitė (vėliau Bernadišienė, Vilniaus Pedagoginio instituto docentė) nusivedė per pamoką pas ją. Ji išėjo ant gonkelių ir pasakė mums tokius žodžius:

– *Būkite patriotės, dirbkite. Netingėkite. Aš, kad ir nesveika, vis šį tą pripešiojau per visą gyvenimą.*

Esame neskaitlinga tauta, reikia būti sąmoningom lietuvaitėm, didžiuojamės didinga praeitimi, bet nepamirškite, kad nors ir plėtėmės kaip valstybė, bet nuo 13 a. jau ėmėm tapti kaip tauta.

Taip kalbėjo mums G. Petkevičaitė-Bitė, tautai sugrįžusi bajorė. (Grįžo tautai Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Šatrijos Ragana. O kiek nuėjo kitiems dirbti). Ir prisimena „Aušroj" spaudos draudimo metu išspausdinto eilėraščio žodžius: *Svetimiems karalius auginom, kas patys mes esam, užmiršom, nežinom*. Rašytoja sutiko su mumis nusifotografuoti. Į kambarius mūsų, rodos, nevedė. Kur ten 34.

Kolektyvinės atminties išsaugojimui neužtenka vien praeities suvokimo. Būtini realūs arba tikri atsiminimai, kurie siektų gilesnę praeitį. Tačiau didelė dalis šios praeities yra negrįžtamai sovietmečiu sunaikinta arba iškraipyta. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę vėl nutylima netolima mūsų praeitis. Kitas klausimas, kaip į praeitį žiūrima, ją vertiname ir įtraukiame ją į dabartį. Problematiškiausia būtų, kad praeitis vėl netaptų manipuliacijos objektu. Praeitis net suherojinama pasitelkiant tariamos „tyliosios rezistencijos" vaizdinį [2, 40].

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. BUKAUSKIENĖ, Teresė. *Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*. Vilnius, 1988, p. 5.
2. BRAZAUSKAS, Juozas. Istorinės atminties išsaugojimo problema. Iš *Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinėje atmintyje*: mokslinė konferencija. Panevėžys, 2006, p. 37.
3. *Atsiminimai apie Gabrielę Petkevičaitę-Bitę*. Surinko Teresė Bukauskienė. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, f.49.
4. PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. *Raštai*. T. 6. Laiškai. Vilnius, 1968, p. 156–157.

"... I HAD A BEAUTIFUL LIFE..." (G. PETKEVIČAITĖ-BITĖ) FROM THE RECOLLECTIONS OF STUDENTS AND EDUCATORS OF GABRIELĖ PETKEVIČAITĖ-BITĖ

JUOZAS BRAZAUSKAS

Abstract

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė lived in a complicated period of the end of the nineteen century – the first three decades of the twentieth century. That was a period of profound changes: the press prohibition, the restoration of the state of Lithuania, the years of society consolidation and the years of loss.

G. Petkevičaitė-Bitė was a democratic-minded writer, educator and an active public figure. She was a real democrat not in her political views, but in her social, cultural activities.This is evidenced by memoirs of students of Gabrielė Petkevičaitė-Bitė which are collected by Dr. Teresa Bukauskienė from 1972 to 1975 and stored in the museum of Panevėžys Juozas Balčikonis Gymnasium and the copies – in Gabrielė Petkevičaitė Bitė Public Library. Part of memoirs entered the book published by T. Bukauskienė in 1988 "Pedagogė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė" (*Educator Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*).

This article aims to analyze why and for what reasons the remaining memoirs of students did not come to this book and what is the importance of these reminiscences for the preservation of the collective memory. A number of memoir excerts of former students and educators, illustrating statements which are relevant today also are presented.

LIETUVOS KARIUOMENĖS KARININKO KAZIO GRIGAIČIO (1915–1949) GYVENIMO ISTORIJA

DANGUOLĖ JONAITIENĖ

Kazys Grigaitis buvo mano pirmasis vyras. Liko tik skaudūs išgyventi prisiminimai, dukra Giedrė ir laiškai iš lagerio.

Kazys Justinas Grigaitis gimė 1915 m. rugpjūčio mėn. 8 d. Janukiškių k., Žvirgždaičių vls., Šakių apskr. 1933 m. baigė gimnaziją Marijampolėje, o 1937 m. Aukštesniąją technikos mokyklą Kaune. 1937 m. liepos mėn. 7 d. pašauktas į karinę tarnybą ir pasiųstas į Karo mokyklą. 1938 m. rugsėjo mėn. 27 d. ją baigus, suteiktas atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnis ir paleistas į inžinerijos karininkų atsargą. Gyveno Kaune, dirbo statybos techniku ir lankė lakūnų kursus.

Kazys Grigaitis buvo 7-os eskadrilės karo lakūnas (XII kategorijos būrio vadas). 1940 m. birželio mėn. 7 d. priimtas į tikrąją karo tarnybą. Gavo užduotį organizuoti Ukmergės aerodromo statybą, kuris buvo reikalingas Raudonajai armijai įsteigus savo bazes Lietuvoje. Likviduojant Lietuvos kariuomenę, paskirtas į Raudonosios armijos 29 Šiaulių korpuso atskirąją aviacijos eskadrilę, kuri bazavosi Ukmergėje. Vėliau gavo papildomą užduotį: pastatyti aerodrome lėktuvams angarą, už kurį buvo atsakingas ir turėjo saugoti. Jame stovėjo lėktuvai, nors angaras dar nebuvo užbaigtas.

Pasirašius Molotovo-Ribentropo paktą, į Lietuvą įžengė raudonarmiečių daliniai. Kai 1941-ųjų metų birželį Lietuvoje sugriaudėjo Antrojo pasaulinio karo pabūklai, aviacijos jaunesnysis leitenantas Kazys Grigaitis sugebėjo pagrobti lėktuvą ir per sumaištį nuskristi į Vokietiją. Deja, vokiečiai, 1941 m. liepos 24 dieną iš Ukmergės atvykusį karininką, traktavo kaip rusų karo belaisvį.

Jis buvo suimtas ir kalintas Vokietijos „Stablack 336" lageryje. Prireikė viso pusmečio, kol K. Grigaitis įtikino, jog jis – joks karo belaisvis. Buvo paleistas ir grįžo į Lietuvą.

1941 m. gruodžio 30 dieną K. Grigaitis paskirtas vyresniuoju Utenos apskrities statybos inžinieriumi. Tačiau, dėl nesutarimo su vokiečių valdžia, iš tarnybos atleistas. Dirbo Utenos elektrinėje ir mokytojavo gimnazijoje – dėstė fiziką.

Grigaitis svajojo visą Utenos apskritį „nusagstyti" vėjo jėgainėmis, kad kiekvieno sodiečio pirkioje sužibėtų elektros šviesa.

Kazys Grigaitis. *Iš D. Jonaitienės asmeninio archyvo*

Gražiausi ir skausmingiausi suvalkiečio metai susieti su Utena. 1943 m. birželio mėn. 13 dieną vedė mane, t.y. Danguolę Urbanavičiūtę-Urbonaitytę ir sekančiais metais susilaukėm dukters Giedrės.

Lakūnui-inžinieriui itin skaudėjo širdį dėl Tėvynės likimo. Jis neprarado vilties, kad kada nors Lietuva taps vėl nepriklausoma valstybė. Tik laisvė – ne paukštė, pati neatskris. Maželis ir Kazys Grigaitis įkuria Utenos apskrityje pogrindinę „Kęstučio" organizaciją. Mūsų namuose slapta rinkdavosi vyrai, tardavosi, kokiom propogandinėm priemonėm sustiprinti žmonių sąmonėje laisvės troškimą.

1944-ųjų metų pabaigoje Kazys Grigaitis stipriai pasiligojo. Silpo jėgos, išseko organizmas. 1944 m. gruodžio mėn. 20-ąją išduotame gydytojo pažymėjime rašoma, kad jis, 29 metų vyras, kurio ūgis 186 cm., tesveria 58 kg. Pažymėjime yra tokia eilutė: *Reikalinga papildomo maisto: mėsos, cukraus, sviesto*[1]. Tuo metu maistą gaudavom ribotai, pagal kiekvienam išduotas korteles.

Tačiau ir sirgdamas nenutraukė pogrindinės veiklos „Kęstučio" organizacijoje. Drąsus, sąžiningas, bet patiklus vyras nė neįtarė, jog jų organizacijoje gali būti judas, o jis buvo.

Iš ligoninės sugrįžo 1945 m. kovo mėn. 22 dieną. Kitą dieną mūsų namus staiga apsiautė kareiviai. Galvojau, kad ateina suimti mano motinos, kuri nuo saugumo kurį laiką slapstėsi. Spėjau paslėpti ją. Po ilgos kratos K. Grigaitį išsivedė ir įkalino Utenos kalėjime.

Tribunolas, remdamasis RSTSR baudžiamojo kodekso 58 str. 1-a dalimi pripažino kaltu ir nuteisė 10 metų lagerio ir 5 metams tremties, konfiskuojant visą jo asmeninį turtą. Bausmės atlikimo pradžia laikyti 1945 m. kovo mėn. 25 dieną. Nuosprendis galutinis ir neskundžiamas.

Likimas lėmė mums su Kaziu pagyventi kartu tik pusantrų metų. Kitus pusantrų metų K. Grigaitis buvo įkalintas Utenos kalėjime. Jame išbuvo ilgokai, kadangi buvo įpareigotas parengti projektą statomam namui. Projektavo ir braižė Utenos kalėjimo viršininko kabinete. Priimdavo kaliniams atnešamą maistą ir jiems perduodavo.

Kazį paskutinį kartą mačiau Švenčionėlių stotyje. Jame per naktį stovėjo į lagerį vežamų politinių kalinių ešalonas. Sargybinis leido įlipti į vagoną ir pasimatyti su savo vyru. Tai buvo 1946 m. rugpjūčio mėn. 14 diena. Tada paskutinį kartą gyvenime mačiau savo vyrą. Sekančios dienos rytą ešalonas pajudėjo ir Kazys Grigaitis pateko į Rusijos lagerį Nyroblage, Molotovo srityje. Po trijų metų – rugpjūčio 13 dieną jis mirė sulaukęs tik 34 metų.

2000-ųjų metų liepos mėn. 23 d. Kaziui Grigaičiui suteiktas dimisijos leitenanto laipsnis ir pripažintas kario savanorio statusas [2].

LAIŠKAI IŠ LAGERIO

Ligos ir pusbadis gyvenimas lageryje vis labiau sekino Kazio Grigaičio sveikatą. Tačiau dvasia liko tvirta. Tos tvirtybės šaltinis buvo žmonos ir giminių laiškai. Jų laukė kasdien ir pats rašė į Uteną ilgus laiškus bei atvirlaiškius.

Lageryje nebuvo kontrolinio vertėjo, tad pradžioje susirašinėjom rusų kalba. Vėliau Kazys Grigaitis rado kitą kelią. Jam pavykdavo išsiųsti laišką, aplenkiant lagerį. Pradėjau gauti ilgus laiškus, rašytus lietuviškai, tačiau ne visi laiškai pasiekdavo mus ir jį. Turiu jo 54 atvirlaiškius ir laiškus, rašytus ant labai prasto popieriaus, daugumoje skirto projektų braižymui [3]. Atvirlaiškiams blankus pasigamindavo pats.

Kazio Grigaičio laiškai rašyti žmonai iš lagerio. *Iš D. Jonaitienės asmeninio archyvo*

Viename iš pirmųjų laiškų rašė: *Uralo kalnai nuo mano gyvenamosios vietos randasi už 150–200 km į Rytus. Vadinasi gyvenu dar Europoje, maždaug 60-61 lygiagretėje į Rytus <...>. Oras čia drėgnas dėl milžiniškų miškų ir pelkių <...>. Miškai turi po keliolika šimtų metų ir tinka statybai. <...> Augmenija labai skurdi. Bemaž pagrindinis valgis yra avižos <...>. Mes gauname sriubą su avižomis, košė avižinė ir žirniai pakaitomis, duona su avižomis <...>. Pasirodo, kad avižos – labai geras ir maistingas maistas, tačiau vargas tiems, kurie ant avižinės košės turi dirbti fizinį darbą, nes iš košės jėgos neperdaug... Rytais gauname sriubą su žuvimi. Žuvis nebloga, gana maistinga ir riebi, bet kvapas veikia labai atstumiančiai.*

Kaziui Grigaičiui nusišypsojo laimė, kai gavo darbą kontoroje, projektų biure. 1946 m. lapkričio mėn. 17 dienos datuotame laiške rašė: *Dabar aš dirbu įstaigoje, braižau, projektuoju. Darbas nėra sunkus, dirbu 8 valandas. Gaunu didesnį maisto davinį. Dienai gaunu 850 gr. duonos, du sykius po 2 stiklines sriubos, tris sykius po ketvirtį litro košės ir 44 gr. cukraus. Cukrus čia geltonas, bet neblogas. Galima valgyti kaip chalvą. Dar kai kada duoda ir pinigų iki 100 rublių. Taigi, kaip matai, davinys visai neblogas. Su tokiu daviniu būtų galima*

gyventi, jeigu visą laiką tokį pasisektų gauti, bet jokių garantijų dėl rytojaus nėra. <...> Ant dabartinio davinio žymiai sustiprėjau. <...> Čia, po varginančios kelionės, dabar net pasitaisiau, jaučiuosi daug geriau, negu kiti, kurie čia kartu su manim pribuvo ir dirba prie fizinių darbų. Tu gal nepatikėsi, bet aš išties grįžau į kūną – papilnėjau.

1947 m. vasario mėn. 13 dieną rašė: *Nyroblage laisvėje gyvenantys mielai pasikeistų su mumis lagerininkais. Dažnas iš jų kur kas blogiau parūpintas, negu mes. Mes, bent tuo tarpu, esame ne alkani, šiaip taip aprengti, nešaltyje ir daugiau ar mažiau pakenčiamai sanitariškai aptarnaujami, nors su parazitais kovoti gana sunku. Na, apskritai, tai daugeliu atžvilgių gyvenimas lageryje yra daug nerūpestingesnis ir ramesnis, negu už lagerio ribų.*

Gavusi žinią iš lagerio, pradėjau siuntinėti jam įvairių maisto produktų siuntinėlius. Po kurio laiko prašė prisiųsti naminio, tik kuo stipresnio, tabako, vadinamo machorka, nes parduodant ten, už kilogramą tabako galima gauti nuo 200 iki 250 rublių. Tabakas rūkomas sukant jį į laikraščio popierių, o už 3 lapus „Tiesos" ar kito laikraščio moka 1 rublį. Nedideliais kiekiais tabaką, susuktą į laikraščius, siųsdavau registruotu siuntinėliu bei banderolėmis. Tarp laikraščių įdėdavau ir laiškelį.

Pagal jo nurodymą sutartame laikraštyje, po raidėmis, skiemenimis ar žodžiais dėdavau taškus arba brūkšnelius, surinkdavau sakinius ir taip perduodavau jam ką nors svarbaus ar slapta. Taigi, banderolės su tabaku ir laikraščiais jam buvo dviguba nauda. Prasimanydavo pinigų, perskaitydavo laikraščius ir gaudavo to meto slaptos informacijos.

1947 m. rugpjūčio 28 dienos laiške rašė: *Pas mus jau šis tas naujo. Įvesti užskaitymai už išdirbtus viršijimus, o būtent, už 150% įdirbio, už 1 darbo dieną užskaitoma 2,5 bausmės dienos. Mano norma per paskutinius du mėnesius buvo virš 160%. Tokiu būdu galima laikyti, kad mano bausmės laikas už 1947 m. sutrumpintas 64 dienomis.*

Pastangas dėjau ir aš. Rašiau malonės prašymą į SSSR Aukščiausios Tarybos prezidiumą ir prašiau K. Grigaitį amnestuoti. 1948-ųjų kovo mėnesį iš ten į Uteną atėjo atsakymas: *Pranešame, kad Jūsų malonės prašymas dėl Grigaičio Kazio atmestas. 1948 m. kovo 22. Maskva.*

1947 metais jam net po kelis mėnesius teko gulėti ligoninėje. Maisto norma buvo ryškiai mažesnė, todėl sveikata ėjo blogyn. Tais pačiais metais net 10 kartų darė kraujo perpylimą. Ištyrė, kad hemoglobiną nuolat mažina stafilokokas, kurį sukelia chroniškas dešiniojo žandikaulio uždegimas. Jis tęsiasi jau 3 metus ir reikia daryti operaciją, tačiau vietinis chirurgas neturi patirties, bijo rizikuoti ir operuoti nesutinka.

Sulaukdavom daug tauraus ilgesio kupinų laiškų. Dvasia skaidri, bet fizinės jėgos vis labiau seko...

Praslinkus 3 metams nelaisvėje, 1948 m. rugpjūčio 23 dieną rašė: <...> *Pilkos dienos neša su savim mūsų jauną gyvenimą į kurį dėjome tiek daug vilčių ir svajonių. Viskas gyvenime žūsta, kaip kalėdų eglutės žaisliukai.* <...> *Rašyk man visas gyvenimo smulkmenas. Duok ir man pagyventi tuo gyvenimu, kuriuo jūs gyvenate, duok pakvėpuoti tuo Lietuvos laukų oru, kuriuo jūs ten kvėpuojate. Čia aš gyvenu tarp kalnų... Man maža oro, man, plačiųjų Sūduvos sūnui, čia ankšta ir tvanku. Reik laisvės... laisvės... laisvės... Už ką mus, Viešpatie, plaki, už ką ji mums dalia sunki lig šiolei spaudžia nelaimingus?*

Kazys Grigaitis mirė 1949 metais rugpjūčio 13 dieną. Po jo mirties mums parašė Nyroblago likimo draugas, mokytojas iš Panevėžio Antanas Skupas. Laiške jis pranešė apie Kazio Grigaičio mirtį ir rašė: *Mes, lietuviai, ypač arčiau jo buvusieji, pasistengėm prideramą karstą įsigyti, pasimeldėm ir rugpjūčio 13-ąją 11-tą valandą, lydint 30 asmenų, ant pečių karstą nešėm iki vartų ir perdavėm nuvežti į kapines.* <...> *Savo sumanumu, darbštumu Kazys atkreipė ne tik mūsų, bet ir administratorių dėmesį. Jį pamėgom, pamilom. Gulėdamas ligoninėje ar ilsėdamasis ligoninės barake, irgi visą laiką užsiiminėjo. Pagelbėjau įsigyti vieną kitą reikiamą įrankį ir jis ėmėsi rišimo ir juostų audimo darbo. Ligoninėje, lovoje pusiau gulėdamas, pasiėmė į rankas stakles, audė gražiausias juostas, kaklaraiščius.* <...> *Tai tikra vargo ir aukos pelė...*

Mokytojas A. Skupas atsiuntė ir politinio kalinio, dalininko A. Glinskio lageryje pieštą K. Grigaičio portretą, keletą Kazio austų juostelių ir grąžino dukros Giedrės nuotraukėlę. Taip pat atsiuntė pieštuku rašytą, neišsiųstą paskutinį Kazio Grigaičio laišką, rašytą 1949 m. rugpjūtį, kuriame rašoma: *O vis tik ir gerų pusių turi ligonio*

Kazio Grigaičio palikuonys. Iš kairės: žmona Danguolė, duktė Giedrė, anūkė Erika, proanūkė Vilma, proproanūkė Guoda. 2013 m. *Iš D. Jonaitienės asmeninio archyvo*

būklė, tuomet man, rodos jau nieko negaila, aplinka nedomina, smegenys apmiršta, nenori dirbti, nervai prigęsta. Tada vieno telauki, kada akis užmerks mirties angelas. Ir iš tiesų mirti man nebaisu, praeities negaila. Šis tas gražaus buvo mano gyvenime, ypač paskutinieji laisvės metai, nors ir karo apystovose. Tik gaila jaunutės šeimos. <...> Tačiau kiti pergyvenimai vilioja mane, kai sveikata ima gerėti, kada kojos pradeda po savimi tvirtą, nejudančią žemę, kada visas kūnas pradeda jausti besikaupiančią energiją, norą dirbti, norą gyventi. Tada pažvelgiu į Giedrutės fotografiją ir pajuntu savo tėvišką pareigą, suprantu kuom aš likau skolingas Danguolei, jos mamai. Aš dar noriu gyventi, noriu dirbti. Juk kiek dar užmanymu liko neįvykdyta, kiek dar nepradėtų. O jeigu teks mirti? Tada jau Visagalio valia.

Labai skaudu ir liūdna, kad buvęs mano vyras Kazys Grigaitis, pabuvojęs vokiečių ir rusų lageriuose, galėjo džiaugtis tik žiūrėdamas į savo dukros Giedrės nuotraukėlę. Nebesulaukė anūkės Erikos, proanūkių – Vilmos ir Karolinos bei proproanūkės Guodos.

Nuo mano su Kaziu Grigaičiu vestuvių 2013 metų birželio mėn. 13 dieną sukako 70 metų.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. L.T.S.R. Sveikatos liaudies komisariato Utenos apskrities ligoninė. Gydytojo išduotas pažymėjimas Kazimierui Grigaičiui. Utena, 1944 12 20. Danguolės Jonaitienės asmeninis archyvas (toliau – Autorės archyvas).

2. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos nutarimas 2000 06 21. Autorės archyvas.

3. GRIGAITIS, Kazys. *Laiškai Danguolei Grigaitienei*. 1946–1949. Autorės archyvas.

LIFE STORY OF LITHUANIAN ARMY OFFICER KAZYS GRIGAITIS (1915–1949)

DANGUOLĖ JONAITIENĖ

Abstract

Kazys Justinas Grigaitis was born on 8 August, 1915 in Janukiškiai village, district of Šakiai. In 1933 he graduated from Marijampolė Gymansium and in 1937 – from Kaunas Technical School. On 7 July, 1937 he was drafted into military service and sent to military school. On 27 September he graduated from it and was awarded reserve junior lieutenants rank and released to military engineers reserve. He lived in Kaunas, working as a building technician and attending pilots course. On 7 June, 1940 he was inducted into active military service and instructed to lead Ukmergė airfield construction. On 24 June, 1941 he was arrested by German army and imprisoned in labor camps and prisons, and later released.Until the end of 1943 he worked in Utena county as an engineer. Due to a disagreement with the German government he dismissed from the service, worked in Utena power station and as a teacher in a gymnasium. He was one of the founders of the underground organization "Kęstutis".

On 25 March, 1945 he was arrested by Soviet government and sentenced by Military Tribunal to 10 years in labor camp and 5 years exile. On 14 August, 1946 he was transported to the labor camp in Nyroblag, Russia. Five years later, on 13 August, 1949 he died. In the personal archive of the author of this article (Danguolė Urbonaitytė-Grigaitienė-Jonaitienė) there are stored 54 postcards and letters sent by K. Grigaitis from the labor camp to his relatives where he described the everyday life in the camp, relatives longing and desire for freedom.

ŽVILGSNIS Į VIENĄ MEMUARINĘ PUBLIKACIJĄ: AKTORIAUS GEDIMINO KARKOS (1922–1991) PRISIMINIMAI APIE PANEVĖŽIO DRAMOS TEATRO STUDIJĄ

ANGELĖ MIKELINSKAITĖ
Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka
Algirdo g. 54-19, LT-36107, Panevėžys
miltinis@pavb.lt

Išsamiau gilinantis į aptariamą temą neabejotinai iškyla toks klausimas: o kodėl šis žvilgsnis reikalingas? Gal šis tekstas liudija kokią ypatingą istoriją, ar siekia *išgvelbti* (beje, šis terminas iš paties Miltinio žodyno) iš praeities dar vieną blunkančią informaciją apie Panevėžio dramos teatrą (dabar Juozo Miltinio dramos teatras), jo pirmtakus ir ištakas. Pažymėtina, kad šis publikuotas memuarinis tekstas – tai bene vienintelis rastas tekstas apie Panevėžio dramos teatro studiją (toliau – Teatro studija) *yra praeities refleksijos įrankis, padedantis įsisąmoninti individo pasaulėvaizdį ir savivoką* [1]. Galima teigti, kad taip apmąstant praeitį atsiskleidžia ir paties aktoriaus subjektyvus požiūris, kurį formavo asmeniniai potyriai ir įžvalgos.

Todėl ši publikacija įdomi ir verta gilesnio ir išsamesnio patyrinėjimo dviem aspektais: kaip joje apžvelgiamas aktoriaus santykis su teatro studija, kaip ją įsivaizdavo patys aktoriai ir ką joje iš tikrųjų patyrė dėl atskiro požiūrio bei išsamaus aprašymo (atskiru tekstu). Iki šiol dažniausiai (išskyrus šį tekstą) Teatro studija nagrinėjama tik bendrame kontekste, pristatant arba kalbant apie Panevėžio dramos teatrą.

Dabar, kai apie šią Teatro studiją kalbame kaip apie netolimos praeities istoriją labai svarbu išsiaiškinti, kiek pačios tiesos čia atspindėta ir kokia autoriaus nuostata, siekiant tos tiesos. Tokiais

atvejais, manau, labai nulemia ir paskatos, kurių vedinas autorius rašo prisiminimus. Kodėl jam svarbu tą praeitį liudyti? Ar tas liudijimas – vien subjektyvūs potyriai, ar buvęs ir įvykęs dalykas ir kaip *juos reikėtų skaityti* <...> *suvokti patį prisimenantįjį* [2]? Todėl pats laikas išsiaiškinti ir prakalbinti šio teksto prasmes. Tekstas apie Panevėžio dramos teatro studiją išspausdintas leidinyje: Lietuvos archyvai, Nr. 2 (1990), (rankraštis saugomas PAVB Retų knygų ir rankraščių skyriuje) teatrologo, tuomet buvusio LSSR centrinio literatūros ir meno archyvo darbuotojo Aleksandro Guobio iniciatyva, kuriam rūpėjo plačiau pristatyti Panevėžio dramos teatrą, ir žinoma, Juozo Miltinio fenomeną bei *išgirsti* <...> *apie tai, kokias savybes išsinešė iš studijos tas ar kitas* [3] aktorius. Todėl jis kreipėsi į Panevėžio dramos teatro studijos auklėtinį, aktorių Gediminą Karką, kuris, anot teatrologo, *maloniai sutiko atsakyti į mūsų pateiktus klausimus ir papildomai pakomentuoti minėtos mokyklos veiklą, procesą, istoriją* [4, 158]. Šis laiškas yra atsakymas į konkrečiai suformuluotus klausimus. Juose atsiskleidžia vertos dėmesio įžvalgos, savotiška *teatrologinė studija*, kuri paaiškina ir sudėlioja į vietas dar vis iki šiol įvairiai aiškinamas jos veiklos ištakas ir priežastis, kodėl ši teatro studija, kaip teigia pats aktorius, kito ir 1941 metų studija daug kuo skyrėsi nuo 1980-ųjų. Tokie ketinimai – tai būdas patyrinėti ir paaiškinti bei giliau ir išsamiau pažvelgti į šios teatro studijos veikimo būdus bei atsiradimo faktus.

Kaip žinoma, į Panevėžį kurti savojo teatro J. Miltinis atvyko iš Kauno. Tada jis jau buvo Teatro mokslus studijavęs Prancūzijoje, Paryžiuje Charles'o Dullin'o vaidybos studijoje (1933–1936), kuri veikė prie „Atelier" teatro, pabuvojęs ir aplankęs Londono teatrus, kur galėjo išsamiai susipažinti su Vakarų Europos teatrine kultūra, profesionaliu teatru bei formuoti savo būsimo teatro repertuarą. Panevėžio dramos teatro trupės pagrindą sudarė Kauno Darbo rūmų teatro mėgėjų kuopelės auklėtiniai. Minimoje publikacijoje Teatro studija ir jos veikla aptariama nuo 1941-ųjų metų. Tikėtina todėl, kad 1941 m. šią studiją papildė pirmieji nauji nariai, kurie nieko bendro jau neturėjo su Kauno Darbo rūmų studija. Šiuo metu pradėjo ryškėti studijos veiklos pobūdis, mokymo programa, apimtis. Kitaip tariant, šios Teatro studijos pristatymas labiau sietinas

Teatro kolektyvas repeticiju saleje, 1941 m. *JMPSC, FKV-4413*

su pačios publikacijos autoriaus atmintimi, nes Gediminas Karka (1922–1991) į aktoriaus etatą priimtas 1941 metais.

Pažvelkime į aktoriaus Gedimino Karkos atminčiai būdingą vaizdinį bei savojo tapatumo suvokimą šioje studijoje. Tokiu atveju tenka išsamiau patyrinėti mano jau minėtą publikaciją „Teatro studija" ir šioje publikacijoje aptariamus neprofesionalių jaunuolių ugdymo metodus, darbą su jais bei pačios Studijos veikimo principą. Juozo Miltinio sukurta Studija – teatras, kaip pateikia aktorius, veikė kaip *jaunų aktorių paruošimo ir visos trupės kūrybinė laboratorija* [4, 159], kurioje aktorius buvo ugdomas pačiame teatre, neatsiejamai nuo kūrybinio proceso. Įdomiai apibrėžiama ir mokymosi trukmė studijoje: *paprastai 2 metai, bet praktiškai nebuvo tikslios ribos (galėjo būti ir ilgiau)* [4, 160], nors anksčiau pateikta mokymo programa buvo numatyta dvejiems metams. Tokios akivaizdžiai nubrėžtos ribos nebuvimas: kada tu mokaisi, o kada jau vaidini, liudija, kad ši studija, tai savotiška sistema, kurioje mokytojo ir

mokinio santykis – nesibaigiantis kūrybinis ieškojimas. Ne veltui, kalbėdamas apie šią Teatro studiją, G. Karka neatskiria kolektyvo ir studijos santykių, nepaisant to, kad išėjimas iš studijos „į etatą" bet kuriam aktoriui reiškė pripažinimą ir įvertinimą. Tačiau skirtumas tarp trupės ir studijos buvo toks mažas, kad bet kada į ją vėl galėjai būti sugrąžintas, nors jau ir sukūręs įsimintinus vaidmenis, pelnęs žiūrovų simpatijas. Vertinant tokį aktoriaus teiginį, kad ši *studija pradžioje buvo reikalinga trupės papildymui ir vėliau išlaikyti kūrybinę atmosferą, nes neleido niekam nurimti, atsirasti rutinai, savimi pasitenkinimui*, tai žvelgiant iš šalies galima daryti išvadą, kad režisierius Juozas Miltinis ne tik kūrybingas improvizatorius, geras pedagogas, bet ir puikus psichologas.

Nors pagrindinis studijos mokytojas buvo pats Juozas Miltinis, tačiau kiekvienas studijos auklėtinis atsiskleidė kitaip, anot šios publikacijos autoriaus, *išryškėjo, kaip atskiras individas, jokių bendrų bruožų neatsirado, nesupanašėjo – priešingai*. G. Karka palygina tris žinomus, bet labai skirtingus Miltinio studijos auklėtinius: Algimantą Masiulį (1931–2008), Stasį Petronaitį (g. 1932), Vytautą Kalinauską (1929–2001), kurie tuo pačiu metu lankė studiją, buvo draugai ir, kaip teigia G. Karka, *panašūs tik ūgiu*, nes tai buvo mokykla, kuri *išryškino atskirų individų skirtingumus, akcentavo juos ir gyvenime, ir scenoje*. Kaip jau minėjau, atsiminimus apie Panevėžio Teatro studiją rašo aktorius, kuris pats neatsiejamai yra susijęs tiek su studija, tiek su Mokytoju – Juozu Miltiniu. Todėl tai, kas jam atrodo svarbu ir ką reikia fiksuoti (nepaisant to, kad pateikiami konkretūs klausimai), lemia ir gyvenimiška, ir aktorinė patirtis. Dėl to jis nevengia pakomentuoti to meto spaudoje pasirodžiusių vertinimų apie Teatro studiją ir Miltinio mokymą, kad ir tokį: *jis jungė gilų spektaklių psichologizmą, filosofinį turinį su „grotesku", „kaukėmis"*. O toks aktoriaus, su satyros gaidele, komentaras: *Miltinis nieko nejungė, jis ne telefonistė* [4, 161]. Toliau šiuos komentarus lydi paaiškinimas, kad Miltinis ieškojo režisūrinių sprendimų su *ryškia forma, kad jam patiko aktoriai, sugebantys ryškiai, drąsiai, aistringai kurti personažus, <...> persikūnyti iki neatpažįstamumo*, bet labai aiškiai atskyrė vidinį gyvenimą scenoje, kad jis netaptų *savitikslis, koncertinis, dekoratyvus*.

Šios Teatro studijos užgimimo ir formavimosi procese svarbu paminėti sąlyginius etapus, kuriuos išskyrė G. Karka ir kurie turėjo esminių pokyčių šios studijos veiklai bei teatro trupei. Tai 1941–1945 m. studijos etapas, kai *studijos užsiėmimai buvo privalomi visam aktorių kolektyvui, o studijos mokiniai privalėjo dalyvauti repeticijose* [4, 163]. Pagrindinis mokytojas buvo Juozas Miltinis. Be to, tuo metu teatre buvo didelė aktorių kaita, 1945–1962 etapas, kai atsirado galimybė samdyti mokytojus, specialistus iš miesto mokyklų, be to, kaip rašoma šioje publikacijoje, nuo 1945 iki 1949 *pas mus dirbo puiki baleto pedagogė iš Leningrado – Veriaščiagina*. Stabilizavosi ir trupės kolektyvas, papildymai buvo mažai reikalingi, todėl režisierius laikėsi pozicijos, kad silpnesnis turi užleisti vietą gabesniam. Kita vertus, sutrumpėjo studijos užsiėmimų laikas – valanda prieš darbą ir dvi valandos po pietų *studijinis darbas su jaunaisiais (etiudai)* [5]. Miltinis taip pat pavedė kai kuriems aktoriams dėstyti atskiras disciplinas.

Atskiro aptarimo vertas 1963–1965 metų Teatro studijos veiklos etapas, kuris skirtingai negu ankstesnieji du, išsiskyrė organizavimo ypatumais. Šis J. Miltinio studijos mokinių kursas buvo įregistruotas Kultūros ministerijoje su oficialiai patvirtinta programa, dėstytojų sąstatu. Kaip mena Gediminas Karka *be Miltinio ir Blėdžio, dėstė: estetiką Zabarauskas, teatro istoriją Kosmauskas, Banionis, grimą Masiulis, sceninę kalbą Šulgaitė, fechtuotę – Jatautis, be to, buvo pakviesta keletas dėstytojų iš Panevėžio J. Švedo pedagoginės mokyklos ir kitų mokyklų dėstyti choreografiją, lietuvių kalbą, muziką, politinį lavinimą ir t. t.* [4, 165].

Šioje laidoje, aktoriaus tvirtinimu, *Miltinis surinko <...> konkurso keliu dvidešimt kelių (?) būsimų aktorių trupę* [4, 162]. Galima teigti, kad šie scenai paruošti aktoriai, jaunesnioji teatro studijos karta, kurį laiką sudarė Panevėžio teatro branduolį ir pilnai pakeitė vidurinę trupės kartą (Adomavičiūtę, Liesytę, Pažemecką, Jučą ir kt.). Tęsiant toliau apie šį Teatro studijos laikotarpį, akcentuotina kitiems studijos veiklos etapams nebūdinga specifika. Visi šio laikotarpio studijos auklėtiniai pasiliko teatre. Tie, kurie nebuvo priimti į trupę, *ėmė dirbti kitose pareigose: apšvietėjais, staliais, scenos dekoracijų montuotojais, garsininkais, administracijos tarnautojais.*

Ir paskutinis šios studijos etapas, kuris nemažiau įdomus ir reikšmingas dėl savo egzistavimo ir veikimo būdų, tai 1966–1980. Šiame teatro gyvenimo etape įvyksta esminių pokyčių, *nes atsikėlus iš mažosios teatro scenos, į pačią didžiausią respublikoj*, spektaklius reikėjo iš naujo perrepetuoti, juos pritaikyti naujai scenai. Tai savotiškai buvo paranku Juozui Miltiniui, *todėl visiems teatro aktoriams visuose spektakliuose (einamajam repertuare) buvo skiriami dubleriai, su jais palaipsniui atnaujinamas teatro repertuaras, išlaikant visus spektaklio komponentus, tik pakeičiant aktorius* [4, 165]. Taip buvo atnaujinti beveik visi klasikiniai spektakliai: „Heda Gabler", „Sevilijos kirpėjas", „Šiaudinė skrybėlaitė", „Frankas V". Tokiu būdu, naujajame teatro pastate į sceną išleista nauja trupė. Ši Teatro studija, *nors ir be teisiško pripažinimo, toliau egzistavo. Joje nuolatos aktorystės mokėsi 10–15 būsimų aktorių, su kuriais dirbo tik Miltinis ir Blėdis. Užsiėmimai vyko 2 val. kasdien nuo 16–18. 1980-aisiais, Juozui Miltiniui išėjus iš teatro, atidarytas Vilniaus konservatorijoje filialas, kuriame mokėsi 12 teatro aktorių, buvusių Miltinio studijos auklėtinių*. Tai Teatro studijos Panevėžio teatre pabaiga. Kaip teigia Pierre'as Nora patvirtinimas, kad *bet kokį, net permanentinį ar tęstinį, šio pasaulio reiškinį lemia kaita, o ne permanentiškumas ir tęstinumas* [6].

Atkreiptinas dėmesys, kad iš Gedimino Karkos atminties iškrinta 1954–1959 m. – Juozo Miltinio tremties iš Panevėžio dramos teatro laikotarpis. Lieka neaišku, kaip tada veikė Teatro studija ir kas jai vadovavo.

Apibendrinant pažymėtina, kad šioje publikacijoje G. Karkos išsakyti pastebėjimai ir pasvarstymai apie Teatro studiją yra ne tik šios studijos praeities atkūrimas, bet ir savo tapatybės įtvirtinimas, ryšių su Teatro studijos kolektyvu ypatumų suvokimas. Kita vertus, tai vertingas šaltinis, norint pažinti režisieriaus Juozo Miltinio ir Panevėžio teatro fenomeną. Be to, ši publikacija ne tik pristato ir išryškina Miltinio teatro studijos momentus, bet ir pateikia naujų prasmių, aktualių apmąstymų ir netikėtų įspūdžių apie šio teatro praeitį bei padeda suvokti jame vyravusias kūrybines apraiškas, kurias, šiuo atveju, mums atskleidžia atmintis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. SAFRONOVAS, Vasilijus. Ką tyrinėsime – istorinę kultūrą ar atminties kultūrą? *Kultūros barai*, 2007, nr. 7/8, p. 2–5.

2. *Atmintis be atminties*. Apie atsiminimų knygas kalbasi literatūrologai Virginijus Gasiliūnas, Jūratė Sprindytė, Regimantas Tamošaitis, rašytojas Vytautas Rubavičius [interaktyvus, žiūrėta 2013 m. spalio 4 d.] Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/340-atmintis-be-atminties-apie-atsiminim-knygas-kalbasi-literatrologai-virginijus-gasilinas-jrat-sprindyt-regimantas-tamoaitis-raytojas-vytautas-rubaviius-1>.

3. GUOBYS, Aleksandras. *Laiškas Gediminui Karkai*. Vilnius, 1985 09 02. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – PAVB RKRS), f. 13–15.

4. KARKA, Gediminas. Teatro studija: Panevėžio dramos teatro 50-mečiui. Parengė Aleksandras Guobys. Iš *Lietuvos archyvai = Archives of Lithuania* : straipsnių rinkinys. Vilnius, 1990, nr. 2, p. 158–165.

5. KARKA, Gediminas. *Laiškas Aleksandrui Guobiui* [rankraštis]. Panevėžys, 1985 10 21. PAVB RKRS, f. 13–16. 15 lap.

6. NORA, Pierre. Pasaulinė atminties viešpatija. Iš *Europos kultūros profiliai: atmintis, tapatumas, religija*. Sudarytojas Almantas Samalavičius. [Vilnius], 2007, p. 14–15.

A VIEW ON ONE MEMOIRS PUBLICATION: MEMOIRS OF ACTOR GEDIMINAS KARKA (1922–1991) ABOUT PANEVĖŽYS DRAMA THEATRE STUDIES

ANGELĖ MIKELINSKAITĖ

Abstract

The analysis of actor's Gediminas Karka publication "Teatro studija" (Theatre studies), which is printed in the journal "Lietuvos archyvai" (Archives of Lithuania, 1990, no. 2), and the manuscript is stored in Panevėžys County Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Public Library, is revealing and explaining the origins and the formation phases of the Panevėžys Drama Theatre and the features of director Juozas Miltinis theatre school.

J. Miltinis arrived to Panevėžys, set up a theater and theater studies, where prospective actors were trained without interrupting their roles and the creative process. This was basically a new phenomenon in the history of Lithuanian theater. Along with the presentation of theater studies, the actor looks at the major phases of the studio operating that

led to the changes both in the studio, and in the theater troupe.

The description of the theater studies and presenting it as an individual text, through the visual memory of the actor Gediminas Karka is not meant to be an accurate or non negotiable generalization, but there is an important and valuable document for the introduction and understanding of Panevėžys theater, it's director and teacher Juozas Miltinis and theatrical community.

ANTANAS ČERNA: PRISIMINIMUOSE STRIGĘS POKARIS IR SOVIETMEČIO „STATYBOS“

DALIA MEŠKONYTĖ
Radviliškio rajono Pociūnėlių pagrindinė mokykla
daliames@gmail.com

Atsiminimai... Gyvenimo kaleidoskopo dalelės, užstrigusios giliai, giliai... Tokios mielos ir ypatingos, kartais skaudžios, bet vistiek savos. Kada pradedame jausti kito žmogaus savastį... Galbūt tada, kai to žmogaus atsiminimai pasibeldžia į mūsų širdį ir protą, kai pamažu imame suvokti ir pažinti tą kito žmogaus, mums artimo, akimirkų ypatingumą, sakralumą ir šventumą. Atsiminimais lyg šventu sakramentu nesidalijama su bet kuo.

Noriu pasidalinti savo senelio, Pajstrio krašto sūnaus Antano Černos (1921 02 10–1985 03 25) prisiminimais [1]. Senelio prisiminimai mūsų, anūkų, gyveniman atkeliavo ne kaip pasakojimai, o kaip eilėraščiai. Savo mintis senelis užrašydavo eilėraščiais. Viename savo eiliuotų rankraščių, kaip senelis juos vadino, sudėliotos tokios eilutės:

Ne man poetu būti.
Rašyti ir dainuoti
Į aukštumas pakilti
Ir pergalę triumfuoti.

Eilėraštis visada buvo dalis senelio esybės. Į juos sutilpo visa jo gyvenimo istorija, gražiausi prisiminimai apie draugus, pažįstamus, įsimintinus gyvenimo įvykius: karo baisumus, kuriuos teko pergyventi pakeliui nuo Lietuvos iki Rytprūsių; kareivio, iš karo lauko mobilizuoto į Raudonosios armijos gretas valyti griūvėsių,

prisiminimai, padėkos žodžiai gydytojams ir medicinos personalui, užklupus sunkiai, iki šiol neįveikiamai ligai – vėžiui.

Tas lengvai atmenamas eilutes, parašytas gražia gimtąja aukštaičių tarme, savotišku rimu ir skambėjimu jau 27 metus nešiojamės širdyse, tarsi pildydami to paties eilėraščio eilutes:

Bet vis tiktai norėčiau
Poezijoj dainuoti
Ir busimajai kartai
Kai ką padeklamuoti.

Gimęs Pumpėnų valsčiuje, Lauryniškio vienkiemyje, senelis savo gyvenime pergyveno vieną baisiausių istorijos kataklizmų – karą... Tuomet jauno žmogaus niekas neklausė ir net neleido rinktis – eiti į rusų kariuomenę ar likti prie namų. Mokykliniuose vadovėliuose, leistuose Lietuvos TSR laikotarpiu, labai gražiai aprašyta savanoriškoji mobilizacija. Ir tik neseniai pradėtuose leisti miestelių istorijose randame to meto mobilizacijos „malonumus" ir savanoriškumo tikrąsias istorijas. Pajstrio miestelio istorijoje „Kur Įstras virvena" [2] pasakojama, kad tuo metu vyko masinė jaunų vyrų „medžioklė". Kariuomenėn buvo mobilizuojami ne tik jauni vyrai, bet ir iš kaimo gyventojų atiminėjami arkliai. Mėginę nuo tokios „šventosios pareigos" pasislėpti, tapdavo dezertyrais, slėpdavosi miškuose, ilgus metus negalėjo grįžti į namus. Kiekvienas toks mėginimas galėjo baigtis geriausiu atveju mirtimi, o kitąkart – ilgu kankinimu ar suluošinimu visam gyvenimui [1].

Kario kelias nuo Lietuvos iki Rytprūsių prasidėjo čia – Lauryniškio vienkiemy šalia Pajstrio. Iš čia karių kelią pradėjo du broliai – Antanas ir Petras. Vienam karo kelias baigėsi Lenkijoje, jo kapo vietos nežinome. Senelio brolį primena tik memorialinis paminklas Pajstryje ir įrašai to paties miestelio istorijos puslapiuose. Kitas pasiekė Rytprūsius, iš fronto buvo mobilizuotas į kariuomenę ir tik 1946 m. birželį grįžo į gimtuosius namus. Praradimo žaizdos negyja – jos sugula eilėraščio eilutėm...

O mums nuo mažens karo vaizdai – žodžiai „frontas", „kareivis", „karas" į širdis atėjo kartu su senelio eilėraščiu „Motinos skausmas":

Palydėjo sūnų frontan.
Švelni motinos ranka.
Glamonėjo išbučiavo.
Skausmo ašarų kančia.

Ranka drebanti žegnojo.
Tau kryželis dovanų.
Kad apsaugotų Aukščiausias.
Nuo žiaurios mirties nasrų.

Rieda ašaros per veidą.
Brangios motinos akių.
Jog sūnelį ji augino.
Su daug nemigo naktų.

Kai fašistiniai grobikai.
Siaubė tėviškės laukus.
Motinėlės palydėtas.
Kovon veržiasi sūnus.

Už gimtinę už tėvynę.
Sūnus kovėsi narsiai.
Kad gimtoji tėvų žemė.
Būtų laisva amžinai.

Priešas vejamas vis laikės.
Nenorėjo pasiduoti.
O nekaltas kraujas liejos.
Reikia kraštas išvaduoti.

Viko kova buvo mūšis.
Viskas degė ugnimi.
Karo dūmai ir griūvėsiai.
Staugė kaukė mirtimi.

Tenai motinos sūnelis
Krito didvirio mirtim
Kad galėtum mes pažvelgti
Taikos laisvės ateitin.

Gauna žinią motinėlė.
Sūnus broliškuos kapuos.
Jai lyg peiliu širdį veria.
Verkia motina skausmuos.

Dar vis laukė motinėlė.
Kad sūnelis dar pareis.
Ir jos skausmą ir jos maldą
Džiaugsmo ašaros pakeis.

Netek saulė vakaruose.
Ir rytuose nesileis.
Taip sūnelis mylimiausias.
Pas mamyte nepareis.

Skausmas žuvusio sūnelio.
Ir senatvėj ją lydės
Kai mirtis užmerks blakstienas
Šaltoj žemėj pailsės.

1979 kovo 25 d.

Šio eilėraščio prasmės taikiu metu gimusiam vaikui, kokiu tuomet buvau – nesuvokti. Tik išgirdus daugiau karo baisumus patvirtinančių istorijų, pasklaidžius vadovėlius ir gavus šiek tiek žinių – paveikslas įgauna prasmę ir pamatomas tikruoju pavidalu. Karas baigėsi, prasidėjo pokaris ir karą laimėjusios šalies deklaruojamos geros ateities „statybos". Karo nualintas kraštas turėjo pakilti. Tačiau kai karys iš karo grįžta, pasak senelio tik su *kariška miline* – pakilimo procesas turėtų būti ilgas ir sudėtingas. Mano vaikystė prabėgo Paliūniškio kolūkyje. O kaip kūrėsi kolūkiai – vadovėliuose liaupsės,

o kur tikroji tiesa? Apie tą pokarinį, kolūkių gimimo laikotarpį senelis rašo:

Tėviškės pelkėti plotai.
Javas davė derlių menką
Vos saviesiems jo teužtenka.
O valstybei nebetenka.

Pumpėnų valsčiaus atstovai
Puola griebia kiek tik gali
Kodėl prievolių nevykdai.
Atstatyti reikia šalį.

To meto amžininkai šį laikotarpį apibūdina taip: žmonės gyvena vargingai, sunkiai. Savi ūkiai vos sugeba išlaikyti šeimos narius. Bet labiausiai vargina ūkininkų pečius slegiančios prievolės valstybei – jų surinkti atvykę valdžios atstovai nežiūrėdavo ar liks iš ko pramaitinti šeimą. „Raudonosios gurguolės", kaip valstybės prievoles vežančių vežimų eilę vadindavo žmonės, turėjo būti pilnos, lydimos vėliavų ir smagios muzikos. Mat reikėjo parodyti – kaip smagiai kyla šalis po karo. Niekam nerūpėjo sunkaus darbo prie žemės lenkiamas žmogus, jo namiškiai ir jų gyvenimo sąlygos. Seneliai, sukūrę šeimą, pradėjo *be savų namų pastogės. Ir be žmoniškesnio buto*, nors to meto propaganda deklaravo, kad tai žmogui duodama, suteikiama. Mano močiutės motinai, mano prosenelei, grįžus iš tremties, gyvenimo sąlygos nepasikeitė. Jai teko eiti ir nusilenkti tuometinio kolūkio valdžiai, kad galėtų atgauti bent jau teisę gyventi savuose namuose. Tokia „malonė" jai buvo suteikta:

Buvo kolūkio priimta.
Leista jos namuos gyventi
Bet iš tų namų telikę
Tvartas, klėtis ir pirtelė.

Man atvykus pažiūrėti
Net stebiuos, ką akys mato

A. Černa – Cukraus fabriko darbininkas

Antanas Černa

Paliūniškio apylinkėse gyvenę karo veteranai.
A. Černa 1-as iš dešinės

Lyg laukiniai stepių žmonės
Toj pirtelėje gyveno.

Tos pirtelės mažumą ir plūktinę aslą prisimena ir mano mama, nedidukė atvežta į tuos naujuosius namus. Apie tą laikotarpį senelis rašė:

Šeši metai toj bakūžėj
Susispaudus pragyventa.
Kai iš klėties statėm namą
Į gyvenvietę perkeltą.

Senųjų pastatų transformacija į naujus – tikrai ne klestinčios ir savam žmogui padedančios valstybės bruožas. Namus buvo leista statytis ne toje vietoje, kur buvo senoji sodyba, bet paklusti bendrajai tvarkai – keltis į gyvenvietę.

Apžvelgiau tik mažąją dalį, nedidelį krislelį savo senelio prisiminimų, sugulusių į jo eiliuotus rankraščius, paliktus būsimajai kartai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. *Antano Černos rankraščiai.* Danutės Meškonienės asmeninis archyvas.

2. *Kur Įstras pievomis virvena*: Pajstrio krašto praeitis ir dabartis. Panevėžys: [ARG ofsetas], 2010. 368 p.

3. MAŽYLIS, Bronius. Kur Įstras pievomis virvena. *Tėvynė*, 1994, liepos 2–30, rugpjūčio 3–10, 17, 20, 27, 31, rugsėjo 3, gruodžio 17, 21, 24, 28, 1995, sausio 4, 7, 11, 14, 18.

ANTANAS ČERNA: POST-WAR YEARS IMPRINTED INTO MEMORIES AND SOVIET "CONSTRUCTION"

DALIA MEŠKONYTĖ

Abstract

Memories... Life kaleidoscope particles stuck deep, deep... So nice and special, sometimes painful, but still ours. When do we start feeling the other person's self-identity... Perhaps, when memories of that person knock on our hearts and minds, when we start gradually understanding and knowing the specifity, sacredness and holiness of the moments of other person. Reminiscences like holy sacrament is not shared with anyone.

This article provides an overview of the memoirs of author's grandfather, Antanas Černa, son of Pajstrys land. The memoirs come off for the future generations not as stories but as poems. A poem has always been a part of grandfather's being.The whole story of his life fit into them, as far as the most beautiful memories of his friends, acquaintances, and memorable life events; the horrors of war, which he had to survive on the way from Lithuania to Prussia; memories of a soldier from a war zone conscripted into the ranks of the Red Army to clean the ruins; words of gratitude to doctors and medical staff when encountered with serious disease – cancer.

Born in Pumpėnai district, a remote area of Lauryniškis, author's grandfather in his life experienced one of the worst historical cataclysms – the war. At that time there was no other choice for the young man – entirely going to the Russian army.

Military road from Lithuania to Prussia began in a remote area near Lauryniškis next to Pajstrys. From here, two brothers – Antanas and Petras – started their way as soldiers. For one of them the war road ended in Poland, his grave is unknown. Grandfather's brother is remembered by the memorial in Pajstrys and the inscriptions in the town's history. Another one reached East Prussia, from the front he was mobilized into the army, and only in June, 1946 he returned to native home. The wounds of loss do not heal – they lie into the poem lines.

KONFERENCIJŲ MEDŽIAGOS PUBLIKACIJOS

Asmeninė biblioteka – tautos istorinės atminties dalis = Private library – a Part of National Historic Memory: konferencija, parodos, 1998 03 24. Sudarytojai Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Karaška. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 1998. 66 p. Tiražas 200 egz. ISBN 9986-9293-1-8.

Panevėžio krašto asmenvardiniai knygos ženklai = Panevėžys Region Personal Bookplates: parodos katalogas, Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos galerija „2-asis aukštas", 1998 03 24 – 04 14. Sudarytojas Arvydas Karaška. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; Panevėžys: leidybos centras „Panevėžio balsas", 1998. 24 p. Tiražas 300 egz.

Panevėžio apskrities institucinės bibliotekos = Institutional Libraries of Panevėžys County: konferencija, parodos, 1999 03 25. Sudarytojai Genovaitė Astrauskienė, Arvydas Karaška. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2000. 94 p. Tiražas 300 egz. ISBN 9986-9293-4-2.

Panevėžio krašto spauda: leidyba ir sklaida = The Press in Panevėžys Region: Publishing and Dissemination: mokslinė konferencija, parodos, 2000 03 23. Sudarytoja Genovaitė Astrauskienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2001. 107, [1] p. Tiražas 300 egz. ISBN 9955-450-04-5.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: laikmetis, žmonės, aplinka = Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: Time, People, Environment: mokslinės konferencijos pranešimai, parodos, 2001 03 28. Sudarytoja Genovaitė Astrauskienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2002. 82, [1] p. Tiražas 200 egz. ISBN 9955-450-23-1.

Panevėžio kultūrinė erdvė ir žmonės: Lietuvos pirmosios nepriklausomybės tarpsnis = The Cultural Space and People of Panevėžys: the Period of the First Independence of Lithuania: mokslinės konferencijos medžiaga, **2002 04 04**. Sudarytojas Raimundas Klimavičius. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2003. 82, [1] p. Tiražas 200 egz. ISBN 9955-450-44-4.

Lietuviškos spaudos atgavimo šimtmetis: praeities ir dabarties sąsajos = The Centenary of the Restoration of the Lithuanian Press: the Link between the Past and the Present: mokslinės konferencijos medžiaga, **2004 04 21**. Sudarytojas Raimundas Klimavičius. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2004. 96, [2] p. Literatūros apie Rokiškio knygnešius sąrašas: p. 43–47. Tiražas 200 egz. ISBN 9955-412-79-8.

Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinėje atmintyje = Manuscript Heritage in Lithuanian Culture and Historical Memory: konferencijos medžiaga, **2005 04 20**. Sudarytoja Genovaitė Astrauskienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; Panevėžys: Amalkeros leidyba, 2006. 144 p. Tiražas 300 egz. ISBN 9955-659-12-2.

Menininkas ir asmenybė: mokslinės konferencijos, skirtos režisieriaus Juozo Miltinio 100-osioms gimimo metinėms paminėti, medžiaga, **2007 09 21**. Sudarytoja Gražina Mareckaitė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; Vilnius: Versus aureus, 2008. 140 p. Tiražas 600 egz. ISBN 978-9955-34-082.

Panevėžio krašto išeivijos kultūrinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose = Cultural Legacy of Emigrants from Panevėžys Region at Cultural Heritage Institutions of Lithuania: konferencijos medžiaga, **2008 04 24**. Sudarytoja Audronė Palionienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; Vilnius: Versus aureus, 2008. 151 p. Tiražas 300 egz. ISBN 978-9955-34-161-1.

Gabrielės Petkevičaitės-Bitės rankraštinis palikimas Lietuvos kultūros paveldo saugyklose = Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's Manuscript Heritage Preserved at Cultural Heritage Institutions of Lithuania: konferencijos medžiaga, **2009 03 26**. Sudarytoja Audronė Palionienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; Panevėžys: Amalkeros leidyba, 2009. 123, [1] p. Tiražas 300 egz. ISBN 978-9955-659-37-2.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė Lietuvos kultūros kontekste = Gabrielė Petkevičaitė-Bitė **in the Context of Lithuanian Culture**: konferencijos medžiaga, **2010 04 08**. Sudarytoja Audronė Palionienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; Panevėžys: Amalkeros leidyba, 2010. 167, [1] p. Tiražas 300 egz. ISBN 978-9955-659-41-9.

Kultūros laukas Gabrielės Petkevičaitės-Bitės ir šiuolaikinėje Lietuvoje = Cultural area in Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's and in modern Lithuania: Gabrielei Petkevičaitei-Bitei 150: konferencijos medžiaga, **2011 03 30**. Sudarytoja Audronė Palionienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; Panevėžys: Amalkeros leidyba, 2011. 79, [1] p. Tiražas 300 egz. ISBN 978-9955-659-45-7.

Panevėžio krašto kultūrinio gyvenimo atspindžiai epistoliniame palikime= Reflections of the cultural life of Panevėžys region in the epistolary heritage: konferencijos medžiaga, **2012 10 04**. Sudarytoja Margarita Mašalienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; Amalkeros leidyba, 2013. 134 p: iliustr. Tiražas 250 egz. ISBN 978-9955-659-55-6.

Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose = Panevėžys Region and Its People in the Memoirs of Contemporaries: konferencijos medžiaga, 2013 10 16 / Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka; sudarytoja Margarita Mašalienė. – Panevėžys: Amalkeros leidyba; Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2014. – 210 p: iliustr. – Santr. angl. – Bibliogr. str. gale. – Konferencijų medžiagos publikacijos: p. 206. Tiražas 250 egz. – ISBN 978-9955-659-60-0

UDK 94(474.5)(06)
Pa-182

Išleido: PANEVĖŽIO APSKRITIES GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS VIEŠOJI BIBLIOTEKA
Respublikos g. 14, LT-35170 Panevėžys, www.pavb.lt
Ruošė spaudai: AMALKEROS LEIDYBA
P. Puzino g. 2, Panevėžys, www.amalkerosleidyba.lt
Spausdino: D. Rudžio IĮ
www.print4you.lt

2014

15,- Lt

Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės - Bitės viešoji biblioteka

B 14-4430_2